

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Çiğdem DEMİRCAN

**NEOLİBERALİZM VE REFORMİZMİN SINIRLARI: ÜÇÜNCÜ YOL
MÜMKÜN MÜ?**

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Sonay BAYRAMOĞLU ÖZUĞURLU

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2008

İÇİNDEKİLER

Şekiller Tablosu.....	iii
Kısaltmalar Listesi.....	iv
Özet.....	vi
Abstract.....	vii
Giriş	1
Birinci Bölüm: Neoliberalizm, Reformizm ve Üçüncü Yol Yaklaşımları	5
1. Neoliberalizm	5
1.1. Tarihsel Gelişimi.....	6
1.2. Politika Olarak Neoliberalizm	10
1.3. Neoliberalizmin Temel Varsayımları.....	16
1.3.1. Devlet ve Piyasa: Refah Devletinden Neoliberal Politikalara Uyumlu Devlete	20
1.3.2. Liberalizasyon ve Sermaye	29
1.3.3. Esnek İstihdam Politikası.....	32
1.3.4. Liberal Demokrasi ve Yurttaşlık.....	35
1.3.5. Neoliberal Vergilendirme	38
1.3.6. Yoksulluk Politikaları.....	39
2. Reformizm.....	42
2.1. Reformizm Gelişimi	42
3. Refah Devleti ve Sosyal Haklar.....	49
3.1. Refah Devletinin Gelişim Süreci	49
3.2. Refah Devleti'nin Özellikleri.....	52
3.3. Sosyal Haklar	56
4. Üçüncü Yol Politikaları.....	61
4.1. Üçüncü Yol'un Tanımı ve Tarihçesi.....	61
4.1.1. Üçüncü Yol Arayışları (Sovyetler Birliği'nin Kuruluşundan Sonra).....	64
4.1.2. Blair'in Üçüncü Yol'u (Sovyetler Birliği'nin çözülüşünden sonra)	65
4.2. Üçüncü Yol'un Önerdiği Politikalar	70
4.3. Üçüncü Yolun Devlet, Toplum ve Eşitlik Anlayışı	73
4.3.1. Devlet ve Piyasa	73
4.3.2. İnsan Sermayesine Yatırım	77

4.3.3.	Fırsat ve Sonuç Eşitliği	79
4.3.4.	Küreselleşme ve Uluslararası Kurumlar (Uluslararası Kurumların Yapılarındaki Değişiklikler)	80
4.4.	Üçüncü Yolun Eleştirisi	82
İkinci Bölüm: Neoliberalizmin Reformist Politikaları ve Latin Amerika Örneği		92
1.	Latin Amerika’da Yapısal Reformlara Uzanan Süreç	93
2.	Neoliberalizmin Sonuçları	96
3.	Latin Amerika’da Reform Politikaları	108
3.1.	Arjantin Örneği	111
3.1.1.	Enflasyon	113
3.1.2.	İşgücü Piyasası	115
3.1.3.	Gelir Dağılımı ve Yoksulluk	117
3.1.4.	Sosyal Harcamalar	117
3.2.	Brezilya Örneği	119
3.2.1.	Enflasyon	123
3.2.2.	İşgücü Piyasası	124
3.2.3.	Gelir Dağılımı ve Yoksulluk	128
3.2.4.	Cardoso ve Üçüncü Yol Politikaları	129
Sonuç		132
Özgeçmiş		136
Kaynakça		137

ŞEKİLLER TABLOSU

Tablo 1: 1986-2008 Yılları Arasında Türkiye’de Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri	23
Tablo 2: Sosyal Demokrasi, Neoliberalizm ve Üçüncü Yol Yaklaşımlarının Karşılaştırılması.....	72
Tablo 3. 1970-1998 Yılları Arasında Ticari Liberalizasyon.....	97
Tablo 4: 1970-1996 Yılları Arasında Borç Artışı	101
Tablo 5: 1975-1996 Yılları Arasında Toplam Yabancı Yatırım	102
Tablo 6: 1970-2000 Arjantin Ekonomik Göstergeleri.....	112
Tablo 7: Arjantin: İşgücü Piyasası Göstergeleri, 1998-2006.....	116
Tablo 8: Arjantin: Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Göstergeleri, 1990-2006.....	117
Tablo 9: Arjantin Sosyal, Eğitim ve Sağlık Harcamaları, 1995-2005.....	118
Tablo 10: 1970-2000 Brezilya Ekonomik Göstergeleri.....	123
Tablo 11: Brezilya Resmi ve Kayıt Dışı İstihdam 1986-2000.....	125
Tablo 12: Brezilya: İşgücü Piyasası Göstergeleri, 1998-2006.....	126
Tablo 13. Brezilya: Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Göstergeleri, 2002-2006.....	129

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
age	Adı Geçen Eser
agm	Adı Geçen Makale
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
MERCOSUL	Güney Amerika Ortak Pazarı
MPS	Mont Pelerin Topluluğu
MST	Topraksız Kır İşçileri Hareketi
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PFL	Liberal Cephe
PSDP	Brezilya Sosyal Demokrat Partisi
PT	İşçi Partisi [Brezilya]
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
TINA	Başka Seçenek Yok
UFK	Uluslararası finans kuruluşları

ÖNSÖZ

Friedman ve Hayek ile düşünsel temeli atılan, Thatcher ve Reagan ile dünya geneline yayılan neoliberalizm, son çeyrek yüzyıldır yük olarak gördüğü sosyal devleti ortadan kaldırma arayışları içinde reform politikaları uygulamaktadır. Keynezyen dönemde, kapitalist sermaye birikimini sağlamanın yanında, emeğin toplumsal üretimine kısmi katkılar sunabilen reformizm, neoliberal süreçte ve Üçüncü Yol yaklaşımlarında, serbest piyasa lehine yeniden yapılandırılmıştır.

Ortaya çıktığı yıllardan, küresel anti-emperyalist tepkilerin oluşumuna kadar meşruiyet sağlama derdi olmayan neoliberalizm, 1990'lı yıllardan itibaren insancıl bir yüz kazanmaya yönelik dönüşümler geçirmiş, ancak bu yüzün ardındaki reform politikalarıyla gelişmemiş dünyadan, gelişmiş ülkelere yüklü miktarlarda kaynak transferi yapmıştır. Başarı şansı zengin ile yoksul ülkeler ve bireyler arasındaki uçurumu giderek derinleştirmek üzerinden şekillenen günümüz reform politikalarının eleştirel bir bakış açısıyla irdelenmesinin literatüre bir katkı sunmasını umarım.

Araştırma ve yazım sürecinde birikimlerini aktaran ve büyük bir ilgi ve sabırla çalışmalarına yön veren danışmanım Yrd. Doç. Dr. Sonay Bayramoğlu Özüğurlu'ya ve tezimin temel çerçevesini oluşturmamda oldukça fazla katkı sunan Doç. Dr. Metin Özüğurlu'ya teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

**NEOLİBERALİZM VE REFORMİZMİN SINIRLARI: ÜÇÜNCÜ
YOL MÜMKÜN MÜ?**

Çiğdem DEMİRCAN

Yüksek lisans Tezi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Yar. Doç. Dr. Sonay BAYRAMOĞLU ÖZUĞURLU

Haziran 2008, 148 Sayfa

Bu çalışma, neoliberalizm, reformizm ve Üçüncü Yol yaklaşımlarına eleştirel bir yaklaşım sunmayı amaçlamaktadır. Ulus devlet ölçeğinde, belirli alanlarda kısmi başarılar sağlayabilmiş reformizm, neoliberal süreçte sahip olduğu olanak ve kısıtları, reformizmin sermaye ile bağlantıları, sosyal politika üretme/üretebilme biçimleri, sermayenin bölüşüm ilişkileri çerçevesinde incelenecektir. Temel tezimiz, neoliberal süreçte ve bunun uzantısı Üçüncü Yol yaklaşımlarıyla uygulanan reform politikalarının, sosyal hakları bütünüyle tasfiye ederek, tamamen serbest piyasa lehine düzenlediği ve devleti bu yönde yeniden düzenlediği şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Üçüncü Yol, Reformizm, Refah Devleti, Sosyal haklar, Serbest piyasa, Küreselleşme, Latin Amerika, Arjantin, Brezilya

JÜRİ: Prof. Dr. Meral SAĞIR

Prof. Dr. Nergis MÜTEVELLİOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Sonay BAYRAMOĞLU ÖZUĞURLU

ABSTRACT

THE LIMITS OF NEOLIBERALISM AND REFORMISM: IS THE THIRD WAY POSSIBLE?

Çiğdem DEMİRCAN

Master Theses, Public Administration Department

Supervisor: Yar. Doç. Dr. Sonay BAYRAMOĞLU ÖZUĞURLU

June 2008, 148 Pages

In this work, the aim is analysing neoliberalism, reformism and the Third Way in a critical framework. Reformism, that may partially able to succeed in a national scale will be evaluated with its possibilities and limits, the connection with capital, ways of producing social policy in a framework of distribution of capital in the neoliberal period. Our chief theses is that, the reform politics in neoliberal period and in the Third Way approaches are entirely deregulated for the benefits of free markets and shaped the state for its own sake.

Keywords: Neoliberalism, Third Way, Reformism, Welfare State, Social Rights, Free market, Globalisation, Latin America, Argentina, Brasil

COMMITTEE: Prof. Dr. Meral SAĞIR

Prof. Dr. Nergis MÜTEVELLİOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Sonay BAYRAMOĞLU ÖZUĞURLU

GİRİŞ

Bu çalışma ile devletin izlediği, ekonomik ve sosyal politikaların temelini oluşturan ve günümüzde tek bilimsel yaklaşım olarak değerlendirilen neoliberal politikalar, farklı bir arayış olarak sunulan Üçüncü Yol politikaları ve her iki politikayla şekillendirilen reformist uygulamalara eleştirel bir yaklaşım getirilmesi amaçlanmaktadır. Devlet ve piyasa güçleri arasında kalan toplumun sınıf mücadelesiyle kazandıkları sosyal haklarının, neoliberal politikalarla giderek daha fazla kısıtlanması ve reform politikalarının sermaye lehine yeniden yapılandırılması, çalışma için bir çıkış noktası olarak değerlendirilecek, pratikteki uygulamaları Arjantin ve Brezilya örnekleriyle sergilenmeye çalışılacaktır.

Keynezyen dönemde devletin yurttaşlara sunduğu sosyal haklar, var olan eşitsizlikleri kısmen ortadan kaldırmış, ancak neoliberal süreçte bu tür hakların, sermayenin birikim ve yoğunlaşma sürecinin önündeki en büyük engel olduğu iddia edilmeye başlamıştır. 1980 sonrasında, dünya genelinde bu tür hakların sistemli bir şekilde tasfiye sürecine girildiği gözlenmektedir. Çalışmada yer vereceğimiz temel tez, neoliberal süreçte ve bunun uzantısı Üçüncü Yol yaklaşımlarıyla uygulanan reform politikalarının, sosyal hakları bütünüyle tasfiye ederek, tamamen serbest piyasa lehine düzenlediği ve devleti bu yönde yeniden düzenlediği şeklindedir.

Çalışma, uygulanan reform politikalarındaki dönüşüme odaklandığı için, neoliberal sürecin ve Üçüncü Yol yaklaşımının uyguladığı toplumsal ve ekonomik politikalar ele alınacak ve bu bulgular, Arjantin ve Brezilya üzerinden elde edilecek ampirik bulgularla desteklenmeye çalışılacaktır.

1980'li yıllardan itibaren başat ideoloji olarak kabul edilegelen neoliberalizm, yalnızca iktisadi alanı değil, ulusal ve uluslararası siyasi yapılanmaları ve toplumsal örgütlenme unsurlarını da yeniden biçimlendirmiştir. Bu yeniden biçimlendirme sürecinde, Keynezyen ekonominin devlete tanıdığı yetki genişliğinin serbest piyasanın gelişimi önündeki en büyük engel olduğu sıklıkla dile getirilmeye başlanmış, savaş sonrası sosyal refah uygulamaları ideolojik saldırılara maruz kalmıştır. Kapitalist sistemin yeni yüzü olan neoliberal politikalar, klasik liberalizmle pek çok ortak paydada birleşmekle birlikte, neoliberalizmin, küreselleşme sürecinin zorunlu bir belirleyen

olduğu ve tarihin sonunun geldiği varsayımları üzerine şekillendiğini göz ardı etmemek gerekmektedir.

Klasik liberalizmin, neoliberalizm gibi bireycilik, bireysel hak ve özgürlükler, özel mülkiyet ve devletin piyasadan elini çekmesi gerektiği üzerine şekillendiği kabul edilmektedir. Ancak günümüzde, kapitalist birikim sürecinin yeniden yapılandırılması için dünya genelinde ticari liberalizasyon, finans sermayenin gelişimi, sosyal hakların hızlı bir tasfiyesi, kamu mallarının özelleştirilmesi, işsizliğin ve gelir eşitsizliğinin (dolayısıyla yoksulluğun) daha önce olmadığı kadar artması ile tarif edebileceğimiz bir süreç yaşanmaktadır. Neoliberal süreci, klasik ve sosyal liberalizmden ayıran unsurlar, döviz işlemlerinin büyümesi, sermayenin uluslararası hareketlilik kazanması, ulusötesi şirketlerin yayılması, uluslararası finans kuruluşlarının bu sürece uygun yeni rollere bürünerek ulus devletleri bu çerçevede yeniden şekillendirmesi ve özellikle Keynezyen dönemde (sosyal liberalizm) işçi sınıfının kazanmış olduğu hakların sistemli bir şekilde tahrip edilmesi olarak sıralanabilir. Kapitalizmin daha önceki örgütlenme biçimlerinde var olan eşitsizliklerin neoliberal düzende, meşruiyet kaygısını da bir kenara bırakarak daha sistemli hale getirildiği söylenebilir.

Bir taraftan kamusal alanın tahrip edilmesi, bir taraftan da piyasaların yeniden düzenlenmesi, neoliberalizm açısından devletin ne tür bir role sahip olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Neoliberal süreçte, liberalizmin ekonomi ile siyaseti birbirinden ayırma söylemleriyle şekillenen bir devlet tanımı olduğu gözlenmektedir. Devletin piyasalara müdahale etmesine karşı çıkan neoliberal teorinin asıl amaçladığı da, devletin piyasada üreten ve dağıtan bir unsur olmaktan çıkarak, serbest piyasanın işleyişini garanti altına alacak yasal düzenlemeleri yapmasıdır. Bu nedenle bu süreçte artık ihtiyaç duyulan devletin ekonomik gücünün küçültülmesidir. Çalışmanın birinci bölümünde, neoliberalizmin teorisyenlerinin iddia ettiğinin aksine, neoliberalizmin, küreselleşme sürecinde devlet müdahalesine daha fazla gereksinim duyduğu ve bu nedenle devletin, sermaye lehine yeniden yapılandırıldığı tezi savunulacaktır.

1980’li yılların sonlarına doğru reel sosyalizmin çözülüşü neoliberal politikaların uygulanmasını kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Reel sosyalizmin dünya genelinde kendisini hissettirdiği 70 yıllık süreç, egemen sınıfların sosyal sorumluluğu sürekli hissetmek zorunda kalmasını sağlarken, Fukuyama’nın “tarihin sonunun geldiği”

iddiaları, artık bu tür bir sorumluluğun yalnızca serbest piyasayla sınırlı kaldığı yönünde okunmaya başlanmıştır. Keynezyen dönemin (1945-1980) ulus devleti koruyucu ve devlete gelir ve kaynakların dağılımı konusunda yetki tanıyıcı özellikleri, sermaye birikiminin önündeki ciddi engeller olarak görülmeye başlamış ve tek kutuplu bir dünyada ekonomi ve toplum politikaları da sosyal sorumluluktan tamamen sıyrılmıştır. Toplum yerine birey özgürlüklerinden bahsedilen neoliberal süreçte, sosyal sorumluluklar da bireysel inisiyatiflere terk edilmiş, bu şekilde toplumun da her anlamda gelişeceği varsayılmıştır. Yasal anlamda sosyal hakların ortadan kaldırılması sürecini, ekonomik anlamda bu alanların devlet eliyle özel sektöre bırakılması süreci izlemiştir. Çalışmanın birinci bölümünde yer verilecek ikinci tez, özellikle son çeyrek yüzyılda, serbest piyasa belirlemimli *bireysel çıkarlar* ile refah devleti belirlemimli *toplumsal çıkarlar* arasında var olan mesafenin giderek arttığı yönündedir.

1970'li yılların sonlarında Keynezyen politikaların yaşadığı krizler, sosyal liberalizmin, sermayenin maliyetlerini daha fazla azaltma kaygısıyla yeni politikalara (neoliberal politikalar) alan açabilmek amaçlı, dış destekli krizler olarak da değerlendirilmelidir. Bir taraftan ulusal ekonomilerin ihracat bağımlısı hale getirilmesi, bir taraftan da devletlerin borç bağımlısı haline gelmesinin faturası, Keynezyen dönem politikalarına yüklenerek, neoliberalizmin güçlenmesinde oldukça etkili olmuştur.

1980'lerde neoliberalizmin uluslararası kuruluşlar eliyle üçüncü dünya ülkelerine dayattığı politikalar, bir on yıllık süreçte dünya genelinde büyük ve sürekli borç krizlerine neden olmuş ve bu da neoliberalizme insancıl bir yüz kazandırma amaçlı politikalara ışık yakmıştır. Blair, Clinton ve Schröder ile yeni bir yüz kazanan 1990'ların sonundaki Üçüncü Yol yaklaşımları da bu ihtiyacı karşılamak amacıyla daha fazla toplumsal tabanlı ve sınırlı bir devlet müdahalesiyle küreselleşmenin getirilerinden daha fazla yararlanabilme arayışlarına yönelmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde yer vereceğimiz üçüncü tez, kendisini, Thatcherizm (yeni sağ) ve klasik sosyal demokrasi (eski sol) arasında, yeni bir sol olarak tanımlayan Üçüncü Yol yaklaşımının gerek pragmatik programı gerekse pratikteki uygulamalarıyla neoliberal söylemden çok farklı olmadığı gibi, İngiltere dışında meşruiyetini sürdürmekte başarısız olduğu şeklindedir.

Kapitalist sistemde, sınıflar arası uzlaşmayı ve sistemin bütününde bir iyileştirmeyi ifade eden reformizm, savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde Keynezyen

politikalarla tekrar gündeme gelmiştir. Bu süreçte devlete, bir taraftan piyasaları düzenleme, bir taraftan da bireylerin sosyal güvenliğini sağlama misyonu yüklenmiştir. Kalkınma teorisiyle özdeşleşen reformist yöntemler, süreklileşen krizler nedeniyle 1980'lerde bir dönüşüm yaşamıştır (Veltmeyer, 2006: 12). Bu dönemde, işçi sınıfının örgütlenme dinamikleri de zayıflatılmış, çalışma ilişkilerinin bireycileştirilmesiyle, reformizm sınıfsal uzlaşma sağlamaktan ziyade, serbest piyasa sisteminin aktörlerini yeniden düzenleyici bir özellik kazanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde ileriye sürülecek dördüncü tez, sosyal haklara ağırlık veren Keynezyen reform politikalarının (1945-1980), neoliberal süreçte, uluslararası finans kuruluşları tarafından sermaye birikimine hizmet edecek şekilde yeniden düzenlendiği yönündedir.

Giderek mülkiyet sahibi sınıflara ve uluslararası örgütlere tabi hale gelen ulus devletler, yönetmek için, toplumsal bir meşruiyete ihtiyaç duymaktadır. Oysa, dünyanın pek çok ülkesinde sosyal hakların hızlı bir şekilde tasfiyesi, kamu mallarının özelleştirilmesi, işsizliğin ve gelir eşitsizliklerinin artması, ihtiyaç duyulan meşruiyeti giderek azaltmaktadır; Çalışmanın birinci bölümünde yer vereceğimiz bir diğer tez, günümüzde neoliberalizmin meşruiyetinden ziyade, Keynezyen ekonominin kaybolan meşruiyetinin popüler ideoloji ile doldurulduğu şeklindedir.

Son yıllarda, ekonomik krizlerin giderek sıklaştığı ve derinleştiği gözlenmektedir. Küreselleşmeyle birlikte tek tek ülkelerden ziyade, dünya geneline yayılarak daha büyük bir etkiye sahip olan bu krizlerin sorumlularının politikaları uygulamakta başarısız olduğu düşünülen gelişmemiş ülkeler olduğu iddia edilmekle birlikte, bu krizler neoliberalizmin uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde yer vereceğimiz tez, bu krizlerin, neoliberal teorisyenlerin iddia ettiğinin aksine, politikalarını uygulamakta başarısız olan ulus devletlerden ziyade, neoliberalizmin içsel çelişkilerinden kaynaklandığı şeklindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM: NEOLİBERALİZM, REFORMİZM VE ÜÇÜNCÜ YOL YAKLAŞIMLARI

Bu bölümde, kapitalizmin örgütlenme biçimlerine dair kısa bir giriş yapılarak, bu biçimlerden birisi olan neoliberalizmin ve sağ ile sol arasında bir arayış olarak ortaya konulan Üçüncü Yol politikalarının kavramsal çerçevesinin oluşturulması ve 1980 sonrası dönemde reform politikalarının dönüşümünün ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Özellikle Keynezyen dönemle özdeşleşmiş reform politikalarının neoliberal süreçte yaşadığı dönüşüm, birey merkezli bir bakış açısıyla devletin, toplumun ve sınıfların yeniden tanımlanması şeklinde karşımıza çıkmakta ve bu politikaların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi konusundaki ihtiyacı artırmaktadır. Kalkınma programları ile ifade edilen reformizmin bu yeni biçimi hem devleti hem de toplumsal sınıfları etkilediği için, neoliberalizm, devlete ve piyasaya bakış açısı, sermayeye sunduğu yeni biçim, işgücü piyasası düzenlemeleri, vergi politikaları, yoksulluğa bakış açısı, demokrasi ve yurttaşlığa yüklediği yeni tanımlar üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır.

Neoliberalizmin reform politikaları kaynağını, serbest piyasanın kendiliğinden tüm topluma ve tüm uluslara fayda sağlayacağı varsayımından almaktadır. Devlet karşısında piyasayı etkin bulan, küreselleşmenin kaçınılmazlığını vurgulayan ve devletin piyasaların sorunsuz işlemesi için yasal ve iktisadi altyapıyı sağlaması gerektiğini savunan Washington Uzlaşması'nın sunduğu kalkınma projeleri, bu dönem reform politikalarının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur.

1. Neoliberalizm

Liberalizmin kökeni, Latince “özgür” anlamına gelen “liber” kelimesinden gelmekte, neoliberalizm ise liberalizme getirilen “neo” ön eki ile “yeni özgürlük” anlamına bürünmektedir. Ancak yeni sağ politikaların muhafazakar özellikleriyle harmanlanmış bu ideoloji, etimolojik kökeninden oldukça farklı bir anlamı ifade etmektedir. Bir yandan otorite ve disiplini savunan muhafazakar söylemleri bir yandan da özgürlük ve adaleti savunan liberal söylemleri, neoliberal politikaların 1980 sonrası dönemde biçimlenmesini sağlayan temel unsurlardır (İnaç ve Demiray, Tarihsiz).

Pierre Bourdieu tarafından yapılan tanıma göre neoliberalizm “saf pazar mantığının yoluna çıkabilecek tüm kolektif yapıları ortadan kaldırmaya yönelik bir programdır” (İnaç ve Demiray, Tarihsiz).

Neoliberal programla, ekonomik açıdan finansın artan gücü, ticaretin, sermayenin ve işgücü piyasasının serbestleştirilmesi, kamusal alanların özelleştirilmesi; siyasal açıdan hükümetlerin serbest piyasa ekonomisinin taşıyıcıları haline getirilerek, demokrasinin yurttaş olmaktan çıkarılıp müşteri haline getirilen bireylerin oylarıyla sınırlı tutulması; toplumsal açıdan bireycilik savunusu üzerinden sosyal hizmetlerin tasfiye edilmesi amaçlanmaktadır.

1.1. Tarihsel Gelişimi

Feodalizmin yıkılması ile birlikte ticarete yaşanan sıçramalarla çizilen ve 17. yüzyıldan itibaren Kıta Avrupa’ında gelişmeye başlayan liberalizm, bireycilik, bireysel hak ve özgürlükler, özel mülkiyet ve devlet müdahalesine karşı serbest piyasa sistemini savunan bir öğretilerdir. Bireyi merkeze alan bir yapı sergileyen liberalizm, kapitalist bir toplumda doğması ve bu toplumun sürekliliğini sağlaması nedeniyle kapitalist sınıfın ekonomik ve politik çıkarlarını savunan bir öğreti olarak değerlendirilebilir (Sallan Gül, 2006: 2).

Kaynağını “Aydınlanma Felsefesi’nden” alan liberal düşünce, ekonomi ile siyasetin birbirinden ayrılması gerekliliği üzerine kurulmuştur. Modernizm ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan liberal ideoloji, teşebbüs özgürlüğü, pazarlara ulaşma özgürlüğü ve özel mülkiyetin dokunulmazlığı ilkeleri üzerinden şekillenmiş ve iktidarın kaynağı zenginlikle ifade edilmeye başlamıştır (Amin, 2004: 50).

Fransız devrimiyle birlikte gelen eşitlik ve özgürlük talepleri, 20. yüzyılda bireylerin, başka bir ifadeyle kapitalist girişimcinin ekonomik gücünü ifade eden bir özgürlüğe ve kapitalizmin bir gereği olmamakla birlikte yasalar karşısında kısmi bir eşitliğe dönüşmüştür (Amin, 2004: 43).

Felsefi temelleri, John Locke, David Hume, Adam Smith, John Stuart Mill, Jeremy Bentham, Herbert Spencer, Benjamin Constant gibi düşünürlerce atılan liberal öğretinin temel ilkeleri, sınırlı bir devlet, serbest piyasa ekonomisi ve bütün kolektivist

girişimlere karşı bireyciliktir. Liberal öğretiyeye göre, piyasa, toplum için en adil düzeni kendiliğinden sağlayacak; devlet, yalnızca yasaları düzenleme ve uygulama işleviyle bireysel özgürlüğün koruyucu olarak görülen piyasanın önünü açacak sınırlı bir yetkiye sahip olacaktır¹.

Tarihsel olarak ortaya çıktığı dönemin koşullarına –üretim araçlarının özel mülkiyetin elinde bulunduğu ve mal ve hizmetlerin dağıtımı ve değişiminin serbest piyasa ekonomisi tarafından belirlendiği kapitalist üretim tarzının niteliklerine- ve özellikle ekonomik yapıda ortaya çıkan bunalım evrelerine göre şekillenen liberalizmi “Klasik Liberalizm”, “Sosyal Liberalizm” ve “Neoliberalizm” şeklinde sınıflandırmak mümkündür. “Klasik liberalizm, ekonomik alanda girişimci sınıfın çıkarlarını korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan ‘bırakınız yapsınlar’ bir piyasa sistemini benimsemiştir” (Sallan Gül, 2006: 2).

19. yüzyıl, kapitalist sermaye birikiminin oldukça yoğunlaştığı bir dönemdir ve bu dönemde sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan sınıf ilişkileri, kaynakların sermaye sahipleri lehine (Mészáros, 2007) giderek daha dengesiz bir biçimde dağılması nedeniyle keskinleşmiştir. Bu nedenle, bu dönem, işçiler üzerindeki sömürünün artmasıyla sendikalaşmanın da arttığı bir dönemdir (Marshall, 1963; Roche, 1992, Aktaran, Sallan Gül, 2006: 3).

1929 dünya ekonomik bunalımı, klasik liberalizmin, devleti dışlayıcı bakış açılarının sorgulanmasına yol açmış ve ekonomik alanda eşitliğin sağlanabilmesi için devlete olan ihtiyaç tekrar gündeme gelmiştir. Keynesçi liberalizm ya da sosyal liberalizm olarak adlandırılan bu süreçte, klasik liberalizmin rekabetçi serbest piyasa ve bireycilik düşünceleri hakim olmaya devam etmiş, fakat serbest piyasanın yarattığı eşitsizliklerin ortadan kaldırılması amacıyla devletin bu alana müdahale etmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Dolayısıyla, sosyal liberalizmi, klasik liberalizmden ayıran temel unsur, negatif özgürlük anlayışının yerini pozitif özgürlük anlayışının almasıdır (Sallan Gül, 2006: 31-33). Kişilerin etkinliklerini dışarıdan herhangi bir müdahale

¹ Kapitalizmin karakteristik özelliği özel mülkiyetin üretim araçlarının ağırlıklı bir bölümüne sahip olması; dağılımın ve değişiminin temel olarak piyasa ekonomisine dayanmasıdır. Sermaye sahibi hakim sınıf burjuva olarak ifade edilirken belirli bir ücret için emek gücünü satan sayıca çok, fakat hakimiyet kuramamış sınıfa da geniş anlamda proletarya denir. Neoliberal süreçte devletin sermaye birikimi açısından güçlenmesi istenirken, proletaryanın da bir taraftan sosyal ve siyasal haklarının elinden alınarak güçsüz bırakılması, bir taraftan da sermaye birikimine yönelik maliyetinin azaltılması amaçlanmaktadır.

olmadan gerçekleştirebilecekleri varsayımından hareket eden negatif özgürlük anlayışı, devleti, bireysel özgürlükleri kısıtladığı gerekçesiyle dışlamaktadır. Ancak, negatif özgürlüklerin bireylerin başkasının özgürlüklerine müdahale alanı tanıyacağı ve yalnızca kişilere mülkiyet edinme konusunda bir hak tanıyacağını ileri süren pozitif özgürlük anlayışı, bireylerin bu negatif hakları geliştirebilmesi için gerekli olan altyapıya, yani sivil ve politik hakların yanında sosyal haklara da sahip olması gerektiğini ileri sürmektedir (Çebi, 2008).

II. Dünya Savaşı'na kadar dünya ekonomik sisteminin, parçalanmamış ulusal sermayeler tarafından belirlendiği görülmektedir. Ancak savaşla birlikte, kapitalist gelişmenin sürekliliği ve onun ulus devletteki karşılığı arasındaki çelişki açığa çıkmış, ulusal yasa ve politikalarla olduğu kadar, ordu, ticaret bariyerleri ve kur kontrolleri gibi araçlarla korunan ulusal ve toplumsal çıkarlar önemini yitirmeye, yerini küresel bir piyasaya bırakmaya başlamıştır (Teepie, 2000).

1945 ile 1980 arası dönemde uygulanan sosyal ve ulusal belirlenimli liberalizm, ulusal düzeyde devlet müdahalesi politikalarıyla yürütülmüş, ancak sermayenin, dünyanın geri kalan bölgelerine yayılma eğilimi artmaya devam etmiştir. Bu döneme, Avrupa ülkelerinin bir araya gelmesi, Marshall Planı, ulus-ötesi şirketlerin yaygınlaşması ve uluslararası finansal kuruluşların oluşumunun tamamlanma süreci hakim olmuştur (Amin, 2004: 108).

Savaş sonrası uygulanan refah modeli yalnızca sermayeye uygun birikim koşulları sağlamamış; aynı zamanda sınıflar arası uzlaşmanın da temelini oluşturarak devlete bir meşruiyet² sağlamıştır. Liberal anlayışın, bireyciliği ön plana çıkaran yaklaşımı karşısında Keynezyen politikaların sınıfların sosyal ve ekonomik durumlarının ortak olduğu vurgusu, kitlelerin örgütlenmesi ve devletle birlikte hareket etmesi için bir ortam yaratmıştır (Altvater, 1985: 43). Keynezyen ekonomi meşruiyetini, kapitalizmin sürekli değişen yapısı karşısında, sosyal hakların da paralel şekilde değişikliğe uğratılması gerektiği vurgusundan almaktadır.

² Ali Özcan'a göre, tarihte kimin güçlü olduğu meselesinin yanında bu gücün oluşturduğu sistemin meşruiyetinin nereden alındığı da önemlidir. Her türlü düzenin varlığını sürdürebilmesi için "insan bilincinde meşrulaştırılması gerekmektedir". Sistemin, kısa vadede yaşanan olumsuz koşulların, uzun vadede rahat bir hayatı getireceği ve bu nedenle de kişilerin düzenin işleyişine rıza göstermeleri konusunda ikna edilmesi gerekmektedir. (Özcan, 2002, *Küreselleşme ve Milli devletlerin Akıbeti*-Jurgen Habermas sunuş yazısı: 8).

1973-1975 yılları arasında Keynezyen ekonominin aşırı birikim krizi ortaya çıkmış ve bu krize yanıt vermek amacıyla kapitalist ekonomide bir dizi dönüşüm yaşanmış, bu krizlerin aşılmasında finansal hareketler ön plana çıkarılmaya başlanmıştır. Ancak bu hareketler, devlet aygıtlarının da bu sürece uyumunu sağlamak amacıyla, yapısal değişikliklere gidilmesini de zorunlu kılmıştır (Harvey, 2003: 29). Kapitalizmin bir önceki biçimi olan Keynezyen dönemde, Birleşik Devletler, Avrupa ve Japonya'nın oluşturduğu merkez ülkelerde oldukça yüksek büyüme oranları, teknolojik değişiklik, alım gücünde artış, refah sisteminin gelişimi ve düşük işsizlik oranları gözlenmiştir. 1970'lerdeki yapısal krizler süreci tam tersine çevirerek, başlangıçta merkez ülkelerde ve giderek çevre ülkelere yayılacak şekilde neoliberalizmin yeni sosyal düzeninin ortaya çıkışı için gerekli zemini hazırlamıştır (Duménil ve Lévy 2005a; Panitch, 2000: 205).

1973-1980 arası dönemde küreselleşmenin ortaya çıkış dinamikleri oluşmaya başlamıştır. Panitch (2000: 205), küreselleşmeyi yapısal boyutlarıyla; "Savaş sonrası Keynesçi/Bretton Woods düzeninin çelişkilerinden kaynaklanan, doğrudan dış yatırım ve ticaretin, boyutu, akışı ve hızında görülen büyük artışlarla tanımlanan ve bu inanılmaz artıştan bile büyük oranlarda uluslararası kredi, döviz akışları, spekülasyon, geleceğe ilişkin bono piyasaları ile özel ve kamusal borçlanmanın eşlik ettiği, dünya ölçeğindeki sermaye birikiminin yeni aşaması" olarak tanımlamaktadır. Buradan yola çıkarak Panitch'in bu döneme dair değerlendirmesi, ulus devletlerin sermaye birikimini teşvik edecek ve kolaylaştıracak düzenlemeleri yaparak uluslararasılaştığı şeklindedir.

Neoliberalizmin uyanış dönemi, bir görüşe göre (Palley; 2008: 44) Vietnam Savaşı ve OPEC petrol şokuyla yaşanmıştır. Keynezyen ekonominin kendi iç çelişkileri, neoliberalizmin kendisine daha rahat bir kanal bulmasında önemli bir etken olmuştur.

İktisadi açıdan, günümüz küresel finans piyasalarının güçlenmesine yol açan en önemli temel etken, 1973-1980 yılları arasında petrol ihracatçısı ülkelerin elindeki dolarları sanayileşme hamlesinde bulunan ülkelere aktarmaya başlamasıdır. Ancak bu model, uluslararası borç krizi nedeniyle sona ermiş ve uluslararası finans kuruluşlarının yönlendirdiği neoliberal politikaların önünü açan bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır (Şenses, 2004a).

1.2.Politika Olarak Neoliberalizm

Bir üretim tarzı olmaması ve şartlara göre değişim gösteren bir yapı sergilemesi nedeniyle, neoliberalizmin kavramsal çerçevesini çizmek oldukça zordur. Neoliberalizm, tarihsel gelişimi içerisinde ele alınacak olursa, üç döneme ayrılabilir. İlk evresi, 1970'lerle birlikte Keynezyen ekonomi politikalarına karşı, Şikago okulu tarafından çerçevesi çizilen ve devleti tamamen dışlayan bir politika çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. İkinci evresi, 1989 yılında devleti geri plana iten Washington Konsensüsü ile karşımıza çıkmıştır. Son evresi de 1990'ların ortalarından itibaren devletin toplumsal düzenleyici rolüne ihtiyaç duyulduğu üzerine şekillenen Washington Sonrası Uzlaşısı ve doğrudan olmasa da bunun "Üçüncü Yol" yaklaşımları ile bağlantısı üzerinden şekillendirilmiştir³.

Neoliberalizmin bu üç evrede de kullandığı araçlar, kabaca, finans sermayesinin gücünün artması, özelleştirmeler, ulus devletlerle sivil toplum örgütlerinin ilişkilerindeki artış, serbest piyasa sisteminin egemenliği, devletin serbest piyasa üzerindeki müdahalesine son verilmesi ve demokrasinin yeniden tanımlanmasıdır.

1970'lerde "Monetarizm"ın uygulanmaya başlanmasıyla birlikte geçiş süreci yaşayan neoliberalizmin sembolik yılı, 1979 *darbesi* olarak anılan, merkez bankasının faiz oranlarını aniden artırdığı 1979 olarak kabul edilmektedir (Duménil ve Lévy 2005a; Saad-Filho ve Johnston 2008a). Bununla birlikte, neoliberalizmin kökenlerini 1947 yılında kurulan Mont Pelerin Topluluğuna (MPS) kadar götürmek mümkündür. Bu topluluğun kuruluş amaçları arasında, "devletin yegane güç olarak rol aldığı bir yapıdan; serbest piyasanın kendini düzenleyen, bireyci yapısına evrildiği; ekonomik ve toplumsal kuralların bırakınız yapısınlar zihniyetine yerini bıraktığı bir topluma geçiş" yer almaktadır (Kozanoğlu vd., 2008: 14).

Süreç içerisinde tanımı ve içeriği değişim gösteren ve Thatcherizm, Reaganizm, yeni muhafazakârlık (kimilerine göre hatta Yeni Sağ (Teeple, 2000, Larner, 2000) gibi akımlarla birleşmiştir. Neoliberalizm, özellikle pratikteki uygulamaları açısından 1990'lı yılların ortalarına kadar daha ziyade Thatcherizm ile ifade edilirken, Üçüncü Yol politikalarının ortaya çıkışıyla birlikte sıklıkla Yeni Sağ ile ifade edilmiştir.

³ Üçüncü Yol politikaları, neoliberalizm ile klasik sosyal demokrasi arasında yeni bir yol olduğu söylemleri üzerine şekillenmektedir. Ancak, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu politikalar ayrıntılı olarak incelenecek ve neoliberalizmle ortak yönleri üzerinde durulacaktır.

Neoliberalizm, Soğuk Savaş döneminin sonlarına doğru liberalizme “neo –yeni–” eklentisinin yapılması ile ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkışı ile birlikte neoliberalizmin devlet anlayışı egemen bilimsel yaklaşım olarak benimsenmeye başlanmıştır (Ataman vd., 2007: 128-129).

Neoliberalizmin başlıca savunucuları Friedrich Hayek, Milton Friedman ve Arnold Harberger’dir. Neorealist⁴ kuramsalcı yaklaşımlar ve hegemonik istikrar teorisi⁵ gibi yapılar tepki olarak ortaya çıkan neoliberal kuramsalcı yaklaşım, Şikago İktisat Okulu ile bağlantılı olup (Palley, 2008: 2) uluslararası sorunların çok taraflı işbirliği ve kurumsal düzenlemeler yoluyla çözülmesi gerekliliğini savunmaktadır (Ataman vd., 2007: 130-131).

Hayek’in başını çektiği serbest piyasa ekonomisi savunusu, Mont Pelerin Topluluğu’nun resmi ideolojisi haline gelmiş, 1970’li yıllarda Milton Friedman tarafından popüler hale getirilen bu ideolojinin politik ifadesi Reagan, Thatcher, Kohl yönetimlerinde öncelikle Amerika, İngiltere ve Almanya’da yaygınlaşarak dünya geneline ihraç edilmiştir (Kozanoğlu vd., 2008: 14). Neoliberalizmin düşünsel kökenleri Hayek tarafından ortaya kalsa da, Hayek’in etkisi oldukça sınırlı düzeyde kalmış, özellikle 1990’lı yıllarda, piyasanın kendini düzenleme açısından en iyi mekanizma olduğu kabul edilmeye devam etmiş, ancak, piyasanın düzenlenmesi gerekliliği öne sürülmeye başlanmıştır (Lapavitsas, 2008: 59).

Neoliberalizm, IMF ve Dünya Bankası gibi güçlü uluslararası finansal kuruluşların desteğiyle, ve yukarıda sözü edilen beyin takımı ve yönetimlerce popüler hale getirilmiştir.⁶ Ahmet İnsel’in sözleri ile ifade edecek olursak, “[s]adece iktisadi gelişme dinamikleri açısından değil, siyasal hedef ve toplumsal örgütlenme tarzı olarak da hakim mevzileri hızla işgal eden bu ideoloji [neoliberalizm], sosyal adalet

⁴ Kenneth Waltz tarafından çerçevesi çizilen Neorealist Kuramsalcı Yaklaşım uluslararası ilişkilerde devlete önemli bir misyon yüklemekle birlikte, uluslararası kuruluşlara da en az devlet kadar önemli bir rol yüklemektedir. Realist yaklaşımın bireyleri birer aktör olarak görmesi gibi, neoliberal yaklaşım da ulus devletleri bu kategoride değerlendirir. Neorealist yaklaşıma göre, uluslararası ilişkiler anarşik bir yapıya sahiptir ve bu yapı çoğu ulus devletlerin korunmasızlığına işaret eder. Diğer ülkelerin gelecekteki niyetlerinden kendilerini korumak için devletler saldırgan tutumlar izleme eğilimindedir. Dolayısıyla uluslar arası alandaki bu bağımsız devletlerin düzenleyiciliği uluslararası kurumlara bırakılır.

⁵ Kindleberger, Keohane, Gilpin ve Ruggie’nin öncülük ettiği "Hegemonik İstikrar Teorisi" hegemonya sahibi bir ülkenin, diğer ülkeler arasındaki uyum ve eşgüdümü sağlamasıyla, ülkelerin güven içinde piyasalarını açabileceklerini varsaymaktadır.

⁶ Neoliberal ideolojinin güçlü bir temeli olmamasına karşın, egemen ülkelerin ideolojik söylemleriyle popüler hale getirilmesi ve gelişmemiş ülkelerde de kendisine alan bulması sürecinin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Altvater, (1985).

amaçlarıyla iktisadi büyüme hedeflerini birleştiren refah devleti sisteminin müdahaleci ve paylaşımcı pratiklerinden radikal bir kopuşun bayraktarlığını” yapmıştır (İnsel, 2005: 7).

Neoliberal teorisyenlerin, Keynesçiliğe karşı yürüttükleri siyasi argümanlar, refah devletinin yarattığı bağımlılık kültürü, bireysel inisiyatifleri ve sorumlulukları azaltan sosyal yardımlar ve bu yardımların aynı zamanda kolektif özelliğinden dolayı yurttaşları (günümüz tüketicilerini) seçim yapma hakkından mahrum bırakması üzerinedir (Hoggart, 2008: 249). Bu nedenle, muhafazakar bir nitelik kazanarak geleneksel ahlaki ve toplumsal düzene bir geri dönüş amaçlanmış, geleneksel aile⁷ kavramını zedeleyen tek ebeveynli (özellikle kadınlar) aileler ve feminist hareketlere karşı güçlü bir mücadele yürütülmüştür.

Keynezyen dönem sonrasında devleti geri çekme söylemleriyle, devletin ekonomik verimliliğe katkı, çevre koruma ve toplumsal gereksinimleri karşılamayı (Thornley, 2000: 294) kapsayan planlamacı rolü, diğer iki hedef yok sayılarak yalnızca ekonomik verimliliğin artırılması sınırına çekilmiştir. Piyasaya tam anlamıyla serbestlik tanınmasının zaten diğer iki unsura (çevre koruma ve toplumsal gereksinimleri karşılama) hizmet edeceği varsayılmıştır. Neoliberal düşünceye göre, doğal bir süreçle akılcı olan piyasaya devletin müdahalesi, hem akılcılığın ihlal edilmesi hem de etkinlik ve özgürlüğün yok edilmesi anlamına gelmektedir (Munck, 2008: 107).

Larner’a (2000) göre, neoliberalizm terimi, piyasa ilişkilerinin gelişimi üzerinden tanımlanan politik-ekonomik yönetişimin yeni bir formudur. Keynezyen dönemde Karl Renner’in (1917, Aktaran, Alvater, 1985: 43) ifadesiyle “baştan başa devletleşmiş kapitalizm”⁸ neoliberal sürecin ilk evresinde (1980-1989) yeniden “devletsizleştirilmeye” başlanmıştır. Ancak Marksist kuramcıların neoliberalizmin devletsizleştirme görüntüsünün altında, devlete olan ihtiyacın giderek arttığı yönünde değerlendirmeleri bulunmaktadır (Örn. bkz. Harvey (2003); Panitch (1999); Jessop (1998); Alvater, vb.). Marksist yazarların eleştirilerine göre, devlete olan ihtiyaç

⁷ Neoliberalizmin aile kavramına bu kadar önem vermesinin nedeni, Hayek’in de üzerinde durduğu gibi, ailenin, piyasada aktif olmayı teşvik edecek geleneksel ahlaki aktarıyor olmasıdır (Hoggart, 2008).

⁸ Keynes’e göre Ortodoks iktisatçıların ileri sürdüğü, piyasaların serbest bırakılması ile arz-talep dengesinin oluşacağı görüşü, talebin sürekli olarak arzın gerisinde kalması nedeniyle geçersizdir. Piyasaların serbest bırakılması işsizliğe ve bunalımlara neden olacağı için devlet müdahalesi gerekli görülmektedir. Devlet, toplam talebi güçlendirmek ve işsizliği azaltmak için kamu harcamalarını artırmalı, vergi oranlarını azaltmalı ve faiz oranlarını aşağıya çekmelidir (Lapavitsas, 2008: 62).

azalmamış, aksine hükümet değişimlerine duyarlılığın ortadan kaldırılması amacıyla ulus devletlerin standart yapılara kavuşturulması süreci başlatılmıştır. Kapitalizm, yapısı gereği küresel bir biçim almış olsa da, ulus devletler varlıklarını hala devam ettirmektedir. Hatta kapitalizm varlığını bu güçlü devletler sayesinde sürdürebilmektedir. Öyle ki, ulus devletler sermayenin sorunsuz birikimi için en önemli araç olarak tarif edilebilir. Uluslararası Finans Kuruluşları da gücünü bir ulus devletten almakta ve etki ve yaptırımları dünyanın geneline uygulamaktadırlar (Özcan, Habermas 2002:10 sunuş yazısı).

Düşünsel kaynağını Hayek ve Friedman'dan alan neoliberal sistemin 1980'li yılların sonlarında aldığı biçim, John Williamson tarafından ortaya konan Washington Uzlaşması⁹ ile ifade edilebilir (Munck, 2008: 107).

Neoklasik mikroiktisat teorisinin, 1970'lerin başlarından itibaren iktisadi açıdan etkin bireyler arasında rasyonel davranışların varlığı konusundaki katı düşüncelerini bir ölçüde esnettiği gözlenmektedir. Serbest piyasa ekonomisinin hala akılcı ve bencil bireylerden meydana geldiği iddiaları devam etmekle birlikte, bilginin asimetric olarak dağıldığı kabul edilmeye başlanmıştır. Bilginin bu asimetric doğası nedeniyle iktisadi işlemlerde, fırsat üstünlüğüne sahip bireylerin piyasadaki tam rekabeti zedeleme riski üzerinde durulmaktadır. Ana akım iktisatçılara göre, bu durum piyasaların oldukça işlevli hale gelmesine neden olabileceği gibi, çökmesine de neden olabilir (Lapavitsas, 2008: 70). Williamson (1975, 1985, Aktaran: Lapavitsas, 2008: 70) bu akılcı bireylerin yaptıkları iktisadi girişimlerin bütün evrelerinin oldukça maliyetli olduğunu, devlete kaynak dağılımını iyileştirme ve işlem maliyetlerini azaltma konusunda yetki verilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Makroiktisadi düzeyde ise neoklasik yaklaşım küreselleşmenin hızlı ilerleyişi ve sermaye hareketlerinin tam serbestisini kabul etmekle birlikte, yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesinin ancak, yurtiçi politikaların finans piyasalarının kısa vadeli çıkarlarıyla uyumlu hale getirilmesiyle başarılacağı iddiasını taşır. Ayrıca doğru faiz oranları, ödemeler dengesi, düşük enflasyon, sürdürülebilir bir yatırım ve tüketim ile uzun vadeli büyümeyi sağlayacak tek unsur olarak değerlendirilir (Saad-Filho, 2008b: 192).

⁹ Washington Uzlaşması adını, Washington'da bulunan üç kurumdan, yani Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve ABD Hazine Bakanlığı'nın yoksul ülkelerin neoliberalizm politikaları çerçevesine uyumunun sağlanması konusundaki uzlaşısından almaktadır (Saad-Filho, 2008: 190).

Washington Konsensüsü çerçevesinde, geriye itilen devletin yapması gerekenler yalnızca, askeri savunma, piyasaların işlemesi için gerekli yasal ve iktisadi altyapının sağlanması ve yine piyasa ilişkilerinin düzenli yürüyebilmesi için toplumsal uzlaşının sağlanmasıdır. Hükümet, bütçe dengesini sağlamak ve enflasyonu kontrol altına almak amacıyla sıkı maliye ve para politikaları uygulamalıdır. Ve piyasaların işlemesini sağlayacak en önemli ayak da üretken sektörlerden devletin elini çekmesi ve harcamalarını piyasa için beşeri sermayeye yönlendirmesi üzerinedir (Saad-Filho, 2008b: 192). Dolayısıyla neoliberal dönemdeki reform politikalarının bir karakteri, devletin sosyal hizmet harcamalarının azaltılması ve kamu sektörünün üstlendiği hizmetlerin mümkün olduğunca özel sektöre aktarılmasının sağlanmasıdır.

Keynezyen dönemin yapısal krizlerinin kâr oranlarını azaltması, kapitalist sınıfın güç ve gelirlerinin yeniden tesisi için yeni bir toplumsal ve ekonomik yapılanmaya duyduğu ihtiyacı artırmıştır. Bu ihtiyaç bir taraftan reform politikalarının yeni (sosyal hizmet sağlayıcı formundan kurtulmuş) karakterini belirlerken bir taraftan da uluslararası sermaye hareketlerinin finans piyasaları üzerinden şekillenmesini gerektirmiştir.

Duménil ve Lévy (2005a, 2005b) neoliberalizmi, 1970’li yıllarda yaşanan krizler sonrasında, kendi propagandasını ve ideolojisini dayatmanın yanında, yönetici sınıfların güç ve kazanımlarının yeniden inşasını sağlayan *yeni bir sosyal düzenin*, başka bir ifadeyle, finansın hegemonik bir güç olarak tekrar ortaya çıkışının ideolojik ifadesi olarak tanımlamaktadır. Finansın hegemonik bir güç olarak geri dönüşü, sermayenin ve piyasaların küreselleşmesi ile başarılıdır. 1980’lerin başlarından itibaren firmalar, devlet ve bireylerin faiz ödemeleri yoluyla, gelirlerin büyük bir oranda finans sektörüne akışı gözlenmektedir¹⁰.

Neoliberalizmin 1990’lardan itibaren ortaya çıkan yeni evresinde, devletin arka plana itilmesinden ziyade, yeni işlevleri üzerinde durulmaya başlanmıştır. Joseph Stiglitz’le özdeşleşen Washington Sonrası Uzlaşma ile kalkınma kavramı sorgulanmaya başlanmış; kalkınmanın yalnızca GSYİH’da ya da tüketim düzeyindeki artışlarla değil, aynı zamanda mülkiyet hakları, çalışma kalıpları, kentleşme ve aile yapılarındaki düzenlemelerle sağlanabileceği yaklaşımı benimsenmeye başlanmıştır. Washington

¹⁰ 1980’lerin sonlarından itibaren de hissedarlara büyük oranlarda kâr transferleri gerçekleşmiştir.

Sonrası Uzlaşma, devlete iktisadi alanı düzenleyici ve mülkiyet haklarını koruyucu yasal düzenlemeleri yapması konusunda yetki tanımakta, piyasa dostu sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesine ve finansal reformların artırılmasına odaklanmaktadır.

Washington Sonrası Uzlaşma ile aynı dönemde ortaya çıkan Üçüncü Yol politikaları oldukça benzer özellikler sergilemektedir. Munck'a (2008: 111) göre Üçüncü Yol politikaları, neoliberalizmin kendi içinde bir başkalaşım yaşayarak devlete, toplumsal açıdan daha müdahaleci ve iyileştirici bir görev yüklediği yeni yüzü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde, piyasanın tam serbestiye kavuşturulması başlı başına yeterli olarak görülmemiş, aynı zamanda toplumsal alanı yeniden düzenleyecek reform politikalarına da ihtiyaç duyulmuştur. Neoliberalizmin bu toplumsal düzenleme ihtiyacı, elbette ki devlet eliyle yürütülmeye başlanmıştır.

Devletin yeni rolü, küreselleşme sürecine uygun bir şekilde yeniden düzenlenmiş, devlet, Friedman'ın savunduğu şekliyle ulusal devletler üzerindeki "hakem rolü"nü bir kenara bırakılarak, piyasada aktif bir "oyuncu" olarak yer almaya başlamıştır. Ancak devletin örgütlenme biçimi, artık kamu yararına değil, küresel piyasalar lehinedir. Bu dönemde, kalkınma modelleri de devlet destekli özel sektörün eliyle yürütülmüştür (Munck, 2008: 112).

Küreselleşme, kapitalizmin içsel bir eğilimi olarak bir dünya piyasası yaratma, bunun için de uluslararası ticareti ve sermaye akışını hızlandırma süreci olarak, neoliberalizmin bir yeniliği olarak karşımıza çıkmış bir olgu değildir. Neoliberal süreç ise, sermayenin uluslararası hareketliliği, çokuluslu şirketlerin genişlemesi, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kurumların rollerinde artışı beraberinde getirmiştir. Neoliberalizm, kendi küreselleşme sürecini yaratmıştır (Duménil ve Lévy 2005a).

Colás'a göre (2008: 135) neoliberalizmin küreselleşmesi, yalnızca "Yeni Sağ"ın popüler ideolojik hakimiyetiyle değil, fakat aynı zamanda 1980'lerde solun yaşadığı yenilgiyle de ilişkilidir. Sağa kayan sosyal demokrat partilerin, sermaye lehine yeniden tanımlanan reform politikalarına alkış tutması, Thatcher'in 1984-85 yıllarında madenciler grevini ezmesi (sendikalar hareketinin geriletilmesi için en büyük adımlardan birisi), emek hareketinin de tek başına kalmasında oldukça etkili olmuştur. Neoliberal politikalar lehine reform hareketlerinin uygulanması ve solun yenilgisinin en açık

ifadesi Clinton, Blair ve Schröder'in daha sonra da Cardoso hükümetinin Üçüncü Yol politikalarını iktidara taşımasıdır (Colás, 2008: 135).

1980'li yıllardan itibaren yalnızca sınırlı sayıda parti, kendisinin neoliberal olarak tanımlamasına rağmen, sosyal demokrat ya da muhafazakâr hükümetlerin çoğu şu veya bu şekilde piyasa yönlendirmeli politikalara uyum sürecine girmiştir (Larner 2000). 1970'lerin sonlarından itibaren pek çok ülkenin neoliberalizmi resmi politikası olarak ilan etmesi, Teeple'a (2000) göre dünya genelinde sermayenin uluslararasılaşması, merkezileşmesi ve küreselleşmesi, üretim ve dağıtım açısından sınırların kaldırılması nedeniyle bağımsız ulus devletlerin son resmi antlaşmalarıdır.

Ancak, neoliberal dönemin ulus devletlere son vermediğini ve bu sürecin araçları olmaya devam ettiğini ileri süren Harvey'e (2003: 30) göre, neoliberal politikaları benimseyen hükümetler devletler, reform politikalarını uygulamanın bir parçası olarak emeği disiplin altına almayı da sürdürmek zorunda kalmaktadır. Herhangi bir devletin bunu yapmayı reddetmesi, uluslararası piyasalardan dışlanmasına ve başarısız bir devlet olarak algılanmasına neden olmaktadır (Harvey 2003: 30).

Centeno'ya (2001) göre ülkelerin, neoliberal politikalara eklemlenmelerinin sebebi, bu sürece dahil olmadıkları takdirde, uluslararası arenada ciddiye alınmayacakları ve uluslararası kaynaklardan pay alamayacakları korkusuna kapılmalarıdır.

Saad-Filho ve Johnston (2008a: 18) ise neoliberalizmin ulus devletler nezdinde popüler hale getirilme sürecinde, batı kültürü ve ideolojinin yayılması, neoliberalizm yanlısı hükümetlere dış destek sağlanması, (gerektiğinde) dış borç yükünün azaltılması ve ödemeler dengesi desteği sağlanması gibi unsurları saymaktadır.

1.3.Neoliberalizmin Temel Varsayımları

Sömürgecilik ve Vietnam Savaşı'yla özdeşleşmiş Keynezyen dönem sonrasında kapitalizmin neoliberal dönemdeki yeni biçiminin temel özelliklerine bakıldığı zaman, neoliberalizmin temel varsayımlarına dair bir izlenime sahip olmak mümkündür. (Duménil ve Lévy, 2005a): borç sağlayanlar ve hissedarların yararına işgücü piyasası ve yönetimlerin yeniden düzenlenmesi; gelişim ve refah açısından devletin azalan

müdahalesi; finansal kurumların aşırı büyümesi; finansal ve finansal olmayan sektörler arasında, birincinin lehine yeni ilişki biçimlerinin oluşturulması; birleşme ve devralma konusunda gerekli yasal çerçevenin sağlanması; merkez bankalarının fiyat istikrarı çerçevesinde güçlendirilmesi ve çevre ülkelerden merkez ülkelere kaynak akışı. Aynı zamanda küreselleşmeyle gelen, çevre ülkelerinin üstesinden gelemeyecekleri oranlardaki borçlanmalar ve sermayenin uluslararası serbest dolaşımı nedeniyle gelişmemiş ülkelerde gözlenen iktisadi yıkımları da bunlara eklemek gerekir.

Neoliberalizmin en temel özelliği, Saad-Filho ve Jonston'a (2008a: 17) göre şudur:

Neoliberalizmin en temel özelliği (finansal) piyasanın buyruklarını dayatmak amacıyla yurtiçindeki süreçte devlet gücünün sistemli kullanımıdır ve bu, uluslararası ölçekte "küreselleşme" tarafından yeniden üretilmektedir... [N]eoliberalizm, kapital(izm)i korumak ve emeğin gücünü azaltmak amaçları doğrultusunda gelişen, kapitalizme özgü bir örgütlenmedir.

Neoliberalizmin temel mantığı, Ortodoks serbest ticaret kuramının serbest ticaretin kendiliğinden bütün uluslara fayda sağlayacağı iddiasına dayanmaktadır. Serbest ticaretin dünya genelinde uygulanabilmesi amacıyla da uluslararası kurumlara görev yüklenmektedir. Piyasaların kısa dönemde yarattığı işlem maliyetlerinin, uzun dönemdeki faydalar düşünüldüğünde tali olduğu iddia edilmektedir (Shaikh, 2008: 79).

Neoliberalizm, toplumsal üretimin ve siyasetin belirlenmesinde etkin yurttaşlık kavramının, piyasa mantığına uygun dönüşümüne de öncülük etmiştir. Bu yeni örgütlenme biçiminde [neoliberalizm] yurttaşlar, firmalar gibi girişimci ve yenilikçi bir özellik kazanarak, yalnızca kendi geleceklerinden sorumlu bireyci ve (piyasa için) aktif kişiler olarak düşünülmektedir (Larner 2000). Bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli geliri elde etmeleri konusundaki hesaplar pazarın serbest işleyişine bırakılmalı, toplumun ortak çıkarı, çıkarlarına göre davranma özgürlüklerini ellerinden alabilecek her türlü zorlamaya karşı hareket etme özgürlükleri olarak belirlenmelidir (Gorz, 1995: 159). Bu sayede, toplum adına hiçbir sorumluluk hissetmeyen bireylerin, hem serbest piyasaya ucuz emek gücü sağlama konusunda birbirleriyle rekabet etme motivasyonları artırılmakta hem de haklarını savunmaları konusunda bireyler yalnız bırakılmış olmaktadır.

Neoliberal düşünce, toplumu, kendi çıkarlarını savunan birey faaliyetlerine indirgemektedir; kendi çıkarlarının peşinde koşan bencil birey anlayışı, 19 ve 20. yüzyılda elde edilmiş birçok toplumsal hakkın, birey çıkarları açısından sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. Neoliberalizm sosyal ve politik ilişkilerde yerleşmiş toplumsal davranışlar yerine dünyayı kendi çıkarlarından ibaret gören bencil bireyci davranışları ikame eder ve bunları evrensel değerler olarak ortaya koyar (Kiely, 2006: 96).

Bireycileşmenin evrenselleşmesiyle elde edilmek istenen, hem siyasi hakları oyla hem de ekonomik özgürlüğü tüketimle sınırlı bireylerin yaratılması ve böylece piyasa güçlerinin gelişiminin önündeki siyasi ve ekonomik dirençlerin ortadan kaldırılmasıdır. Neoliberal politikaların dayattığı tüketim toplumu, hizmet sektöründeki ekonomik canlanma nedeniyle, bireyci değerlerin artması, örgütlü yapıların meşruiyetini kaybetmesinde etkili olarak, orta sınıfların neoliberal politikalara uyum sürecini hızlandırmada etkili olmuştur (İnsel, 2005: 11). Orta sınıflarda oluşan temel algı, toplumsal alanın dışında kalarak elde edilen bireysel kazanımların kendilerini bir üst sınıfa taşıyacağı yönündedir.

Savaş sonrası dönemde (1945-1980) kapitalizmin örgütlenme biçimi, gerek 1929 büyük bunalımını aşabilmek amacıyla, gerekse sınıfsal mücadelelerinin bir sonucu olarak, daha ziyade gelişmiş ülkelerdeki çalışanlara bazı sosyal haklar tanıyarak pozitif devlete rıza göstermektedir. Keynezyen dönemde, özel mülkiyete dayalı kapitalizmin aşırılıklarının sınırlandırılmasıyla işsizliğin ortadan kaldırılması ve herkese sosyal yardım sağlanabilmesi amaçlanmıştır (Lapavistas, 2008: 64). Bireylere asgari bir geliri garanti etmek, çalışmayanlara güvence sağlamak ve sınıfsal ayrım gözetilmeden sosyal hizmet sunmak amacıyla devletin örgütlü gücü bilinçli olarak kullanılmıştır (Briggs, 1961:288; Aktaran, MacGregor, 2008:237).

1980'li yıllar, Keynezyen politikaların uygulandığı sosyal liberalizmin pozitif haklarından bir geri dönüşü ifade ederek “negatif devlet” yaklaşımını geliştirir. Devlet, piyasanın gelişimini engelleyen, baskıcı bir aygıttan ibarettir ve serbest piyasanın önünü tıkamaktadır. 1980'li yılların sonlarında ise, neoliberal politikanın devlete bakış açısında yeni bir çizgi izlediği gözlenmektedir. 1980 ve 1990'lı yıllarda yaygın söylem haline gelen iyi yönetim fikri gelişmiş kapitalist ülkelerde devlet politikası

reformlarıyla ilişkilidir. Bu reformlar, devlet kurumlarının, deregülasyon¹¹, içsel rekabet ve özelleştirme süreciyle devletin bir firma (ya da özel sektör) gibi örgütlenmesi, piyasa kurallarına göre hareket etmesi beklentileri hakim olmaya başlamıştır (Bayramoğlu, 2005: 154-155; Kiely, 2006: 88). Bu fikir 1980'lerin sonuyla birlikte, özellikle IMF, Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası tarafından gelişmekte olan ülkelere şart koşulmuştur.

Dünya Bankası'nın iyi yönetim uygulaması, uygun kurumsal yapıların etkili bir 'serbest piyasa' ekonomisinin gelişmesini sağlamasını amaçlamaktadır. Dolayısıyla serbest piyasa hala yavaş büyüme ve yönetim açıkları problemlerinin temel çözümü olarak düşünülmektedir. Devlet kurumlarının doğru politikaların uygulanmasını engelleyecek derecede güçlü olduğu varsayılmaktadır. İyi yönetim bu nedenle gelişen yönetimle eş anlamlıdır, bunun anlamı, doğrudan müdahaleye daha az ve üretkenliği artırmaya daha çok çaba harcayan, 'daha az yönetim değil fakat daha iyi yönetim' fikridir (World Bank 1989: 5, Aktaran; Kiely, 2006: 89). Dünya Bankası, devletin etkinliğine vurgu yapar, ancak bu vurgu 'piyasanın gelişimi'ne katkı sağlayacak kurallar ve kurumları tarif etmektedir.

Küresel ekonomiye geçiş, özelleştirme, dünya piyasasına eklemlenme, devlet müdahaleciliğinin kaldırılması ve piyasalara tam serbestlik tanınması gibi ekonomik boyutlarıyla karşımıza çıkan neoliberalizm, bir taraftan ademi merkezileşme¹² ve sivil toplumculuk kavramlarına önemli görevler yüklerken bir taraftan da eşitlik, demokrasi, yurttaşlık, sosyal haklar gibi kavramların yeniden ve içi boşaltılarak tanımlanmasını gerektirmiştir. Neoliberalizmin gelişim sürecinde, bu kavramlara yüklenen anlamları ayrıntılı olarak incelemekte yarar var.

¹¹ Deregülasyon, "en genel anlamıyla, hükümetlerin şirket faaliyetlerinin önündeki kısıtlamaları kaldırmaları demektir". Neoliberal politikalar, piyasanın etkinliği için bu düzenlemelerin en aza indirilmesini salık vermektedir (Kozanoğlu vd., 2008: 70).

¹² UNDP ademi merkezileşimi şu şekilde sınıflandırmaktadır: Karar alma yetkisi, kaynaklar ve kamu hizmetinin sunumunda merkezi hükümetlerden taşra teşkilatlarına aktarılan yetki devri, idari ademi merkezileşim; siyasal yetkiler ve iktidarın ulus altı düzeylere devredildiği siyasal ademi merkezileşim; yetkilerin yanında kaynakların yerele aktarıldığı mali ademi merkezileşim; hükümetin yetki ve sorumluluklarının özel ya da hükümet dışı kuruluşlara aktarıldığı piyasa ademi merkezileşimi (Bayramoğlu, 2005: 75-76).

1.3.1. Devlet ve Piyasa: Refah Devletinden Neoliberal Politikalara Uyumlu Devlete

En genel ifadelerle neoliberal ideoloji, piyasayı devletten, özel mülkiyeti kamu mülkiyetinden üstün tutar (Kozanoğlu vd. 2008: 67). 1970’lerde yaşanan ekonomik yavaşlama ve enflasyon artışı ana akım iktisatçılar tarafından devletin aşırı genişlemesine bağlanmıştır (Buchanan ve Flowers, 1980, Fazeli, 1996: 37, Aktaran; Shaikh, 2003: 534). Refah devletinin ekonomik faaliyetler için bir engel olduğu ve ekonomik performansı azalttığı söylemi o yıllarda oldukça yaygınlaşarak refah devletinin tasfiyesi sürecinin önünü açmıştır.¹³

Devletin tasfiye sürecinde, her ne kadar başlangıçta devletin piyasanın hareket serbestisi karşısında bir tehdit olarak algılanması/algılatılması söz konusu olsa da, 1980’lerde devlet eliyle, kamusal gücün sosyal fayda sağlama amacının sistemli şekilde tasfiyesi gözlenmiştir. Savaşın yarattığı yıkımla birlikte yaşanan ekonomik üretkenlik ve gelişim, Keynezyen dönemde, devletin piyasaya müdahalesini ve sosyal güvence sağlamasını mülkiyet sahipleri nezdinde meşru kılmıştır. Ancak, bu meşruiyet, devletin bu sosyal hizmetleri, sermaye sahiplerinin üzerinden yaptığı konusundaki iddiaları ortadan kaldırmamıştır. Dolayısıyla devlet, özellikle aşırı üretim krizi yaşamaya başladığı andan itibaren, hem sosyal güvenlik harcamaları nedeniyle hem de piyasaya müdahale ediyor olması gerekçesiyle, tasfiye edilmesi gereken bir unsur olarak görülmeye başlamıştır.

Neoliberalizmin zaman içinde değişim gösteren yüzü, devletin tam anlamıyla dışlanmaması, sermaye lehine hareket edecek bir standarda kavuşturulması gerekliliği üzerinde durarak, gelişmekte olan ülkelerde Yapısal Uyum Programları¹⁴’nı uygulamaya başlamıştır. Devletin rolü, piyasanın serbest bir şekilde işlemesini sağlayacak ve bunun önündeki emek gücünün siyasallaşmasına son verecek bir sınıra çekilmelidir.

Neoliberal politikaların önünü açan süreçte niyet her ne kadar devlet müdahalesinin ortadan kaldırılması olarak gösterilse de, bu sürecin yine devlet eliyle

¹³ Bu konuda yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bkz. Mütevellioğlu (2006)

¹⁴ Yapısal Uyum Programları, 1980’lerde yaşanan Üçüncü Dünya borç krizi sonrasında gündeme gelmiş ve bu ülkelerin borçlarının ödenmesini garanti altına almak amacıyla IMF, “temel makroiktisadi değişkenler”in yeniden “istikrara kavuşturulması” ve uyumlu hale getirilmesi için programlar geliştirmiştir. 1990’lı yıllara gelindiğinde UFK’lar (uluslararası finans kuruluşları), Yapısal Uyum Programlarını kabullenmeyen hiçbir ülkeye borç vermeyi kabul etmiyordu (Colás, 2008).

yürütülmesi gerekliliği, Friedman'ın da devletin işlevini tamamen ekonomik faaliyetlere indirgemesinde kendisini göstermektedir.

Friedman, (2008: 31-34) insanların günlük faaliyetlerinin, geleneksel kuralların yasal çerçeveden ayrılması gerektiği ve devletin, toplumun oynadığı kurallı bir oyunda hakemlik yapması gerektiğini ifade ederek, devleti, ekonomik etkinliklerin yasal koruyucusu olarak tanımlamaktadır. Devletin, piyasadaki aktörler olduğunu ima eden Friedman, devletin oluşturduğu tekellerin, özel firmaların onunla rekabete girmesini engellediğini, tekelleşmenin kaçınılmaz olduğu durumlarda, devlet tekeli yerine özel sektör tekelinin yeğleneceğini belirtmektedir. Hayek'e göre, ancak piyasa temelli bir toplum bireysel özgürlüğün gelişimini sağlayabilecektir (Munck, 2008: 108).

Friedman'a (2008: 43) göre, "devletin her müdahalesi, bireyin özgürlük alanını doğrudan sınırlar ve ... özgürlüğün korunmasını dolaylı yoldan tehdit eder". Özgürlük, sorumlulukla ifade edilen bir süreçtir ve yalnızca bu sorumluluğu alamayacak olan "deliler" ve "çocukların" bakımını üstlenmeye gönüllü olacak kişi ve kurumlar, devlet tarafından desteklenmelidir.

Refah devletinin negatif etkileri üzerine vurgu yapan neoliberal iktisatçılar bu eleştirilerini, refah devletinin sosyal harcamaların finansmanı için giderek artan bütçe açıkları yaşaması ve refah devletinin işsizliği sürekli artırıcı etkisi üzerinde yoğunlaştırmışlardır (Shaikh 2003: 534).

Devletin verimsiz, hantal ve piyasanın önünü tıkayan bir unsur olarak değerlendirilmesi, neoliberal ideologların, piyasanın görünmeyen elinin akılcı davranan bireyler açısından optimum refahı yaratacağı ve bunun devletin müdahaleci politikalarından çok daha fazla fayda sağlayacağı üzerinden şekillenmektedir (Altvater, 1985: 48).

Friedman, (2008: 116) eğitim, sağlık gibi devletin tekelinde olan hizmetlerin, ailelerce karşılanması istenilen bir şey olduğunu belirtmekte ve ailelerin bu hizmetleri kendilerinin karşılamasıyla, devlete ödemeye devam etmeleri gereken vergiler sayesinde devletin daha geniş hizmetler sunabileceğini ifade etmektedir. Fırsat ve sonuç eşitliğini dışlayıcı bu politikalar, bireylere (ve ailelere) piyasanın gelişimi için devletin gelişmesini sağlama sorumluluğu yüklemektedir.

Savaş sonrası dönemde yerel ve uluslararası piyasaları ele geçirme sürecini tamamlayan ve 1970'lerde, yeniden yapılandırma aracılığıyla, kamu alanlarına müdahale etmeye başlayan sermayeyi, toplumsal fayda sunan formundan kurtarmak amaçlanmıştır. Bu amaçla kamu kaynaklarının özelleştirilme süreci hızlandırılmış ve bu süreçte uluslararası finans kuruluşları devreye girmiştir (Teepale 2000).

Refah devleti yönetiminin ortadan kaldırılmasıyla 'kamu hizmeti'nin yerini rekabet ve tüketici talepleri almıştır. William Walters'a göre (1997, Aktaran Larner 2000) bu yeni anlayış, kendi çıkarları için çalışan aktif ve esnek işgücü piyasasının temellerini oluşturmuş ve işsizlik ve yoksulluğun kamusal alandan dışlanması sürecini beraberinde getirmiştir (Larner 2000).

1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarından itibaren, uygulanmakta olan refah devletinin tasfiye süreci, günümüzde sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik alanlarındaki özelleştirmelerle¹⁵ tüm dünyada hızlı bir şekilde sürdürülmektedir. Özel sektör, refah devletinin sunduğu sosyal hizmetleri karşılayamadığı için bu tasfiye süreci, daha önce devletin tekel olarak yürüttüğü faaliyetlere özel sektörün yavaş yavaş sızması şeklinde gelişmektedir.

Refah devletinin özelleştirilmesi birkaç yolla yapılabilmektedir; En çok başvurulan özelleştirme politikası kamu sektörünün tamamen özel bir firmaya satışı ya da halka arzıdır. Ayrıca devlet fonlarının kiralanması ya da tasfiye edilmesi ve kamu hizmetlerinin sona erdirilmesi yoluna da gidilebilmektedir. Özelleştirme süreci önünde politik engeller oluşmaya başladığında ise hizmetlerin (düşük gelirliilerin yararlanamayacağı şekilde) niteliği artırılarak ya da kalitesi düşürülerek azar azar yok edilmesi yoluna başvurulmaktadır. Devlet, bu özelleştirme sürecinde, özel sektör lehine söz konusu alanı ya tamamen terk etmekte ya da büyük bir kısmını özelleştirerek kaynaklarını özel sektör için kullanmaya devam etmektedir (Teepale, 2000).

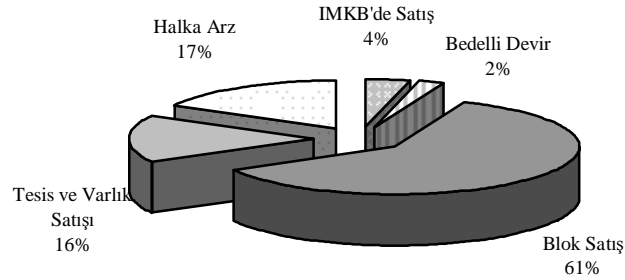
Örneğin devlet, kamuya ait okullara yönelik bursları azaltma ve özel okulların gelişmesini teşvik etme yöntemini benimseyebilmekte, bu yolla hem okul kalitesini hem

¹⁵ Kozanoğlu, (2008: 68) neoliberal süreçte özelleştirme faaliyetlerini başlatan ilk kişinin Margaret Thatcher olduğunu ifade etmektedir. Thatcher 1984 yılında British Telecom'un satışıyla başlattığı bu süreci, "kamuya çöreklenmiş kayıtsız bürokratlar, gözünü para bürümüş sendikalar" ifadesiyle ve halka arz politikalarına öncülük ederek bu sürecin meşruiyetini sağlamıştır. Bu özelleştirmeyi popüleleştirme politikası özellikle orta sınıf üzerinden yapılmış, bu kesime bir oranda mülkiyet edinmede kolaylık sağlanmıştır.

de öğrencilerin mali gücünü azaltmaktadır. Ayrıca “bilet (vouchers)” uygulaması ile öğrencilere kamusal destek sağlayarak kamu ya da özel okul arasında seçim yapma şansı sunmasıdır. Ancak kamu okullarının kalitesinin giderek azaltılması ve özel okulların önünün açılması için kullanılan bu yöntem daha çok, özel okullara gitmeye gücü yeten bireylerin yararlanabileceği bir sistem olup, düşük gelirli eğitim sisteminden dışlayıcı bir özelliğe sahiptir (Teepie 2000).

1980 sonrası Türkiye’de de özelleştirme süreci hız kazanmıştır. 1986 yılından itibaren özelleştirme kapsamına alınan 196 kamu kuruluşunun 187’sinde kamunun payı hiç kalmamıştır¹⁶. Kamu İktisadi Teşekküllerinin (KİT) zararda olduğu ve ekonomiye yük olduğu gerekçesiyle¹⁷ yapılan özelleştirmeler, bu kurumların değerinin altında satılmasına neden olmuş, bu da özel sektöre, altyapısı kurulmuş kamu alanlarına rahat bir şekilde girebilme imkanı tanımıştır (Boratav, 2004: 224). Türkiye’de de kamu alanlarının ulusal kaynak aktarımından mahrum bırakılarak özel sektörün teknoloji yoğun üretim olanakları karşısında geride bırakılmaya çalışılması, özel sektörün bu alanlara sızması açısından uygun ortamları hazırlamaya hizmet etmektedir.

Tablo 1: 1986-2008 Yılları Arasında Türkiye’de Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri

Kaynak: TC Başbakanlık Özelleştirme Dairesi Başkanlığı, 2008, Yöntemler İtibariyle Özelleştirme İşlemleri

¹⁶ TC Başbakanlık Özelleştirme Dairesi Başkanlığı, 2008

¹⁷ Friedrich Ebert Vakfı tarafından desteklenen ve Korkut Boratav, Yakup Kepenek, Erol Yılmaz, Taylan Bali, İtler Ertuğrul ve M. Ali Candan tarafından yürütülen *Türk KİT Sisteminin İktisadi Değerlendirmesi* adlı araştırma, kısmi özelleştirme ile istihdam kaybı yaşamış ve kaynak tahsisi azaltılmış KİT’lerde bile büyüme oranlarının sürdüğü ve Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payının %13’ten yalnızca %11’e düştüğü sonuçlarını vermektedir. Ancak özelleştirme sonrasında bu kuruluşların satış öncesine göre herhangi bir düzelme kaydetmediği gözlenmiştir (Boratav, 2004: 223-224).

Sermayenin uluslararasılaşmasıyla ve üretimde verimliliğin artmasıyla birlikte, kamusal üretimden edinilen kazanımların ulus geneline dağıtılıyor olması, devletin verimsiz olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. “Toplumsal artık değer”in sermaye bileşenlerine katılmayacak olması da kamu alanlarının özelleştirilmesi konusundaki motivasyonu artırmaktadır (Teepie 2000).

Neoliberalizm bir taraftan devletin gücünün sınırlandırılmasını isterken, bir taraftan da piyasanın işleyişini sürdürecektir bireyler ve kurumları teşvik etmek için piyasa yönetim biçimlerini desteklemektedir (Larner 2000). Neoliberalizmin devletin gücünü sınırlandırmak isterken Hayek’in refah devletine yönelik “aşırı” ya da “şişkin” nitelendirmesi belirleyici olmuştur. Hantal, obez devlet nitelemeleri buradan türemiştir. Hayek, ayrıca, devletin piyasaya yönelik düzenlemelerinin, kolektivizme neden olduğunu ve bireysel özgürlüğü zedelediğini iddia etmektedir (Munck, 2008: 110).

Neoliberalizm, köklerini Hayek ve Friedman’ın görüşleriyle yapılandırmaya başlamış olmasına rağmen, 1980’li yılların ortalarında, Friedman’ın Para Miktar Kuramı’nın enflasyonu ortadan kaldırma konusunda başarısız olması, neoliberalizmin ortaya çıkışından kısa bir süre sonra, kuramsal bir değişikliği gerekli kılmıştır. Neoliberalizmdeki dönüşüm, hem bu başarısızlık sonucunda hem de kuramsal olarak Yeni Kurumcu İktisat Yaklaşımının, klasik iktisadın piyasaya ilişkin varsayımları sorgulamaya başlamasıyla yön değiştirmiştir. Bunlardan biri klasik liberal iktisadın bireylerin piyasaya girişte rasyonel kararlar aldığı yönündeki varsayımdır. Herkesin bilgiye ulaşamayacağı gerçeğinden hareketle, piyasaya girişte bilgi eksikliği bulunduğu kabul edilmiş ve piyasanın düzgün işleyebilmesi için, devletin piyasayı düzenlemesine yeşil ışık yakılmıştır. Bu yaklaşım genellikle “piyasa dostu¹⁸ devlet” olarak tanımlanmaktadır (Lapavitsas, 2008).

Piyasa dostu devlet kavramının öncülerinden birisi Joseph Stiglitz’dir. Washington Uzlaşısı’na yönelttiği eleştirilerle dikkat çeken Stiglitz, kapitalist ekonominin içsel olarak işsizlik ve kriz yaratma eğiliminde olduğunu kabul etmemekle birlikte, bilgiyle ilgili nedenlerden dolayı piyasada oluşan aksaklıkların devlet müdahalesiyle giderilmesi gerektiğine vurgu yapar. Ancak gerek devlet müdahalesini

¹⁸ Shaikh’e (2008: 77) göre “Piyasa Dostu devlet”, işverenlerin istediklerini işe alıp, çıkarabilecekleri, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi yoluyla burada çalışan işçilerin yerli sermayenin hizmetine girmesi, iç piyasaların yabancı sermayeye açılmasını ifade etmektedir.

kesinlikle reddeden Washington Uzlaşısı gerekse piyasa dostu devlet müdahalesi alternatif yaklaşımı, piyasaların diğer bütün mekanizmaların üstünde olduğu kabulünden hareket etmektedir (Lapavitsas, 2008: 73).

Devleti ya tamamen dışlayan ya da geri plana atan bu yaklaşımlar devlete kamusal alanları piyasaya devretme, sosyal hizmet sağlama işlevini terk etme ve piyasayı destekleme konularında bir görev yüklemesi açısından kendi içinde çelişkilidir. Bu çelişki, hem devlete kendisini tasfiye etmesi konusunda bir görev yüklemesi hem de devlete ihtiyacı olduğu gerçeğini göz ardı etmesinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki, sermayenin, devletin zor gücüne (yasaklara, desteklere, vergilendirmelere, kamu müdahaleleri ve gerektiğinde girişimlerin sınırlandırılmasına [Gorz, 1995: 163]) her zaman ihtiyacı vardır. Devlet müdahalesine bir sınır getirilmesiyle amaçlanan, üretimin ve iş gücünün örgütlenmesi, kaynakların dağıtılması konusundaki devlet gücünü sınırlamak değil, sermayenin ekonomik hegemonyasının, politik tahakkümün sınırlarını aşabilmesidir (Harvey 2003: 44).

Panitch (2000: 206) de benzer bir değerlendirme yaparak, ulus devletlerin küreselleşme sürecinin bir parçası olarak “oyunun yeni kurallarını koyduklarını ve sınıf güçlerinin dengesini değiştirdiklerini” ifade etmektedir. Ulus devletler bu süreçte, piyasalar ve özel mülkiyet için gerekli yasal mevzuatı sağlamakta, sermaye hareketleri için gerekli altyapıyı hazırlamakta ve ekonomiden ellerini çekmek yerine, serbest piyasa lehine yeniden yapılanma sürecine girmektedir.

Neoliberalizm, emek piyasasına müdahale etmede, bilgi akışının iyileştirilmesi ve iş akitlerinin düzenlenmesinde de devlete müdahale alanı sağlamaktadır. Mevcut bilgiyi iyileştirmek ve aksaklıkları gidermekle sınırlı kalmak koşuluyla finansal piyasalarda da gerektiğinde devlet müdahalesine izin verilir. Yani, devlet, piyasanın tek başına sağlayamadığı güven ve istikrar ortamını sağlayarak, piyasanın önünü açma işlevini yerine getirmelidir (Lapavitsas 2008:71).

Teepie (2000), özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen, devlet gücünü sermayenin lehine kullanacak politik partilere, sermayenin uluslararasılaşması sonrasında bir ihtiyaç kalmadığını ifade etmektedir. Yeni sermayenin ihtiyaç duyduğu, neoliberal politikaları uygulama niyetindeki bir hükümetin işbaşına gelmesi ya da devletin rolünün, geçmişteki uygulamalarına son verecek şekilde yeniden

tanımlanmasıdır. Devletin küçültülmesiyle amaçlanan, toplumun sosyal ve ekonomik refahı için sorumluluğunu ortadan kaldırmaktır. Sosyal ve ekonomik reformlar en aza indirilmeli ve devletin bu reformları uygulaması engellenmelidir. “Neoliberalizmin ütopyası, özel mülkiyetin mutlak hâkimiyetidir” (Teepale 2000). Bu nedenle, 1980 sonrası dönemde reform politikaları, toplumsal fayda sağlama amacından sıyrılarak, tamamen sermayenin serbest dolaşımı için gerekli politikalara evrilen bir seyir izlemiştir.

“Uluslararası sermaye, küreselleşme doğrultusunda hedeflerine ulaşabilmek için, öncelikle çalışan kitleleri korumasız ve savunmasız bir konuma sürüklemektedir.” (Özpinar ve Şimşek, Tarihsiz). Bu amaçla, 1950’li yıllardan itibaren sermaye enternasyonalleşmeye başlamıştır. Bu sayede mal ve hizmet dolaşımı ve hepsinden öte mali sermaye dolaşımı oldukça hız kazanmış, bu da sermaye sahiplerinin egemenliğinin artmasını sağlamıştır. Bu egemenliğin önünde en büyük engel olarak görülen ülke sınırları ve politikaları olduğu için devletler, gerek çeşitli bloklar içine katılarak zayıflatılmış, gerekse IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar aracılığıyla ya da ademi merkezileştirme politikalarıyla parçalanmıştır (Eroğul, 1996: 47-48).

Piyasa dostu devletin yaratılmasında, sivil toplumun da güçlendirilmesine önem verilmektedir. Bu şekilde, sivil toplum örgütleri kamu sektörü ile ortak faaliyetlerde bulunmakta ve belirleyici söz hakkına sahip olmaktadır. Sivil toplum örgütleri yerel karakterli olduğu ve bu alanlardaki karar alma süreçlerine etkili katılımlarının sağlanabilmesi için ademi merkezileşmenin de kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir (Bayramoğlu, 2005: 48).

Neoliberaller, ademi merkezileşme, katılımcılık, hesap verebilirlik ve şeffaflığı sağlayacak reformlar kapsamında özellikle piyasaların yeterince gelişmediği ülkelerde, hükümetin toplumsal işlevinin, Sivil Toplum Kuruluşlarına devredilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Neoliberalizmin ortaya çıkışıyla birlikte tekrar canlanan Sivil Toplum Kuruluşlarının, “güçlendirme, toplumsal cinsiyet, sürdürülebilir kalkınma, kapasite geliştirme, kurumsal tasarım, katılım, değerlendirme” gibi faaliyetlerle devletin elinden alınan işlevleri yerine getirmesi kurgulanmaktadır. “Uluslararası kalkınma yardımı tarafından finanse edilen sözleşmeli işler bazı STK’ları (Sivil Toplum Kuruluşları), herhangi bir yükümlülük üstlenmeden mesleki uzmanlık hizmeti

sundukları özel, kâr amaçlı kalkınma müşavirlikleri gibi hareket etmeye özendirmektedir” (Sinha, 2008: 274-275).

Neoliberalizm, bir taraftan devletin rolünü yeniden tanımlamada Sivil Toplum Kuruluşlarına daha fazla alan açarken, bir taraftan da muhalif STK’ları sınırlandırma yoluna gitmektedir. Özellikle emeğin siyasi rolünü ortadan kaldırma amacıyla tamamen örtüşecek şekilde, bir taraftan emekçilerin kendi yatırım kararlarını alan özerk müteşebbüsler olduğunu iddia ederken, bir taraftan da sendikaların gayrimeşru olduğunu ilan etmektedir (Lemke 2001; Aktaran, Sinha 2008: 276).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Bretton Woods kurumları, reel sosyalizmin çözümlüşünden sonra üçüncü dünya ülkeleri üzerindeki hakimiyetini yoğunlaştırmış, kredi ve borç mekanizmalarıyla bağımlı ülke devletlerinin yeniden yapılandırılması konusunda belirleyici olmuştur. Bu doğrultuda bir taraftan kamusal endüstriler özelleştirilirken, bir taraftan da kamu yönetimi, şirket yönetimi esasına göre yeniden yapılandırılmıştır. 1990’lı yıllarda yönetim kavramını tekrar tanımlayan uluslararası finans kuruluşları, bu doğrultuda özel sektör aktörlerinin güçlendirilmesine odaklanmıştır (Bayramoğlu, 2005: 36-46).

Rudolf Hilferding (1910: 456; Aktaran; Andersson, 2001: 8), finans sermayesi karşısında devletin rolünü şu şekilde değerlendirmektedir;

“Finans sermayesi tahakküm arar, özgürlük değil: Bireysel kapitalistin bağımsızlığından herhangi bir çıkarı yoktur, o boyun eğmeye ihtiyaç duyar. Rekabetin yaratmış olduğu anarşiden nefret eder ve örgütlenme talep eder, hiç kuşkusuz ta ki rekabet daha yüksek bir seviyede yeniden başlasın. (...) Onun, yerel pazarını gümrük tarifeleri ve vergilerle garanti altına alması ve dış pazarları fethetmesi için devlete ihtiyacı vardır...”

Hilferding (1910: 456; Aktaran; Andersson, 2001: 8) ayrıca finans sermayesinin neoliberal süreçte çıkarlarını korumak ve özellikle gelişmemiş ülkelere politik baskı uygulayabilmek amacıyla güçlü devletlere ihtiyacının olduğunu ifade etmektedir. Bu değerlendirmeden yola çıkarak, devletin reforma tabi tutulması sürecinin gelişmiş ülkelerden ziyade, gelişmemiş ülkeler için geçerli olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Öyle ki, bir taraftan sermayenin kontrolü için güçlü bir devlete ihtiyaç duyulurken, bir taraftan da, sermaye akışının sürekliliğini sağlayacak, kontrol edilebilir ülkelerin varlığı

gereklidir. Bu ademi merkezleşmiş devletler hem daha kolay denetlenebilmekte, hem de yapısal uyum programlarının¹⁹ dayatılabilmesi konusunda, gelişmiş ülkelere kolaylık sağlamaktadır.

Geniş devletler, neoliberal politikalarla uyumlu bir süreç içine girseler bile, emperyalist hegemonya için tehdit oluşturmaya devam ederler. Bu nedenle ulusları parçalama ve ademi merkezleştirme, neoliberal politikaların önemli araçlarından birisidir. Neoliberal politikalarla uyumlu devletlerin, yaşanan krizlerin maliyetini bölgesel yönetimlerin üzerine yıkma eğilimi, yerel hükümetlerin de Uluslararası Finans Kuruluşlarına borçlanmalarına neden olmaktadır (Patnaik 2004: 25-26).

Son çeyrek yüzyıldır, ademi-merkezleşme başta Latin Amerika, Asya ve Afrika olmak üzere reform politikalarının merkezindeki uygulamalardan birisidir. Ademi merkezleşme ile amaçlananlardan birisi de daha küçük ve homojen grupların tüketim tercihlerinin yerel ihtiyaçlara daha duyarlı hale getirilmesidir (Fagueta, 2002). Hükümetlerin sermaye kaçışını önleme güdüsü, ne kadar radikal olursa olsun iktidarda olan hükümetlerin neoliberal politikaları sürdürmelerini zorunlu kılmaktadır. (Patnaik 2004: 27).

Sermayenin, işten çıkarma, işletmelerinin faaliyetlerine son verme gibi araçlarla işçileri ücretten mahrum bırakmaktan daha güçlü bir silahı da, doğrudan zor gücünü kullanabilen devleti arkasına almasıdır. Harvey, (2003: 46-47) “başından beri, devletin müdahalesine sadece mülkiyet sistemini değil, aynı zamanda mülksüzlük sistemini yaratmak ve korumak için de ihtiyaç duyuldu” demektedir.

Neoliberal teoriye göre devlet bir problemdir çünkü uygulanacak ‘doğru politikalar’a izin vermemektedir. Fakat aynı zamanda çözümün de bir parçasıdır, sadece doğru politikaları uygulayacağı için değil, aynı zamanda bu politikaların uygulanabilmesi için kendisini reformlar yoluyla yeniden düzenlemek zorunda olduğu için. Bu nedenle Kiely’e (2006: 89) göre yönetim literatüründe devlet kavramı tutarsızlıklar taşımaktadır.

İlk olarak, devlet ve piyasanın ayrılması sorunu apaçık bir sorundur. Neoliberaler, devletin kanunları ve düzeni, savunmayı, altyapı ve kamu mallarını

¹⁹ Günümüzde Yoksullukla Mücadele Programları olarak ifade edilmektedir (Ferguson, 2002). Ancak, çalışma neoliberalizmin ortaya çıkışından itibaren bir dönemi kapsadığı için, çalışmanın genelinde kavram karmaşasına neden olmamak amacıyla Yapısal Uyum Programları ifadesi tercih edilmiştir.

düzenleyecek müdahalelerde bulunması gerektiğini savunur. Bununla birlikte, pratikte bu tür minimal müdahaleler (düzenlemeler) bazı liberallerce sorgulanmaktadır. Çoğu gelişmiş ülkede devletin işgücü piyasasını düzenlediği görülmektedir. O halde sınırı ne olmalıdır? 19. yüzyılda bazı İngiliz sanayicileri, etkinliği azaltacağı gerekçesiyle çocuk işçilerin kullanılmasına dair sınırlamalara karşı çıkmıştır. 20. yüzyılın sonlarında İngiltere’de Mahafazakar Parti minimum ücret sınırlamasına aynı kaygılarla karşı çıkmıştır. Benzer şekilde kamu malının nasıl tanımlanacağı sorusu da nesnellikten uzaktır. Neoliberaler sıklıkla sokakların aydınlatılmasının klasik bir kamu hizmeti olduğunu çünkü, bunun tek bir birey tarafından tüketilmesinin imkansız olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, 19. yüzyıldaki kendine ilişkin davranışların kişinin kendini etkilediği, başkalarına ilişkin davranışların toplumun bütününe etkilediği ayrımına bir geri dönüştür denilebilir. Neoliberalizmin ikinci zayıflığı, sadece kamu, devlet alanı ve özel, piyasa alanı arasında bir sınır çekmenin imkansızlığı değil, aynı zamanda piyasa ekonominin yaratılmasının da halihazırda bir devlet politikası olduğu gerçeğidir (Kiely, 2006: 94).

1.3.2. Liberalizasyon ve Sermaye

Neoliberal dönemde, sermayenin bir taraftan ulusal sınırlardan kurtulduğu, bir taraftan da üretimden finans sektörüne doğru kaydığı gözlenmektedir. Sermayenin içkin özelliği olan kâr güdüsü, gelişmiş ülke sermayedarlarını bu süreçte, doymuş piyasaları terk etme ve girdi maliyetini azaltmaya yönelmiş, Keynezyen dönemin getirdiği bilgi ve teknoloji birikimi, gelişmemiş dünya kaynaklarına ulaşmada en önemli araçlar haline gelmiştir.

Dış ticaretin liberalizasyonu ile birlikte sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve döviz kurlarının devalüe edilmesi neoliberal politikaların en önemli unsurları arasındadır. Küreselleşmiş bir dünyada, az gelişmiş ülkelerde tasarruf yetersizlikleri ancak, finansal ve ticari liberalleşmeyle artırılabilir düşüncesi hakimdir (Kozanoğlu vd., 2008: 78) Dış ticaretin liberalizasyonu ile, daha rekabetçi yabancı yatırımcıların baskıları karşısında yerli firmaların daha etkin olacağı, devalüasyonla da ihracatın canlandırılması ile ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünler üzerinde uzmanlaşacağı varsayılmaktadır (Saad-Filho, 2008b: 193).

Liberalizasyonun bir ayağı da, ödemeler dengesindeki sermaye hesabının serbestleştirilmesidir. Bu şekilde, hem sermayenin ülke dışına çıkışının kolaylaşacağı hem de ülkenin yatırımlar açısından daha cazip hale geleceği iddia edilmiştir (Saad-Filho, 2008b: 193).

1980’li yıllarla birlikte finansal sermayede büyük oranda artış gözlenmiş ve ulus ötesi kapitalist bir sınıf oluşmuştur. “Neoliberalizm, devletin, kaynakları dönemler arası (yatırım ile tüketim arasındaki denge) ve sektörler arası (yatırım, istihdam ve üretimin bölüşümü) olarak tahsis etme gücünün, uluslararası düzlemde giderek bütünleşen (ABD önderliğindeki) finans sektörüne aktarılmasını” (Saad-Filho ve Johnston 2008a: 19) sağlamıştır. Bu dönemde küresel tahvil piyasası oluşmuş, borsalarda keskin fiyat artışları yaşanmış ve şirket ele geçirme oldukça yaygın olarak görülmeye başlanmıştır (Callinicos ve Harman, 2006: 78). Kapitalist sınıf, coğrafi sınırlara ve ulusal aidiyete çok az önem vermeye başlamıştır. Ulusal aidiyetini yitirmiş ve serbestleşmiş (ülkeye giriş çıkışı konusundaki tüm yasal engeller kaldırılmış ve hatta yeni teşvikler sağlanmış) sermaye, gerek kriz dönemlerinde gerekse toplumsal bir dirençle karşılaştığında, yatırım alanlarını kolayca terk edebilme özgürlüğüne de kavuşmuştur. Harvey’in ifadesiyle (2003:31), “finansal zorunluluklar ve kâr arayışı, arka bahçedeki fabrikayı kapatmayı ve üretim kapasitesini azaltmayı gerektirdiğinde” sermaye bunu kolaylıkla yapmaya başlamıştır.

Sermayenin küreselleşmesi, yüksek üretim kapasitesi ve yatırımların ulusal karakterlerinden sıyrılması gerekliliğini dayatmıştır. Bu, dünyanın endüstrileşmiş ülkelerinin bundan sonra ulusal sermayelerini göz ardı edecekleri ya da ulusal hükümetlerin sermaye birikiminin bir aracı ya da kaynağı olmayı bırakması anlamına gelmemektedir. Sermayenin özelleşmesi, ulusal kontrol ve müdahalelerden kurtulması, bağımsız hareket edebilmesi, ulusal yetkiler dışına çıkarak dünya çapında bir kazanca sahip olması anlamına gelmektedir. Küresel ekonomi, “sınırlı ve korunaklı ulusal ekonomilerden farklı ve onlara meydan okuyarak iç içe geçmiş uluslararası bir alan yaratır” (Teepale, 2000). Teeple ayrıca, ulus devletlerin azalan varlıklarının sosyal reformların erozyona uğramasında önemli ve belirleyici bir etmen olduğunu ve piyasa ile çalışan sınıflar arasındaki uzlaşmayı belirleyen de ulusal hükümetler değil, egemen ekonomik güçler olduğunu belirtmektedir.

Neoliberal uyum sürecinde düşük maliyetli malların serbest ticaretinin sağlanması, fazla sermayenin emilmesi için gerekli alanları yaratmanın yanında bu fazla sermayenin devalüasyon maliyetlerinin gelişmemiş bölgelere aktarılmasında önemli bir işlev görmektedir. Sermayenin ve metaların küresel piyasadaki hareketleri, ülkelerin önce fazladan sermayeyi emmesi, sonrasında da sermaye üreten ülkeler olması ile birlikte küresel ekonomide yer almaya başlamalarını sağlamıştır. Ve böylece gelişen bu ekonomiler, sahip oldukları fazladan sermaye için maddi olanak arayışlarına girmeye başlamıştır (Harvey 2003: 30).

19. yüzyılda telefon, kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerine yatırım yaparak refahı artırıcı doğrudan yabancı yatırımların da neoliberal süreçte değişime uğradığı görülmektedir. 1980 sonrasında hizmet sektörüne yatırım yapmayı seçen firmalar hem istihdamı artırıcı sektörlere yatırım yapmayı bırakmış hem de altyapısı gelişmiş ülkeleri daha fazla seçmeye başlamıştır (Kozanoğlu vd., 2008: 80).

1970'li yıllardan itibaren üretim sisteminde teknolojik gelişmelerin giderek daha fazla belirleyici olması, dünya piyasasına ürün arzında bulunacak üretici birimlerin sayısında da sınırlandırmaya gidilmesini gerektirmiştir. Aynı zamanda sermaye birikiminin daha fazla artırılma olasılıkları, Üçüncü Dünya ülkelerinin borçları, endüstrileşmiş ülkelerdeki artan işsizlik, yoğunlaşmış uluslararası rekabet ve doğanın tahribatı ile giderek daralmaktadır (Teepie, 2000).

Finansal sistem yeniden inşa edildikten sonra, egemenliğini sürdürebilmesi için gerekli yasalar ve yeni bir sosyal düzenin inşasını gerektirmiştir. Sürekli işsizlik, işgücü piyasalarının kontrolü için, kamu açıkları da refah harcamalarının azaltılabilmesi için gerekli zemini sağlamış, hükümetlere, hissedarlara kârların sorunsuz dağıtımını için gerekli yöntemler dayatılmış ve son olarak 1990'larda yaşanan finansal krizler, bu modelin üçüncü dünya ülkelerine de taşınmasını kolaylaştırmıştır (Duménil ve Lévy 2005b).

Küresel bir finans piyasası, yerel politikaların, uluslararası etkiler göz önüne alınarak yapılmasını gerektirir. Ülke parası artık ülkeye sadık kalmak zorunda değil, uluslararası yatırımcının kâr güdüsünün yönlendirdiği herhangi bir yere kaçabilmektedir (Centeno 2001). Yeni finans sermayesinin metropollerdeki ulusal kökü, kendi ekonomisindeki endüstrisiyle bütünleşmesi ve bağlı olduğu ulus-devlete olan bağlılığı

ikincil bir öneme sahip olmaya başlamıştır. Ancak finansın bu ulusal kökeni, yapısını ortaya koymasa bile, finansal kazançlar gelişmemiş ülkelerin aleyhine, eşitsiz bir dağılım çizgisi izlemektedir. Ayrıca, dünya kapitalizminin temel üretim yapısının bir üst yapısı olarak tanımlanan finans piyasası, ulusal ekonomilerin temel yapıları üzerinden şekillendiği için belli ülkelerin, diğerleri tarafından sömürülmesini ortadan kaldırmamış, aksine kuvvetlendirmiştir (Patnaik, 2004).

Uluslararası finansal sermaye, Çokuluslu Şirketleri ve gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerdeki burjuvaziyi, kendi çıkarları için neoliberal politikaların garanti altına alınması konusunda bir noktada buluşturmaktadır. Bu politikaların yerine getirilmesi Bretton Woods kurumlarının garantörlüğünde sürdürülmektedir (Patnaik 2004).

Neoliberal politikaların bir etkisi de finansal akışlığın belirsizliğinden kaynaklı, özellikle de üçüncü dünya ülkelerini etkileyen bir ekonomik kararsızlığa neden olmasıdır. Marx'ın "sermayenin merkezileşme" eğilimi olarak adlandırdığı durum, kapitalizme içkin bir eğilimdir. 1980'lerle birlikte, finans ve metaların ülkeler arasındaki serbest akışını önleyecek sınırlamaların kaldırılması, bu merkezileşmenin küresel boyutta, küçük sermayeleri ortadan kaldıracak bir şekilde yaşandığını ortaya koymaktadır (Patnaik, 2004).

1.3.3. Esnek İstihdam Politikası

Kapitalist üretim şekli ve onunla özdeşleşen liberalizm, tarihsel süreç içerisinde kendisine bir dünya piyasası yaratmış, sürekliliğinin en önemli dayanağı olarak sadece kendi yerel piyasalarıyla sınırlı kalmayarak *dışsal* piyasaları²⁰ da kuşatmıştır (Teeple, 1999). Bu süreç, dünya piyasasını şekillendiren yeni uluslararası kuruluşların yaratılmasıyla paralel olarak, tek tek ülkelerin bu sürece uyumlulaştırılmasını ve işgücü piyasasının da bu temelde şekillendirilmesini beraberinde getirmiştir.

Ortodoks iktisatçılar bir taraftan devletin işgücü piyasasını kontrol altında tutmasını isterken, bir taraftan da işsizliğin, işçilerin reel ücretlerini düşürücü etkisinin bir avantaj sağladığını ve bu sürecin kendini düzenleyici mekanizmasının gerekliliğini

²⁰ Euromarket olarak da adlandırılan dışsal piyasalar tek tek ülkelerin yetki alanının dışında basılan menkul değerleri temsil etmektedir. Belirli standartlara sahip olmadığı için daha büyük risk unsuru taşımaktadır, ancak yatırımcıların daha kolay ulaşabileceği bir özelliğindedir.

savunmaktadır. Refah devletinin sosyal koruma mekanizmasının ise bu otomatik uyum sürecine zarar verdiği, bir taraftan firmaların harcamalarını artırırken bir taraftan da işsizlerin düşük ücretlerle çalışma rızalarını engellediği iddia edilmektedir (Krugman, 1994: 22 Aktaran; Shaikh, 2003: 535).

Neoliberal politikalara göre, sermayenin ve emeğin elde edeceği gelir, tamamen serbest piyasa tarafından belirlenmeli, bu şekilde emeğin ve sermayenin adil bir gelir dağılımına sahip olacağı iddia edilmektedir. Asgari ücretin reel değerinin düşürülmesi ve iş güvencesinin olmadığı bir emek piyasası yaratılması serbest piyasanın önünü açıcı bir özellik sergileyecektir. Tüm etmenlerin piyasa yararına işlediği böyle bir süreçte tam istihdamın da sağlanacağı varsayımı ile sendikaların yaptıkları müdahalelerin mekanizmayı bozucu bir etki yarattığı düşünülmektedir (Kozanoğlu vd., 2008: 226; Palley 2008: 43-49).

1970'lerin sonundan itibaren Uluslararası Finans Kuruluşları tarafından şekillendirilmiş yapısal uyum programları ile ithal ikameci politikaların²¹ bırakılarak ihracat yönelimli politikalara geçilmesi, emek piyasasında da önemli değişiklikleri gerekli kılmıştır (Onaran, 2004). İşsizlikte bir artış yaşanmaması amacıyla işgücü piyasası da uyuma tabi tutulmalıdır. Neoliberal iktisatçılar açısından, işsizliğin artışıdaki temel neden, sendikaların yüksek pazarlık gücü nedeniyle ücretlerin geriye doğru esnek olmamasıdır. Ücretlerin geriye doğru esnekliği sağlandığında hem istihdam hem de milli gelir yükselebilecektir. Emek piyasasının esnekleştirilmesi, işe alma ve işten çıkarmanın kolaylaştırılması, işçi ile işveren ilişkilerinde ademi merkezileştirme, sendikal hakların engellenmesi, toplu sözleşme haklarının zayıflatılması ve sosyal sigorta yardımlarının azaltılmasını kapsamaktadır (Saad-Filho, 2008b: 193). Bürokratik olmayan koordinasyon mekanizmalarıyla işleyebilen serbest piyasa ekonomisi için esnek bir işgücü piyasası şarttır ve sendikalar da bu bilinçle hareket ederek, ücret ve gelir dağılımı taleplerini bu doğrultuda şekillendirmelidir (Altvater, 1985: 46).

Keynezyen ekonominin faiz oranlarını ayarlayarak istihdam yaratma politikalarına karşın, tam istihdam söylemlerini bırakan neoliberal yaklaşım, Şikago Okulu'nun tavsiyeleri doğrultusunda para ayarlaması politikasına geçmiştir. Ancak, işsizlikteki büyük artış ve faiz oranlarının aşırı yükselişi, para politikalarının da

²¹ İthal İkameci Politikalar, ithalatın ikame edilmesi amacıyla, imalat sanayi ürünlerinin üretimini genişletilmesine dayanan iktisat politikalarıdır (Saad-Filho, 2008c).

uygulanmasına son vermiştir. Ancak faiz oranlarının tekrar ayarlanması sürecine geri dönüş, neoliberalizmin tam istihdamı yaratma çabasında olduğu anlamına gelmemelidir. Enflasyonun artma ya da azalma göstermediği bir ortama göre belirlenen “doğal işsizlik oranı²²” kavramı, tam istihdamın yerini almış, bu da hem genel işsizliğin fark edilebilmesini engellemiş hem de reel faiz oranlarının yüksek tutulması yoluyla finans sektörünün yararına bir transfere neden olmuştur (Palley, 2008: 49).

Neoliberal politikaların işgücü konusundaki deregülasyonu yalnızca ücretlerin geriye doğru esnetilmesiyle sınırlı olmayıp, işverene, işe alma ve işten çıkarmada kolaylıklar sağlayan, haftalık ve günlük çalışma saatleri üzerindeki kısıtlamaları kaldıran, iş sağlığı ve işyeri güvenliği ile ilgili standartları aşağıya çeken, emek piyasası düzenlemeleridir (Kozanoğlu vd., 2008: 72).

Gelişmiş ülkelerde, kapitalizm, çevre ülkelerdeki emek rezervlerinden dolayı, emek gücünün bir kısmının ücret taleplerini bastırabilir. Kapitalist sistemde bir taraftan sermaye yoğunlaşırken²³ bir taraftan da çevre ülkelerin sermayeden yoksun bırakılması nedeniyle ortaya çıkan işsizliğin etkisiyle sermaye birikimi için gerekli emek sömürüsü artar ve ücretler kontrol altında tutulur. Gelişmiş ülkelerde sermaye birikim sürecinin iyi bir şekilde işlemesi, bu durumun, sistemin içkin bir özelliğiymiş gibi algılanmasına ve çevre ülkelerde artan sefalet, işsizlik ve toplumsal karışıklıkların kapitalizmin yetersiz gelişiminden kaynaklandığı algısını oluşturmaktadır (Andersson, 2001: 15).

Ancak, Keynezyen dönemde devlet desteğiyle gelişimini büyük ölçüde tamamlamış endüstrileşmiş ülkeler, gelişmemiş ülkelerdeki kamusal alanların özelleştirilmesi konusundaki politikalarında oldukça ısrarcıdır. Özelleştirmelerin, kaynakların daha verimli kullanımını sağlayacağı ve daha fazla istihdam olanağı sunacağı konusundaki neoliberal görüş, tam tersi sonuçlarla karşımıza çıkmaktadır. Kamusal harcamanın azalmasıyla oluşan işsizlikteki artış oranları, özel sektördeki

²² Doğal İşsizlik Oranı: Milton Friedman tarafından ortaya atılan ve piyasa dengesinin sağlanmasına rağmen varlığını devam ettiren işsizlik oranıdır. Keynezyen ekonominin, enflasyon pahasına işsizlikte artış sağlanacağına dair iddiaları karşısında, Friedman, enflasyonun olmadığı ortamlarda dahi işsizliğin olabileceğini, doğal işsizlik oranının ise, işsizliğin enflasyonu artırmadığı oran olduğunu iddia etmektedir.

²³ Tek tek sermayelerin, artı emeğe el koyarak elde ettiği kârın bir kısmını tekrar sermaye olarak kullanması, her birikimin yeni birikim araçları meydana getirmesi sonucu sermayenin tekil kapitalistler elinde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bu yoğunlaşma, sosyal üretim araçlarının tek tek sermaye elinde yoğunlaşması ve birbirleriyle rekabet halinde olan tekil kapitalistlere paylaştırılmış olan sosyal sermayenin el değiştirmesi şeklinde olur. Sermayenin tek elde toplanma süreci ise, sermayenin merkezileşmesini ifade eder.

harcamayla oluşan istihdam artışıyla karşılanamayacağı için istihdamda bir azalma kaçınılmaz olmakta, bu da özellikle üçüncü dünya ülkelerini etkilemektedir (Patnaik, 2004).

Finansal sektörün, endüstrileşmenin önüne geçmesi, işsizliğin artması ve esnek işgücü piyasaları sendikaların da zayıflamasına neden olmaktadır (Patnaik, 2004). 1980’li yıllardan itibaren neoliberal politikaların uygulanmasıyla örgütlü gücünü kaybetmiş işçi sınıfının reel ücretlerinde sürekli bir gerileme gözlenmeye başlamıştır (işgücünün üçte birlik kısmı işsizken bu oran sekizde bire kadar azalmıştır). Bu dönem aynı zamanda işçilerin sosyal haklarının çoğunun ellerinden alındığı yıllardır (Shaikh, 2003: 533).

1.3.4. Liberal Demokrasi ve Yurttaşlık

Neoliberalizme göre, piyasa hem kaynakların dağılımı konusundaki hem de bireysel özgürlüğün sağlanmasındaki en etkin araçtır (Friedman 1962; Aktaran, Munck 2008). Devlet, bu özgürlüğü kısıtlarken, rekabetçi kapitalizm, demokrasinin gelişiminin temeli olarak görülmektedir.

Marshall’ın (1949: 6-7) yaptığı sınıflandırmaya göre yurttaşlık, medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal hakların bütünüdür. Medeni haklar, “bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkı” gibi özgürlükleri kapsamaktadır. Siyasal hakların kapsamı, siyasal karar alma sürecinde seçmen ve seçilen olarak yer almak olarak belirlenmektedir. Yine Marshall’ın tanımına göre sosyal haklar ise, ekonomik refah ve sosyal güvenlik haklarına sahip olmayı ve “çağdaş bir birey olarak yaşayabilme hakkını” ifade etmektedir.

Feodal toplumlarda bu sosyal haklar, bireylerin sahip olduğu statüye göre belirlenmekte ve belirli bir statüye sahip olup olmamasından bağımsız olarak bireylerin yasalarla tanınmış hak ve özgürlükleri bulunmamaktadır. Ortaçağ kentlerinde ise yerel anlamda eşit yurttaşlık uygulamaları görülmektedir. Ancak, ulusal nitelikteki

yurttaşlığın²⁴ bileşenlerinden medeni haklar, 18. yüzyılda; siyasal haklar, 19. yüzyılda ve sosyal haklar ise 20. yüzyılda oluşmaya başlamıştır. 19. yüzyılda medeni hakların bir uzantısı olarak değerlendirilen siyasal hakların, 20. yüzyılda büyük bir dönüşüm yaşayarak, yurttaşlık hakları içinde bağımsız bir unsur olarak değerlendirilmeye başlandığı gözlenmektedir (Marshall, 1949: 9).

18. yüzyılın sonlarında planlı bir toplum ile rekabetçi ekonomi arasında yaşanan mücadele, yurttaşlık kavramının bileşenlerinden sosyal hakların eski sistemle özdeşleştirilmesi, medeni hakların ise yeni sistemde kendisine yer bulmasıyla sonuçlanmıştır (Marshall, 1949: 15).

1601’de uygulanmaya başlayan Yoksulları Koruma Yasası, başlangıçta sosyal haklara sahip olması gereken yurttaşlara yönelikken, zaman içinde, serbest piyasanın ihtiyaçlarıyla çelişmeye başlamıştır. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren yaşanan hızlı endüstriyel gelişimle birlikte, sosyal haklar, kişiye hür iradesiyle çalışma hakkı tanıyan medeni haklarla çelişmeye başlamış ve yurttaşlık kurumundan ayrı tutulmaya başlanmıştır. 1802’de kabul edilen Üretim Yasaları da sosyal hakların yurttaşlıktan tamamen ayrılması sürecini hızlandırmıştır: Bu yasalarla birlikte, yasal korunma, ancak “aciz” olarak nitelendirilen çocuklar ve kadınları kapsayan bir şekle büründürülmüştür. Serbest iş sözleşmesi yapma hakkı (medeni hak) tanınan çalışan erkekler ise bu uygulamanın dışında bırakılmıştır (Marshall, 1949: 16).

Yurttaşlık kurumunun haklar ve ödevler çerçevesinde kişilere yüklediği eşitlik hakkının (Marshall, 1949), liberal sistemde piyasa aktörleri olarak görülen bireysel özgürlük kavramıyla çeliştiği gözlenmektedir. Çünkü kapitalist toplumda, emeğin disiplin altına alınabilmesi ancak eşitsizlik durumunda mümkün olabilmektedir. Özellikle Keynezyen dönemde, yurttaşlığın her üç unsuru da (medeni, siyasal ve sosyal haklar) kapsamı, sermaye birikimi önündeki en büyük engel olarak görülmüş ve daha çok devletin bu alanlardaki müdahalesi eleştirilmeye başlanmıştır.

Kapitalizmin Keynezyen döneminde yurttaşlığın üç bileşeninin de kapsanmış olması, kapitalizmin sınıfsal çelişkilerin üzerini örtmek ve sınıfsal dinamikleri

²⁴ Yurttaşlığın ulusal boyutta değerlendirilmesi, özgürlüğün evrensel bir nitelik kazanmasıyla paralel bir seyir izlemiştir. 19. yüzyılda yurttaşlık kavramının evrensel bir niteliğe bürünmüş olduğu görülür. Ancak bu dönemde, seçme hakkı henüz yurttaşlık hakları arasında yer almamaktadır. Bu dönemdeki seçme hakkı, bir grup imtiyazlı bireyin elindedir (Marshall, 1949).

zayıflatmak amacına hizmet etmiştir. Marshall, (1949) yurttaşlığın gelişim sürecinde ortaya çıkan hakların, kapitalist toplumun sahip olduğu eşitsizliği ortadan kaldırmaktan ziyade, bu eşitsizliklerin devamını sağlamaya hizmet ettiğini ileri sürmektedir. Bunun nedeni ise, bu hakların daha ziyade medeni haklar (özel mülkiyetin korunması) üzerinden tanımlanmasıdır. Ancak, bu medeni haklar, kaynakların sosyal bölünümünde bir değişikliği getirmemiş, yalnızca bireylere ekonomik güçleri dahilinde çağdaş toplumda yer edinebilme hakkı tanımıştır. Sosyal hizmetlerin artırılmasıyla amaçlanan, sınıflar arasında bir eşitliğin ya da gelir eşitliğinin sağlanması değil, statüler arasında bir eşitliktir.

Neoliberal ideolojinin yurttaşlık tanımını siyasal ve sosyal hakları dışlayarak yeniden tanımlama konusundaki motivasyonu, bireyin bu iki haktan arındırılarak piyasada bir müşteri olarak değerlendirilmesi üzerinden şekillenmektedir.

Yurttaşlık kurumunun getirdiği siyasal haklar, kapitalist sistem açısından potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır (Marshall, 1949). Bu nedenle, neoliberalizm, bir taraftan “siyasetin, siyasi niteliğini yok ederken” (Munck, 2008: 113) bir taraftan da siyasi yurttaşlık kavramını yalnızca oy veren bireylerle (müşteriler) sınırlamıştır. Siyasi yurttaşlık, eskinin kötü bir alışkanlığı olarak değerlendirilerek, bireyin kimliğinin kendisini en iyi, tüketimle ortaya koyacağı iddia edilmiştir.

Topumlardan çok bireylerin teslimiyeti üzerinden oluşturulan medeni haklar ve yalnızca medeni haklarla sınırlandırılan yurttaşlığın, sınıfsal bir özellik taşıyan sendikal gücü zayıflatma kaygısı da buradan kaynaklanmaktadır: serbest piyasa lehine emeğin disiplin altına alınması.

Popüler bir ideoloji olarak yaygınlaştırılmış neoliberalizmin en büyük etkilerinden birisi de demokrasinin değersizleştirilmesidir. Neoliberal dönemde, demokrasi, göreceli, yani aşırıya kaçmayan demokrasidir (Urger, 1999; Aktaran, Munck, 2008). Bir taraftan siyaset profesyonelleştirmeden arındırılmaya çalışılmış, bir taraftan da güç ve para, siyasetin en büyük belirleyeni olmaya başlamıştır.

Reel sosyalizmin çözülüşü de neoliberalizmin demokrasi tanımının oluşturulmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980’lerin sonunda, partilerde yaşanan sağa yöneliş, partiler arasındaki siyasi farklılıkların ortadan kalkması

ve vatandaşların siyasi alternatiflerinin daralması, bireylerin oy sandıklarına daha az gitmesine ve siyasetten giderek kopmasına neden olmuştur.

1.3.5. Neoliberal Vergilendirme

Dünya genelinde, uluslararasılaşan sermayenin ihtiyaçlarını karşılayacak vergi politikaları uygulanmaktadır. Piyasanın daha fazla bütünleşmesi, vergi politikalarının da küresel bir seviyede daha fazla uyumlu hale getirilmesini gerektirmektedir. Uluslararası firmalar yatırım yapacakları ülkelerden yalnızca vergi indirimleri talep etmemekte, aynı zamanda bazı teşvikler de istemektedir. Dolayısıyla vergilerin daha fazla çalışan sınıfa yüklenmesi amaçlanırken, aynı zamanda da refah devletinin ortadan kaldırılması ve devletin küçültülmesi için gerekli zemin de hazırlanmaktadır (Teepie 2000).

Neoliberal politikalarla birlikte genel olarak toplam vergi gelirleri bireysel gelirlerden oluşmaya başlamıştır. Yüksek gelirlerden alınan yüksek vergiler azaltılmış ve dolaylı vergiler artırılmıştır (Teepie 2000).

Kapitalist toplumlarda devlet, sermaye sahipleri ve yöneticiler ile çalışan sınıflar arasındaki eşitsiz ilişkilerini sürdürmekte ve faaliyetlerini vergiler yoluyla yerine getirmektedir. Ancak örgütlü işçi sınıfı ve ulusal ekonominin genişlemesi vergi yükünün firmalar ve bireyler arasında sınırlı bir paylaşımına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında bireylerden ve kârlardan alınan vergiler artırıldığı için bu pay azalmıştır (Teepie 2000).

Sermaye ulusal sınırlar içinde kaldıkça kazancın bir kısmının vergiler yoluyla devlete transferi zorunlu olmaktadır. Sermaye ulusal varlığını devam ettirme konusunda sorun yaşadıkça, ekonomik gücü ve hareket alanlarını artırarak vergi ödemelerini azaltma yoluna gitmektedir. Bu nedenle vergiler, her yerde çalışan sınıfların daha büyük ve artan oranda vergi yüküne maruz kalmasına neden olmuş, sermayenin de daha az ve azalan bir oranda vergi ödemesi için gerekli vergi rejimleri uygulanmaya başlanmıştır. Bu da, gelirin çalışan sınıflardan kapitalist sınıflara transferine neden olmaktadır. Yalnızca gümrük vergilerinde sağlanan indirimler nedeniyle değil, aynı zamanda yatırım için çokuluslu şirketlerin özendirilmesi amacıyla sağlanan ve yerli kapitalistlere de uygulanan vergi indirimleri, vergilerin GSMH'daki oranlarını önemli ölçüde düşürmektedir. Çalışan sınıflar üzerindeki bu ağır vergi yükü, devletin savurgan,

gereksiz olarak değerlendirilmesi, aşırı vergilendirmenin ekonomik bunalıma sebep olduğu iddialarının önünü açmakta (Teeple 2000) refah harcamalarının kısıtlanması için gerekli zemini hazırlamada ve kamusal alanları çok düşük fiyatlarla özelleştirmek için neoliberallere önemli bir avantaj sağlamaktadır (Patnaik 2004). Dolayısıyla vergilerdeki artış refah devletinin ortadan kaldırılması ve devletin küçültülmesi için gerekli zemini sağlamaktadır (Teeple 2000).

Vergilerdeki artış aynı zamanda işçi sınıfının alım gücünü azaltmakta, vergilerde azaltmaya gidilmesi de devletin ve kamu hizmetlerinin küçülmesi için baskı oluşmasına neden olmaktadır. Devletin küçülmesi ise, ücret artışı yönündeki baskının ve reel ücretlerin azalmasına neden olmaktadır (Teeple 2000).

Refah devletinin tasfiyesi sosyal harcamalarda kesintiyi beraberinde getirmiş olmasına rağmen, askeri harcamalarda yaşanan dramatik artış, bütçe açıklarını artırmıştır. Bu açıkları kapatılabilmek amacıyla da vergi oranlarında bir artışa gidilmiş, ancak bu artış vergi indirimleri yapılan firmalardan ziyade işçi ücretlerine yansıtılmıştır (Shaikh 2003: 533).

Günümüzde, hem doğrudan vergilerin vergi sistemi içindeki ağırlığını yitirmesi hem de gelir vergilerinin orta ve düşük gelirli kesimlerin üzerine yüklenmesi, sermaye üzerindeki vergi yükünü giderek azaltmaktadır (Önder, 2004). Liberal söylemin aksine, vergi gelirleriyle sağlanan kamu harcamalarının finansı, sermaye sahiplerinden ziyade, çalışanlar üzerinden sağlanmaktadır.

1.3.6. Yoksulluk Politikaları

Eskiden beri etkili olagelen yoksulluk, çevre ülkelerden merkez ülkelere aktarılan maddi ve beşeri kaynakların yoğunlaşması nedeniyle neoliberal dönemde daha da güçlenmiş, (Önder, 2004) bu da neoliberal politikalara karşı toplumsal tepkilerin artmasında etkili olmuştur.

Piyananın serbest bırakılmasının, bütün iktisadi kaynakların en iyi şekilde kullanılmasını sağlayacağı iddiaları, yoksulluğu da kapsamakta, etkin işleyen piyananın yoksul kesimlerin de yararına işleyeceği varsayılmaktadır. Neoliberal teorisyenler, yoksulluğu azaltma ya da gelir bölüşümünü sağlama konusundaki tedbirlerin, hükümet

müdahaleleri kadar zararlı olduğu konusunda hemfikirdir. Yoksullara yönelik yeniden dağıtım mekanizmalarının dışlanmasıdaki en büyük etken, neoliberallerin, yardım alan kesimlerin sosyal yardımlara bağımlı hale geleceği ve girişimci ruhlarının köreleceği söylemleridir. Neoliberallere göre gelirin yeniden bölüşümü, yüksek ücret, yüksek enflasyon ve işsizliğe yol açmaktadır (Johnston, 2008b: 226).

1970’li yılların sonlarından itibaren uygulanan kalkınma projeleri, özellikle yoksulluk konusunda ortaya çıkan baskıların da etkisiyle, daha radikal değişim ve toplumsal devrim taleplerini engellemek üzere liberal reformlar yönünde yeniden düzenlenmiş ve yoksulların temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yoksulluk-yönelimli stratejiler ortaya atılmaya başlanmıştır (Veltmeyer, 2006: 19).

Yoksullukla mücadelenin liberal reform programlarına eklenmesinin bir sebebi de, bizzat sermayenin yaşamakta olduğu krizlerin önlenebilmesi amacıdır. Ucuz işgücü sağlanabilmesi amacıyla sermayenin bağımlı olduğu yoksul halk kesimi karşısında, ürün piyasalarındaki tüketimin artırılabilmesi amacıyla sermaye bir alıcı kitlesine de ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla ulus devletlerin ve uluslararası finans kuruluşlarının yoksullukla mücadele programları, piyasaların canlı tutulması ve sermayeye ucuz girdi kanallarının tıkanmaması çelişkisi üzerine şekillenmektedir (Önder, 2004).

Bir taraftan devletin toplumsal fayda sağlayıcı rolünün ortadan kaldırılması, bir taraftan da ulus devletler ve Uluslararası Finans Kuruluşlarının meşruiyetlerini sürdürebilmeleri açısından yoksulluk, reform programlarının kapsamı içine alınmış, ancak bu kapsam, devletlere bir seçenek olarak sunulmanın yanında, yoksullukla mücadelenin daha çok bireysel yardımlar aracılığıyla yürütülmesi konusundaki dayanaklar da oluşturulmuştur. Bu açıdan Sivil Toplum Kuruluşlarının 1980’li yıllardan sonra giderek daha popüler hale gelmesi, yoksullukla mücadelenin bireysel yardımlar çerçevesinde değerlendirilmesinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. “Dünya Bankası yıllardır STK’ları kendi ‘yoksulluğa karşı savaş’ söylemini belletmek için kullanma çabasıdadır” (Amin, 2004: 115).

Dünya Bankası’nın 1990’lardaki (World Bank 1990; 1994) yoksulluk değerlendirmesi, insanların piyasa tarafından sunulan gelir getirici faaliyetleri değerlendirememesi sebebiyle oluştuğu yönündedir. Bankaya göre, piyasaya erişim ‘ve piyasaların kendisi’nin genişletilmesi ve bunun da piyasaları yeniden düzenleme

stratejisiyle yapılması gerekmektedir (World Bank 1994: 63. Aktaran, Kiely, 2006: 92). Yine Dünya Bankası'na göre, kalkınmakta olan ülkelerde ticari serbestinin sağlanması sayesinde, ülkelerin sahip olduğu ucuz işgücü, yabancı yatırımları ülkeye çeken bir etken olmanın yanında, vasıfsız emek istihdamını artırıcı bir etkiye de sahip olacaktır (Johnston, 2008: 227).

90'lı yılların sonlarından itibaren yoksullukla mücadele gibi bir gündem oluşturan Dünya Bankası için, kaynakların eşitsiz dağılımı, liberalizasyonun bir sonucu olarak görülmemektedir. Yoksulların inişli çıkışlı harcamaları ya sermaye mallarına ya da eğitime daha az yatırım yapmalarını gerektirecektir. Dolayısıyla eşitsizlik, piyasa için istenilmeyen bir unsur olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Dünya Bankası, bu dönemden itibaren piyasa sistemi içinde yeniden bölüşümün olası olduğunu iddia etmeye başlamış, ancak bu bölüşüm toprak ve eğitim (beşeri sermaye) ile sınırlı tutulmuştur. Beşeri sermaye üzerine yatırım yapılmasındaki amaç ise, bireylerin piyasaya daha etkin katılımının sağlanmasıdır (Johnston, 2008: 232-233).

Günümüzde yoksullukla mücadele programları iki yaklaşım üzerine şekillenmektedir. Bunlardan ilki, ekonomilerin büyütülmesi yoluyla dolaylı olarak yoksulluğun azaltılması, ikinci olarak, doğrudan yoksullukla mücadele programlarıyla yoksulluğun görece olarak hafifletilmesidir (Şenses, 2001; Aktaran, Önder, 2004).

Yoksullukla mücadelenin bir unsuru olması gereken, devletin sosyal hizmetleri sayesinde çalışanların temel ihtiyaçlarının karşılanması, devletin yalnızca teknik nitelikteki kamu hizmetlerini yürüterek bunun dışındaki sosyal hizmet sağlama misyonunu serbest piyasaya bırakması konusundaki neoliberal söylem nedeniyle mümkün olmamaktadır (Önder, 2004). Kamu alanlarının özelleştirilmesi konusundaki neoliberal baskı, bir taraftan sermaye için ucuz işgücü sağlamanın bir aracı olarak, bir taraftan da özel sektörün yatırım imkanlarının artırılarak, en çok kâr elde edilen sağlık, eğitim gibi sektörlere yayılabilmesinin önünü açmaktadır.

2. Reformizm

Etimolojik olarak düzenleme, iyileştirme anlamına gelen Fransızca *réforme* kelimesinden türeyen reformizm, kapitalizmin bir formundan (örneğin vahşi kapitalizm), başka bir formuna (örneğin sosyal liberalizm) geçiş süreçlerinde, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu dönüşümlerin sağlanmasında başvurulan uygulamalardır. Reformizm, her ne kadar kapitalizmin iyileştirilmesi ile özdeş hale gelmiş olsa da, günümüzde artık reformizmin, böyle bir iyileştirmenin taşıyıcısı olmadığı gözlenmektedir.

Her ne kadar reformizm (militarist güç kullanılmadığı sürece) uzlaşmacı yöntemlerle bir dönüşümü ifade ediyor olsa da, neoliberalizmin, toplumu ekonominin ve siyasetin bir bileşeni olmaktan çıkarma uğraşı, bu dönüşümlerin toplum rızası ile gerçekleştirildiği varsayımını geçersiz kılmaktadır.

Çalışmada yer verdiğimiz, her iki yaklaşımın (neoliberalizm ve Üçüncü Yol) reform politikaları da, toplum karşısına piyasa aktörü bireyleri koyuyor olması (demokrasi ve yurttaşlığı bu çerçevede tekrar tanımlaması), devletin etkinliği karşısında piyasanın etkinliğine önem vermesi ve özellikle sosyal devleti tasfiye etmesi nedeniyle, kapitalizm içi bu düzenlemelerin, yalnızca sermaye sahipleri lehine yapılmasına öncülük etmektedir.

2.1.Reformizm Gelişimi

Adam Smith ile özdeşleşen klasik liberalizmin varsaydığı piyasada rekabet, iktisadi açıdan daha zengin ve siyasi açıdan daha güçlülerin daha kazançlı olmasına yol açmıştır; bu anlayışın sorgulanması sonucu, kapitalizmin kötü yönlerinin ortadan kaldırılması ve iyi yönlerinin korunması (Clarke, 2008) konusunda reformist anlayışlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Reformizmin doğuşu, Karl Marx'ın bilimsel sosyalizmine karşı, Bernstein'in aşamalı devrimlerle sosyalizme bir geçiş yapılması gerektiğini vurguladığı reformist sosyalizm söylemleriyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bernstein, bu yumuşak geçişi, yaşanan ekonomik bunalımlar, orta sınıfların varlığını sürdürüyor oluşu, ekonominin liberalleşmesi ve demokratikleşmesi, bu nedenle proletaryanın da durumunda düzelme

yaşanması nedeniyle, Marx'ın devrimci stratejisinin artık geçerliliğini yitirdiği varsayımından hareketle tanımlamaktadır. Bernstein'e göre, sosyalizme geçiş, sendikalar, kooperatifler, sosyal reformlar ve siyasi demokratikleşme sayesinde yaşanabilecektir.

Kapitalizm içi düzenlemede ifadesini bulan reformist söylem, 19. yüzyılda, parayı kendi çıkarları için kullanarak sistemde para sıkıntısı yaratan bankerler nedeniyle daha çok para sisteminin düzenlenmesine odaklanmıştır. 20. yüzyılda reform politikaları, savunmasız bireylerin, rekabetin etkilerinden korunabilmesi amacıyla devlet müdahalesine odaklanmış (Clarke, 2008) ve 20. yüzyılın sonlarına doğru kendisini kalkınma programlarında ifade etmeye başlamıştır. Soğuk savaş döneminde, bir taraftan işçi sınıfının mücadelelerinin yükselmesi, bir taraftan da reel sosyalizmin yaşanıyor olması, reform politikalarının, kapitalizmin insancılaştırılması şeklinde yeniden yapılandırılması sürecini beraberinde getirmiştir.

Reformizmin, kapitalizmin iyi yönlerini açığa çıkarma amacı, liberal öğretisi tarafından kabul edilemez bir şey olarak görülmektedir. Öyle ki, kapitalizmde, başarının ödüllendirilmesi yanında, başarısızlık da cezalandırılır ve başarısızlıkların sorumluluğu kapitalizme yüklenemez görüşü hakimdir. Dolayısıyla bireyler ancak sistemin gerekliliklerine uyarak, kötünden uzak durabilir (Clarke, 2008: 94).

Ancak, Sovyet Devrimi'nin etkisiyle, reform politikaları, kapitalist sınıfın gündemine de girmeye başlamıştır. Reel sosyalizmin kendisini hissettirmesiyle ve toplumsal hareketlerdeki artışın da etkisiyle, ulus devletlerin refah politikaları uyguladıkları bir süreç gözlenmiştir. Bu reform politikaları, kalkınma yardımlarıyla özdeşleşen bir şekle bürünmüştür.

Az gelişmiş ülkelere kalkınma yardımı yapma fikrinin, sömürsüzleşen ülkeleri komünizm tehdidinden kurtararak onları kapitalist gelişim sürecinin bir parçası kılmak amacıyla ilk olarak 1940'lı yıllarda ABD'de ortaya çıktığı iddia edilmektedir. (Veltmeyer, 2006: 7-11) Zengin Kuzey'den fakir Güney'e yapılacak bu yardımlar başlangıçta hükümet ile özel sektör arasında bir ilişkinin kurulmasına dayanırken

günümüzde uluslararası işbirliğine dayalı, küreselleşmenin gereklerini karşılayacak bir boyuta evrilmiştir²⁵.

Üçüncü Dünya'da bu kalkınma politikaları, batılı değerlere ulaşılabileceği fikriyle oldukça rağbet görmüştür. Asya ve Afrika'daki yeni devletlerin burjuvazilerini modernleştirme amacı taşıyan, 1955 yılında kabul edilen Bandung Modeli çerçevesinde Batı'dan da gelişmemiş ülkelere oldukça fazla yardım gönderilmiştir. STK'ların da oldukça etkin kılınmaya çalışıldığı bu modelin, bir taraftan toplumsal uçurumları ortadan kaldırması bir yandan da modernleşmenin aracısı olması amaçlanmıştır²⁶.

1950'li ve 1960'lı yıllarda 'kalkınma, kişi başına ekonomik büyümedeki nispi ilerleme ve yapısal anlamda da sanayileşme olarak algılanarak, devlete bu süreçte ekonomiye müdahale imkânı sunacak bir biçimde şekillenmiştir (Veltmeyer, 2006: 16). Soğuk savaşın kendisini daha fazla hissettirdiği 1960'lı yılların başından itibaren Amerika'nın Vietnam ve Küba yenilgisi ve Asya ve Latin Amerika'da görülen diktatörlüklerin her türlü yurttaşlık hakkını sınırlayan yapısı, hem Üçüncü Dünya ülkeleri üzerindeki ekonomik tahakküm çabalarını hem de komünizm tehlikesine karşı oluşturulan politikaları ortaya koymaktadır. Batılı devletler bir taraftan az gelişmişliğin getirdiği riskleri bertaraf etmek için yardımlarını artırma yoluna giderken bir taraftan da gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki mesafeyi artıracak politikalara başvurmuştur²⁷.

Soğuk savaşın gölgesi altında oluşturulan kalkınma programları başlangıçta, devlete endüstriyel yatırım ve tasarruf artışı, stratejik endüstri sektörlerinde kamulaştırma, ekonominin içe yönelmesi, yerli firmaların korunması ve yeniden yapılanma görevlerini yükleyen bir yapıyla karşımıza çıkmaktadır (Veltmeyer 2006: 16).

1970'li yıllarda yaşanan üretim krizleri nedeniyle bu kalkınma programlarında bir dizi değişikliğe gidilmiştir. Bu dönem izlenen reform programları, kalkınma için gerekli koşulların sağlanması, yoksulluğu önleyici stratejilerin geliştirilmesi, toplumun üretim kaynaklarına erişimi üzerine reformlar yapılması, 'adil büyüme' ve kırsal

²⁵ Sivil Toplum Örgütleri: Neoliberalizmin Araçları mı, Halka Dayalı Alternatifler mi?, Başyazı, 2001 s.17

²⁶ a.g.e.: 18

²⁷ a.g.e.: 19

kalkınma programını uygulama konusunda devlete bir dizi görevler yüklemeye başlamıştır (Veltmeyer 2006: 19-20).

1960'lı ve 70'li yıllarda kalkınma projeleri, hizmetin toplumsal, eşit dağılımında devletin giderek artan bir rolüyle karşımıza çıkarken, 1980'lere gelindiğinde devleti kalkınmanın aktif aracı olarak değil, bir engeli olarak gören serbest piyasacılar tarafından belirlenmeye başlamıştır. Özellikle üçüncü dünya ülkelerinde uygulanan bu kalkınma projeleri, 60'lar ve 70'lerde görece zayıf durumda olan özel sektörü destekleyen devletin, 70'lerin sonunda ortaya çıkan krizi de bahane ederek yerini bireysel özgürlüklerden beslenen özel sektörün yönlendirdiği bir alana taşımıştır. 80'lerde Dünya Bankası'nın yapısal uyum programları Veltmeyer'in ifadesiyle "kalkınma fikrine değil, 'küreselleşme' fikrine dayanmaktadır". Bu dönemde yapısal uyum programları, sıkı maliye ve para politikaları, üretim araçlarının ve kamu alanlarının özelleştirilmesi, sermayenin liberalizasyonu, serbest piyasa üzerinde devlet müdahalesinin etkisinin azaltılması, emek piyasası üzerinde korumanın azaltılması – kamu harcamalarının azaltılması-, devletin küçülerek ademi merkezileştirilmesi ve tamamen serbest bir pazar oluşturulması amacını taşımaktadır (Veltmeyer, 2006: 22).

Borç krizleriyle sonuçlanan bu yapısal uyum programları, Dünya Bankası'nın bu programlarda köklü değişimlere gitmesine neden olmuş, bu program kapsamında yoksullar, ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinden yararlanan kesimler olarak görülmeye başlamış ve bu açıdan sivil toplum örgütlerine önemli misyonlar yüklenmiştir (Dünya Bankası, 1995; Aktaran, Veltmeyer, 2006: 26). Ancak bu yaklaşımlar 1990'lardan itibaren özel sektör lehine değişmiştir.

Bu yapısal uyum programlarına alternatif ve özellikle yoksulların ve kadınların, yani toplumun göz ardı edilmiş ve giderek muhalif hale gelmiş kesimlerini de yerel karar alma süreçlerine katacak bir "Halk Merkezli Sürdürülebilir Geçim Kaynakları" yaklaşımı ileri sürülmüştür. Ancak Veltmeyer'e göre bu yaklaşımın en büyük eksikliği, yoksulların karar alma ya da sermayenin paylaşılması sürecine katılmasının yapısal ve radikal değişimleri gerektireceğinin göz ardı edilmesi ve güçlüler ya da zenginlerin kendi iktidarlarından feragat edeceğinin sanılmasıdır (Veltmeyer, 2006: 29-30).

Günümüzde uygulanan neoliberal kalkınma modeli, Veltmeyer'e göre emperyalizmin artık ekonomik iktidar ya da kalkınma yaratmaktan ziyade açıkça bir

savaş mantığına sahip olmasından dolayı dışlayıcı ve istikrarsızlaştırıcı bir özelliğe sahiptir. Emperyalizme yerel şefkatli ve insani bir yüz vermek amacıyla da -niyeti gerçekten insani yardım yapmak olsa da- sivil toplum kuruluşlarını kendi stratejileri için kullanılmaktadır (Veltmeyer, 2006: 44).²⁸

Kagarlitsky'e göre kısmi reformlar ve aşamalı ilerlemeler ancak, toplumun ve ekonominin genel yapısında radikal sıçramalar sonucu olası olabilmektedir. Özel sermaye ülke çapında kamulaştırılmadan ya da "serbest piyasa"nın üstesinden gelinmeden sosyal güvenlik sisteminde minimum bir reform ya da sosyal refahta bir gelişme yaşanması mümkün değildir (Kagarlitsky, 1999: 5).

Liberalizmin ideologları, devlet müdahalesinin anlamsızlığı üzerine ve bunun serbest piyasa üzerindeki yıkıcı etkisine vurgu yaparken, toplumun radikal değişimlere olan ihtiyacını göz ardı etmektedir. Bu değişimlerin yönü, toplumsal bilinçlenme süreçlerine göre yapılanıyor olsa da, insanların kendi yaşamları üzerinde kontrol sağlama ve kendilerini anlamlı bireyler olarak ortaya koyma istekleri ancak kendilerini korunaklı hissettiklerinde mümkün olabilecektir. Toplumlar, bu güveni devamlılıklarının da garantisi olan sosyal devlette bulmaktadır.

Peki, kapitalizmi ortadan kaldırmak gibi bir amacı olmayıp, burjuva sınıfla sosyal adaletin sağlanması noktasında ortak hareket eden bir sosyal demokrasiye kapitalizm neden ihtiyaç duymaktadır? Kagarlitsky'e göre kapitalist sınıfın sosyal adalete bir itirazı yoktur. Fakat kapitalizmin evrimsel gelişimi reformizmle kıyaslanamaz. Evrimin ihtiyacı olan reformistlerden ziyade muhafazakarlar ve yalnızca bugünü düşünen yöneticilerdir. Reforma, doğal evrim ve gelişmekte olan yapılar yetersiz kaldığında, yani var olan sistem yetersiz kaldığında ihtiyaç duyulmaktadır. Bu şekilde toplumsal bir patlama yaşanmadan, sistemin yıkılması taraftarı olmayan reformistlerle kriz atlatılabilmektedir (Kagarlitsky, 1999: 37).

1980'li yıllar tarihe, kapitalizmin zaferi olarak geçerken, toplumun lehine reform hareketleri de gözle görülür bir şekilde azalmaya başlamıştır. "Herkesin hakkını verme" ve "sınıflar arası uyum" ifadelerini ortaya çıkaran ve uzun yıllar ulusal sermaye

²⁸ Sivil toplum örgütlerinin 20. ve 21. yüzyılda kalkınma politikalarındaki rolü üzerine ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. *Sivil Toplum Örgütleri: Neoliberalizmin Araçları mı, Halka Dayalı Alternatifler mi?* Çev. Işık Ergüden, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, Mart 2001. Wallace da, sivil toplum örgütlerini, yürütme kurumları olarak değil de, 'küresel neoliberalizmin bilinçsiz Truva atı' olarak resmeder. Aktaran Veltmeyer, (2006: 46).

oluşumlarının sağlanması ve genişlemesinde yol gösterici olan sosyal ve ekonomik reformların ortadan kaldırılmasına bu dönemde başlanmıştır (Teeples, 2000). Amin'e göre 1980'den sonra süreç yeni bir sosyal içerik kazanmış ve liberalizmin anti-sosyal 'ABD versiyonu' etkin duruma gelmiştir (Amin, 2004: 80).

Neoliberal politikalarla oluşturulan küresel şirketler, endüstriyel ulus-devletlerdeki sosyal ve politik kurumların yok oluşlarını müjdelemiştir. Refah programlarının geliştirilmesine neden olan baskı gruplarının politik taleplerini kabul eden, işçi hareketlerinin ve sendikal çalışmaların güçlenmesine rıza gösteren klasik liberalizmin aksine, neoliberal düşünce sistemi (Sallan Gül, 2006: 37), serbest piyasanın kendi doğal dinamiklerine bırakılması ve toplumsal haklar ve kamu yararı düşüncesine karşı bireysel hakların korunması gerekliliğini savunmuştur.

Sol açısından oldukça kötü geçen 1980'li ve özellikle 1990'lı yıllar, savaş sonrası Batı tarihinde çoğu ciddi reformist projenin başarısızlıkla sonuçlanması reformizmin olasılıkları ve başarı şansının tekrar düşünülmesini zorunlu kılmıştır.

1980'lerin başlarında sol, "karma ekonomiler" ya da "pazar sosyalizmi"ne bağlı "alternatif programların" çalışacağına inanmakta ancak, kapitalist sınıfların bu reformları kabul etmeleri halinde bu reformların hiç de sosyalist reformlar olmayacağını fark etmektedir. Ancak, kapitalizm dışarıdan gelen kaynaklar ve kurumları kullanılır hale getirmeden bir denge sağlayamaz. 1980'lerle birlikte kapitalizm artık talebin arzı yükselttiği evreden çıkarak teknolojik gelişmeyle de birlikte hem çeşitlenen ürünlerin hem de aşırı üretimin, talebi etkilediği bir evreye girmiştir. İnsanların ihtiyaçlarını belirleyip, onu üreten kapitalizm bir taraftan da tüketimini sağlayarak sürekli büyümeye ihtiyaç duymaktadır. Bu sürekli büyüme için gerekli olan dışsal dengeleyici unsur kapitalizmin gelişim sürecini sürekli tetikleyeceği düşünülen refah devleti ve sosyal demokrasidir: toplumsal kazanımlar ancak ve ancak ortada bir haksızlık varsa ve ancak haksızlığa uğrayanlar tarafından elde edilebilmektedir (Kagarlitsky, 1999: 34-35).

Kapitalizm, reformlara ihtiyaç duymakta, aynı zamanda bu reformları, izin verebileceği sınırları geçmemesi için kısıtlamaya ve ihtiyaç duyulduğunda da ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Keynezyen dönemde uygulanan reformlar, yurttaşlar ve işçi sınıfı açısından kısmi iyileştirmeler sağlamış olmasına rağmen, kapitalizm içi bir iyileştirmeyi temel aldığı için, yine kapitalizmin ihtiyaç duyduğu yeni bir örgütlenme

biçimi olan neoliberalizmin doğuşunu engelleme konusunda başarısız olmuştur. Bu dönemde devlet her ne kadar toplumsal faydayı sağlama görevini üstlenmiş ve bu konuda dikkate değer gelişmeler sağlamış olsa da, sermaye birikimine de hizmet etmiştir. Neoliberal süreçte ise yurttaşlara sunulan bu kamusal hizmetler sermayenin birikim süreci açısından artık bir engel olarak görülmeye başlanmış ve devlete, sermaye lehine kendi dönüşümünü üstlenme görevi yüklenmiştir.²⁹

1980 sonrasında Latin Amerika ve Doğu Asya'ya yönelen sermaye akışı, sistemin işleyişi konusundaki iyimserliğin bir göstergesi olarak görülürken, Japonya, Avrupa ve Afrika'da yaşanan başarısızlıkların, küreselleşmeden değil, sistemin gereklerini yerine getirememiş kötü yönetimlerden kaynaklandığı iddia edilmiştir. “Küresel piyasalar” işgücü piyasasının yeniden düzenlenmesini gerektirmiş ve devletin temel eğitim ve işgücü piyasası eğitimi görevini üstlenmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur (Kiely, 2006: 1).

²⁹ Teeple'a (2000) göre “reform” hareketleri, sermaye birikim sürecine hizmet etmektedir. Devletin altyapı hizmetlerini sağlamasıyla özel sektörün maliyetleri azalmakta, devletin finanse ettiği büyük işletmeler sermayeye geniş faydalar sağlamaktadır. Devlet bu şekilde, piyasanın kârının maliyetini tüm topluma yüklemekte ve devlet ve insan kaynaklarını, işletmelerin finansmanına yönelmektedir.

3. Refah Devleti ve Sosyal Haklar

Neoliberal dönemde devletin dönüşümü ve sosyal hakların tasfiyesi sürecini sergileyebilmek açısından sosyal haklar ve refah devleti kavramlarının incelenmesi de önemlidir. Yirminci yüzyıl Avrupa siyasetiyle özdeşleşen refah devletinin incelenmesi, hem uyguladığı reform politikalarının sosyal hakların artırılmasıyla kapitalist sistemde iyileştirmeyi ifade etmesi açısından neoliberal reform politikalarıyla hem de bazı yazarlar tarafından, reel sosyalizmin çözülüşü öncesinde üçüncü bir yol olarak ortaya konması açısından, günümüz Üçüncü Yol yaklaşımlarıyla karşılaştırma yapma imkanı sunacaktır.

3.1. Refah Devletinin Gelişim Süreci

Refah devletlerinin sınıflandırılmasına dair standartlaşmış ayırım, Esping-Andersen'in "liberal", "korporatist" ve "sosyal demokrat" refah devletleri ayırımıdır. Liberal refah sistemi, devlete refah sağlama konusunda asgari müdahale olanakları sağlamakta, özel ve gönüllü kuruluşların katkısını teşvik ederek, yoksulluk programlarına ağırlık vermektedir. Sosyal demokrat refah sistemi ise vatandaş olma kavramını evrensel nitelik olarak alarak vergilerle "temel gelir"i garanti etmeyi amaçlamaktadır (Arın, 2004: 70).

Refah devletini yönelik çeşitli tanımlamalar kullanılmaktadır. Bunlardan biri, *Le Pors'un nitelendirmesidir: Le Pors, refah devletini* "sermayenin koltuk değneği" olarak tanımlar. Bir diğeri Pierre Rosanvallon'un tanımıdır; Rosanvallon refah devletini, sosyal harcamaların, gelirden daha hızlı bir şekilde artması nedeniyle "hasta" olarak nitelendirir (Rosanvallon, 2004: 9). Ian Gough'a göre, refah devletinin temel işlevi, sermayenin yükünü hafifletmektir; Gough, işgücünün yeniden üretilmesi sırasında ortaya çıkan masrafların kapitalist şirketler yerine devlete ödetildiğini belirtmektedir. Gough, refah devletini "devletin gücünü, kapitalizmde iş gücünün yeniden üretimini değiştirmek ve çalışmayan nüfusu korumak için kullanması" olarak tanımlamaktadır (Rosanvallon, 2004: 142). Refah devletini, modern kapitalist demokrasilerin karakteristik özelliği olarak gören düşünürler de vardır. Bunlardan birisi Shaikh'tir (2003: 532).

Refah devletinin en iyi tanımlarından birisinin Asa Briggs tarafından yapıldığı ileri sürülmektedir.³⁰ Briggs'e (1961: 228 aktaran MacGregor, 2008: 236) göre refah devleti:

[P]iyasa güçlerini en az üç alanda yönlendirmek için örgütlü kamu gücünün (politika ve yönetim vasıtasıyla) etkin bir şekilde kullanıldığı devlettir; Bunlardan birincisi; kişilere ve ailelere, varlıklarının piyasa değerini dikkate almaksızın, minimum düzeyde bir geliri garanti etmek, ikincisi kişilerin ve ailelerin belirli sosyal risklerin üstesinden gelmesini sağlayarak, yapılmadığı takdirde kişisel ve ailevi sorunlara yol açacak olan güvensizliğin yayılmasını azaltmak (hastalık, yaşlılık ve işsizlik gibi). Üçüncüsü ise genel kabul görmüş sosyal hizmetler çerçevesinde statü ve sınıf farkı gözetmeksizin bütün vatandaşlara var olan en iyi standartları sağlamaktır.

Refah devletini tanımlayan bir başka isim Luchaire'dir; Luchaire'e göre, refah devleti modeli, "eşitsizliğin varlığı" gözleminden yola çıkar, "bu eşitsizliklerin ve adaletsizliğin kişinin kendisinden kaynaklanmadığı" yargısı ile hareket eder ve kamu gücünü kullanarak "bu eşitsizlikleri mümkün olduğunca azaltma" eyleminde bulunur. (Luchaire'den aktaran Balcı, 2007: 22).

Çalışmada Briggs ve Luchaire tarafından yapılan tanımlar, eşitlikçi adalet anlayışını sergilemesi açısından temel alınacak, ancak Gough'un bu eşitlikçi anlayışın çalışmayan sınıfları (burjuvazi) korumak amacıyla ihlal edildiği ve Shaikh'in kamusal harcamaların finansının çalışan sınıf üzerinden sağlandığı konusundaki iddialarına da yer verilecektir.

İngilizce'de refah devleti (welfare-state), Almanca'da ise *socialstaat* terimleri ile ifade edilen refah devleti, devletin sosyal politika araçlarıyla kaynakların dağılımı ve çalışma yaşamının düzenlenmesi konusunda toplumsal ve siyasal edimlerde bulunmasını ifade etmektedir.

20. yüzyılda resmi olarak telaffuz edilmeye başlayan refah devletinin izleri, çok daha önceye, 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 1520'li yıllarda İspanyol düşünür Juan Luis Vives, devletin sosyal yardımda bulunma sorumluluğu olduğunu belirtmiştir: Muhtaç olan kişilere ahlaki ve dini bir görev olarak yardımda bulunuluyorsa, toplumsal

³⁰ Bkz. Gough (1979), MacGregor (2008: 236)

anlamda bu görev sosyal adaletle sağlanmalıdır (Rosanvallon, 1995: 137-138; Aktaran; Balcı, 2007: 27).

Aydınlanma döneminden önce bile, sosyal devletin izlerini bulmak mümkündür. Örneğin, Thomas Hobbes'a göre, devlet, sadece yaşamı değil aynı zamanda bu yaşamın mutlu bir şekilde sürdürülmesi görevini, güvenliği sağlayarak üstlenmelidir. Devlet, çalışamayacak durumda olanları diğer bireylerin sadakalarına muhtaç bırakmamalı, çalışacak durumda olanlara da iş imkanları sağlamalıdır (Balcı, 2007: 29).

Aydınlanma düşünürlerinden J. J. Rousseau ise, doğal istemin hak ve hukuksal anlamda eşitlikten yana (Rousseau, 2007: 31, aktaran Balcı, 2007: 31) ve kamu yararına yönelik olduğunu belirterek devletin izleyeceği temel çizgileri çizmektedir.

Çağdaş anlamda refah devletinin ortaya çıkışı, laikleşme hareketleriyle başlatılmaktadır; laik devlet anlayışı ile birlikte, dinsel esirgeyciliğin yerini devletin esirgeyciliği almıştır (Balcı, 2007: 25).

Refah devleti kavramı literatüre 1942 yılında hazırlanan Beveridge Raporu³¹ ile girmiş olsa da 1880'li yıllarda sosyal sigortaya ve 1920'li yıllarda kavramın kullanılmasına Almanya öncülük etmiştir³² (Gough, 1979). Kozanoğlu, (2008: 233) Almanya'nın hastalık ve iş kazası sigortalarını 1871 Paris Komünü'nün yarattığı devrimci dinamik korkusu nedeniyle başlattığını belirtmektedir. İngiltere'de Lloyd George ve İspanya'da Franco hükümeti de bu tarz kaygılarla sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesine yönelmiştir.

Toplumsal yapılanmanın, sermaye sınıfının ve onun uluslararası örgütlerinin çizdiği sınırlarda gerçekleştiği refah devleti süreci, Bretton Woods³³ ile uluslararası düzeyde kabul görmüştür (Sallan Gül, 2006: 4).

³¹ “Bir liberal olan Beveridge’in raporunun temel düşüncesi, yoksullukla mücadele için geniş kapsamlı ve sistematik bir sosyal güvenlik modeli oluşturmaktır” (Balcı, 2007, Sf. 24).

³² Kesin olmamakla birlikte, refah devletinin 19. yüzyılın ortalarında halkın temel eğitiminin sağlanmasını öngören kanun hükümleriyle birlikte ve 1883'te Bismark'ın ilk sosyal sigorta projesini uygulamaya koyduğu zaman başlatıldığı konusunda genel bir kabul de bulunmaktadır (Gough, 1979).

³³ İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Keynes, savaşın nasıl finanse edileceği, savaş sonrası dünya ticaretinin yeniden nasıl canlandırılacağı ve istikrarlı bir para sisteminin nasıl kurulabileceği konuları üzerine çalışmıştır. 1940'ta “Savaş Nasıl Finanse Edilmelidir?” (How to Pay for the War) kitabı ve 1943'te “Uluslar arası para otoritesi için Keynes Planı” broşürü ile bu görüşlerini açıklamıştır. Bu öneri Keynes'in de (İngiliz Delegasyonu adına) katıldığı 1944 Bretton Woods Konferansı'nda kabul edilmiştir (Savaş, 1999: 742).

I. ve II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik ve toplumsal çöküntü ve 1930 büyük dünya bunalımının yoksulluğu iyice derinleşmesi, devletin piyasaya müdahale etmesi ve toplumsal anlamda düzenleyici uygulamalara girişmesini gerektirmiş ve bu devlet müdahalesi, liberal sistem tarafından da (bir süreliğine) bir kurtarıcı olarak sahiplenilmiştir.

Avrupa’da 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında emeklilik ve sosyal güvenlik sistemleri yaygınlaşmış ve 1930’lar ve 1950’ler arasında sosyal uygulamalar daha kapsamlı bir hal almıştır. 1970’li yılların sonuna kadar OECD ülkelerindeki devlet harcamalarının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla’ya oranı yüzde 50’lere kadar yükselmiştir. Sosyal hizmet harcamalarındaki bu artış, 1973 yılından itibaren hükümetlerin bu süreci durdurma gayretlerine rağmen 1980’lere kadar devam etmiştir (Gough, 1979). Ancak, devlet harcamalarındaki bu hızlı artış, vergilerde de hızlı bir artışı beraberinde getirmiş ve vergi oranlarındaki artış savaş sonrası dönemden sonra devlet harcamalarıyla paralel bir çizgi izlemeye başlamıştır (Shaikh 2003: 532).

3.2.Refah Devleti’nin Özellikleri

“Refah sistemleri sosyal korumanın bütününün kurumsallaşmış biçimi” (Arın, 2004: 69) olarak farklı refah devleti uygulamalarını ortaya çıkarmaktadır. Kapitalist toplumsal örgütlenme biçiminin bir parçası olmasından dolayı refah sistemleri, sosyal koruma özelliğini devlet, aile, gönüllü kuruluşlar ve piyasa mekanizmaları üzerinden yürütmektedir. Kapitalist toplumsal örgütlemeye refah devletlerine ihtiyaç duyulmasının nedeni, Arın’a (2004: 69-70) göre, serbest piyasanın sosyal koruma ve emek gücünün meta niteliğini değiştirme konusundaki direnci ve ihtiyaçların karşılanması arasındaki çelişkiyi hafifletebilmektir. Çünkü refah devletince kapsanan nüfus ne kadar geniş, sosyal riskler ne kadar fazla, yararlanma koşulları ne denli hafif ve korumanın düzeyi ne kadar yüksekse, piyasa mantığına ters işleme derecesi o kadar artmaktadır.

Dolayısıyla refah devletinin gelişimi, bir dereceye kadar mümkün olabilmekte ve refah sistemleri gelişmiş ülkelerde daha fazla uygulama şansı bulabilmektedir. Bu, gelişmiş her ülkede refah hizmetlerine önem verildiği anlamına gelmemektedir. Sermaye sınıfı, kapitalizmin bu yeni örgütlenme biçimine yalnızca sermayenin yeniden

yapılanma sürecinin değil aynı zamanda sınıf mücadelelerinin zorlamasıyla rıza göstermektedir.

Keynezyen dönemi de bu çerçevede ele almak gerekir. 1929 bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı bu sürecin belirleyici etmenleri arasındadır. 1920’li yıllarda siyaset, işsizlik ücretleri ve işsizliği azaltma kaygılarıyla şekillenirken, 1930’lu yılların refah politikaları, kriz yönetimi çerçevesinde şekillendirilmiştir. Silahlanma ve savaş üretimi için gerekli olan devlet müdahalesi, işsizlik problemini ortadan kaldırmıştır (Marcuzzo, 2006). Keynezyen politikaların ortaya çıkmasıyla birlikte de (1936, *General Theory* eseriyle) toplam yatırımların kontrolü üzerine yoğunlaşmıştır. İktisadi faaliyetlerin toplam talep düzeyince belirlenmesi gerektiğini savunan Keynesçiler, toplam talep oluşumu sürecinde dönemsel zayıflıklar nedeniyle oluşan işsizliğin de para ve maliye politikalarıyla giderilebileceğini savunmaktadır (Palley, 2008: 43).

Keynesçi refah devleti modelinde devletin görevleri şu şekilde sıralanmıştır;

- a. Kalkınma için gerekli alt yapı hizmetlerini sağlamak
- b. tam istihdamı³⁴ ve piyasanın gelişimini sağlamak
- c. ücret, vergi ve sosyal güvenlik politikalarını geliştirmek (Sallan Gül: 4).

Kapitalizmin talep bağımlısı olma özelliği, Keynes politikalarının uygulanmasıyla birlikte işsizlikte önemli ölçüde azalma ve kapitalist büyüme oranlarıyla karşımıza çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Patnaik’in (2004: 19-21) ifadesiyle Keynesyen “devlet eliyle talep yönetimi” kapitalizmin yeniden canlanmasını sağlamıştır. Keynezyen dönemin en büyük özelliği işçilerin “etkin talep” unsuru olarak değerlendirilmesi olduğu için, yaşam standartlarının yükseltilmesine de oldukça önem verildiği görülmektedir (Kozanoğlu vd.: 233).

Faiz oranlarının denetlenmesi ve hükümet harcamalarıyla vergilerin denetlenmesini ortaya koyan para ve maliye politikaları ve sosyal koruma ve düzenlemeler getiren Keynezyen refah politikaları, sermayenin ihtiyaç duyduğu yeni örgütlenme biçimine oldukça karşıt bir süreç olarak karşımıza çıkmıştır. Öyle ki neoliberal dönem, Keynezyen dönemin aksine, gelir bölüşümünde, emek ve sermayenin

³⁴ Keynezyen ekonomi politikası, ekonomik faaliyetlerin toplam talep tarafından belirlendiğini, bunun sağlanamaması durumunda kapitalizmin dönemsel zayıflıklar yaşayacağı ve işsizliğe neden olacağını iddia etmektedir (Palley, 2008: 43).

hak ettiği kadarını aldığı, arz-talep sürecinin bu bölüşümü adaletli bir şekilde belirlediği varsayımından hareket etmektedir. Ayrıca, toplam istihdam konusunda da neoliberalizm, fiyatların kendi haline bırakılması durumunda tam istihdamı sağlayacağı varsayımından hareket etmektedir (Palley, 2008: 43).

Özellikle endüstrileşmiş ülkelerde büyük oranlarda ekonomik büyümenin yaşandığı refah devleti, 1970'lerin ortalarında doruk noktasına ulaşmıştır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde kapitalizmin bu Altın Çağ'ında bir refah ve istikrar dönemine ulaşılmıştır. Hızlı ekonomik büyüme ulusal pazarların genişlemesine olanak tanırken, sosyal demokratlar da Keynesçi refah devleti tarafından belirlenen sınıflar arası uzlaşıda aracılık etmişlerdir. Zuege (2000), bu dönemi şu şekilde ortaya koymaktadır;

... Örgütlü emekle özel ilişkileri olduğu içindir ki, sol siyasal partiler, ücretlerde ılımlılığı, sınai büyümeyi, emeğin sermayeyle barışını, tam istihdamı, gelişen yaşam standardını ve işçilerin siyaset belirlemede daha güçlü bir role sahip olmalarını sağlayabilecekleri vaadi ile seçimleri kazanmışlardır. Bu sınıfsal uzlaşımın, özellikle kuzey Avrupa'daki 'model' sosyal demokrasilerde yaşama geçirilmesinde, neo-korporatist ücret siyaseti ve -ortaklık ideolojisiyle renklendirilmiş- ekonomik planlama düzenlemeleri, sık sık başvurulan temel araçlar olmuştur.

Bu dönemde, güçlenen sendikalar, güçlü işveren örgütleriyle işçilerin üretkenliklerindeki artış karşılığında ücret artışının sağlanması konusunda pazarlık etme şansına sahiptir. Devlet ise toplam talebi yönetmenin yanında üretilen metaların tüketilebilmesi için uygun zemini sağlama görevini üstlenmiştir (Zuege 2000).

1970'li yılların başları refah devletinin yapısında uluslararası anlamda paralellik taşıyan değişikliklerin yaşandığı bir süreçtir. Finansal krizler ve düşük büyüme oranları nedeniyle, bu dönemde hükümetler vergi yapısında değişikliklere gitmiş, kamu harcamalarını arttırmış, ücret ve fiyatları kontrol altına almış ve "anti-enflasyonist" mali politikalar uygulamıştır. Teeple'nin ifadesiyle bu dönemde "refah devleti ilkesinin kendisi saldırıya uğramaya başlamıştır" (Teeple, 2000).

Keynesyen refah devleti uygulamaları, 1970'li yılların sonlarında büyüme oranlarında gerileme göstermeye başlamıştır. Büyümenin yavaşlaması ile girilen durgunluk süreci, sosyal harcamalarda ve işsizlik oranlarında da gözle görülür bir azalmayı beraberinde getirmiştir (Shaikh, 2003). Refah devletinin krizinin ulusal

pazarlarda oluşan doygunluk, küresel pazarların ve finans sektörünün genişleme taleplerinden kaynaklandığı ve 1980'li yılların başından itibaren tek ülkede Keynesçilik seçeneğinin ortadan kalktığı iddia edilmeye başlanmıştır. Refah devletinin bunalımı, uluslararası finans hareketlerinin de artışıyla büyüme oranlarının ve istihdamın azalmasıyla yeni politika arayışlarına neden olmuş ve ithal ikameci ekonomik yapı terkedilerek ihracat yönelimli politikalar yürütülmeye başlanmıştır (Zuege, 2000: 81).

1950-1970 yılları arasında altın çağını yaşayan refah devleti uygulamaları günümüz neoliberal politikaları açısından büyük bir saldırı altındadır. Neoliberalizmin iddiası, refah devletinin sosyal fayda sağlamak amacıyla yaptığı harcamaların, ekonomik durgunluk ve sürekli işsizliğe yol açtığıdır (Shaikh, 2003). Oysa, devletin yaptığı sosyal harcamaların mülkiyet sahipleri üzerinden karşılanıyor olduğu yönündeki neoliberal eleştiriye karşı Shaikh'in (2003: 531) değerlendirmesi ise şu şekildedir;

Benim temel bulgum, sosyal fayda harcamalarının, bu harcamaların vergilerini ödeyen bireyler tarafından finanse edildiğidir: başka bir deyişle, genelde, sosyal refah harcamaları kendinden-finanse edilmekte ve büyüme üzerinde mali açık ya da bir gerileme yaratma olasılığı bulunmamaktadır.

Shaikh'in bulgusu, sosyal harcamaların devletin sırtına kambur olduğu yönündeki neoliberal eleştirileri boşa çıkartmaktadır. Nitekim, gerek refah devletinin hakim olduğu savaş sonrası dönem, gerekse 1980 sonrası neoliberal süreçte, devletin topladığı vergilerde ve harcamalarında bir azalış olmamıştır³⁵. Ancak harcama kalemleri değişmiştir; devlet harcamaları, çalışanların sosyal haklarının kısıtlanması ve sermaye sahiplerinin desteklenmesi yoluyla serbest piyasa lehine kullanılmaya başlanmıştır (Shaikh, 2003: 531).

Savaş sonrası dönemden, 1970'li yılların sonlarına kadar özellikle gelişmiş ülkelerde çalışanların sosyal haklarında önemli genişlemeler görülmüş, eğitim, sağlık, istihdam harcamaları giderek artmıştır (Kozanoğlu vd., 2008: 234). Ancak sosyal

³⁵ 1980 sonrasında sosyal harcamalarda kesinti yaşanmasına karşın, askeri harcamalarda dramatik artışlar gözlenmiştir. Bu da bütçe açıklarının daha fazla artmasına ve vergi sisteminin de bu yönde tekrar düzenlenmesine neden olmuştur. İşçi sınıfı için vergi oranlarındaki artış sürekli bir hale gelirken, firmalara tanınan vergi indirimleri, reel ücretlerin de düşmesi nedeniyle kâr oranlarını da oldukça artırmıştır. Bir tarafta artan kâr oranları, bir tarafta yaşanan büyük bütçe açıkları ve bir tarafta da reel geliri düşmüş ve vergi yükü artırılmış bir işçi sınıfı, devletin bu dönemde sermaye lehine yapılanmasının bir göstergesini sunmaktadır.

haklardaki bu genişleme, yalnızca sermayenin iyi niyetli bir toparlanma sürecinin değil, reel sosyalizmin kendisini sürekli hissettirmesinin de etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü üzere, toplumsal bir kalkınma ve bireylerin de bu kalkınma içerisinde devlet korumasına sahip, aktif yurttaşlar olarak yer aldığı, sermayenin toparlanma süreci de diyebileceğimiz Keynezyen refah devleti süreci, toplumsal tabandan da destek alarak çalışanlar ve yurttaşlar açısından belirli bazı kazanımları beraberinde getirmiştir. Ancak toparlanmaya başlayan sermayenin yayılma ihtiyacı ulus-devletlerin ötesine geçmeyi ve yurttaşların da sınırlardan kurtularak birer müşteri ve piyasaya işgücü arzı için devletten bağımsız aktörler olmasını hedeflemektedir.

3.3.Sosyal Haklar

İçinde bulunulan toplumun standartlarına bağlı olarak ekonomik refah ve sosyal güvenlik haklarından, çağdaş bir birey gibi yaşayabilme hakkına (Marshall, 1949: 6) kadar pek çok hakkı tanımlayan sosyal hakları, bu hakların yasal tanımlamasıyla yetinmeyerek, uygulanabilmesi için gerekli toplumsal koşulları hazırlamakla yükümlü sosyal devletten (Mütevelliöğlu, 2006: 29) (refah devleti) ayırmak mümkün değildir.

Kapitalist toplumda sosyal güvenlik, bireyleri özellikle işgücü piyasası riskleri olmak üzere, genelleşmiş meta üretimi ve emek gücünün metalaşmasına bağlı olarak oluşan sosyal risklerden koruyan sosyal haklar bütünüdür. Esping-Andersen'e (1999: 85; Arın, 1997: 193, Aktaran, Mütevelliöğlu, 2006: 30) göre bu haklar "emekçi sınıfların piyasa güçlerine mutlak bağımlılığını sınırlandıran haklar"dır. Sosyal hakların amacı, bireyleri kendi gelir olanaklarının dışında sosyal risklerden korumaktır. Refah sistemleri, devlet, aile, gönüllü kuruluşlar ve piyasa mekanizmalarının sosyal koruma mekanizmalarının birleşiminden meydana gelmekte ve sosyal korumanın bütünüdür kurumsallaşmış biçimi olarak tanımlanmaktadır (Arın, 2004: 68).

Marshall'ın (1949; 6) medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal hakların bütünü olarak tanımladığı yuttaşlığın, neoliberal süreçte aldığı yeni biçim, en fazla, piyasa karşısında emekçi sınıfları koruyan sosyal haklara ve bu hakların korunması konusunda bir direnç oluşturabilen (ve Marshall'a göre [1949; 29] kapitalist sisteme karşı potansiyel bir tehdit oluşturan) siyasal haklara saldırı üzerinden biçimlenmektedir. Bireysel özgürlük, mülk edinme ve adalet özgürlüğünü kapsayan medeni haklar ise,

diğer iki bileşenin (sosyal ve siyasal haklar) dışlanmasıyla serbest piyasanın gelişimini sağlayabilecek yegane unsur olarak değerlendirilmektedir.

Sanayi devrimiyle birlikte “emek gücünün metalaşması”, sermaye birikimi karşısında gücü azaltılmaya çalışan işçi sınıfının “önce kendiliğinden” sonra da giderek “örgütlü ve sistematik” bir şekilde liberalizmin, eşitliği dışlayıcı özgürlük anlayışının sorgulanması sürecini getirmiştir. Artık özgürlüğün aldığı yeni biçim, yalnızca medeni haklarla ifade edilen soyut özgürlüğün yanında, düşünce, örgütlenme, toplantı ve basın özgürlüğü gibi çeşitli özgürlükleri de kapsamaktadır (Mütevelliöğlü, 2006: 28).

19. yüzyılda oluşan “Eşit Özgürlük” (Bobbio, 1999: 121, Aktaran, Mütevelliöğlü, 2006: 28) talepleri, liberalizme karşı oluşan toplumsal direncin, mücadele alanına taşınmasıyla 20. yüzyılın sosyal devletine geçişin en büyük etkenlerinden birisidir (Mütevelliöğlü, 2006: 28). Yurttaşlığın her üç bileşenini de (özellikle gelişmemiş ülkelerde kısmi olarak) kapsayan Keynezyen dönem, farklı ülkelerde, farklı tarihi, siyasi ve sosyal etmenlerden beslenerek değişik refah devleti modelleriyle karşımıza çıkmıştır. Sosyal haklar mücadelesi üzerine şekillenen bu dönem bu nedenle tamamen kapitalizmin üretim ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir sürece indirgenemez ve yönetici sınıfların yanında toplumun ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya dönük bir süreci ifade eder (Ferguson, 2002: 28).

Liberaller tarafından tek başına yeterli olduğu iddia edilen negatif haklar, Keynezyen dönemde pozitif haklarla tamamlanmış ve özgürlüğün bireycilikle değil, toplumsal dinamikle sağlanabileceği vurgusu hakim olmaya başlamıştır. Bu pozitif özgürlük anlayışının bileşeni olan siyasi haklar, serbest piyasanın işleyişine bir müdahaleyi gerektirmiş, sosyal hakların içerilmesiyle de “emek üzerindeki sermaye hakimiyeti sınırlanmıştır” (Mütevelliöğlü, 2006: 30).

Keynezyen dönemin emek piyasası konusundaki temel özelliği, kamusal sosyal güvenlik sisteminin kuruluşuyla birlikte geçici ya da sürekli işsizlik olgusu nedeniyle çalışanların serbest piyasa karşısında asgari bir gelir güvencesine sahip olması ve işgücünün piyasa tarafından belirlenen fiyatınının sosyal devletin telafi edici mekanizmaları aracılığıyla düzeltilmesidir (Mütevelliöğlü, 2006: 31).

Bu dönemde özellikle gelişmiş ülkelerde örgütlenme ve toplu sözleşme yapma özgürlüğünü kazanan işçi sınıfının, emek piyasalarının düzenlenmesinde söz sahibi

olduğu söylenebilir. Kapitalist sistemin bir taraftan sistemin işleyişi için çalışanların durumlarında iyileştirme ama diğer taraftan da devletin koruması altında işgücü piyasası için gerekli ucuz işgücünü engelleme çelişkisi, bu dönemde yurttaşlığın ekonomi ve siyasete aktif katılımları nedeniyle sermaye birikimini engelleyen bir boyuta ulaşmış, bu da sosyal devletin neoliberal saldırılara maruz kalması için gerekli zemini hazırlamıştır.

Neoliberal teorisyenlerin, esnek işgücü piyasası, bireycilik, sermayenin ulus sınırlarından kurtulması ve yoksulluk politikalarının bireysel yardımlarla sınırlı tutulması konusundaki söylemleri, işçi sınıfının edindiği sosyal hakların tasfiyesinin adımları olarak değerlendirilmelidir. Öyle ki, işgücü piyasasının esnekleştirilmesi, işçi sınıfının örgütlü gücünü zayıflatmış, bireysel sözleşmeler çalışanların ekonomik kaygılarla hareket etmesine neden olmuş, sermayenin ulusal sınırlardan kurtulması ucuz işgücü piyasalarına daha rahat ulaşılabilmesini sağlamış, yardımların bireysel çabalara indirgenmesi de devletin tasarruflarının sermaye lehine kullanılmasının önünü açmıştır. Neoliberal politikalarla bir taraftan yurttaşların sosyal ve siyasi hakları tasfiye edilirken bir taraftan da devlete ve piyasalara karşı sorumluluk yüklenen bireylerin artı değerleri ve ödediği vergiler sermayenin sorunsuz birikimine hizmet etmiştir.

Devlete, “toplumsal yaşama müdahale etme, düzenleme” borcu yükleyen ve karşılığında bireylere de “devletten edimlerde bulunmasını talep etme” hakkı tanıyan sosyal haklar (Mütevellioglu, 2006: 30), neoliberal dönemde ve üçüncü yol yaklaşımlarında, bu sorumluluğun yalnızca bireylere yüklenmesine neden olmuştur. 1980’li yılların başında sağa ait olan bu tek yönlü sorumluluk, Clinton’un 1992’deki seçim kampanyası milat alınarak, üçüncü yol politikacılarınca da benimsenmeye başlanmıştır (White, 2000: 507). Neoliberaler gibi, üçüncü yolcular da bireylere çalışma sorumluluğu yüklerken, karşılığında devletten hiçbir sosyal hak talebinde bulunmamalarını salık vermektedir. Yurttaşların bütününden ziyade yalnızca “çalışana refah” politikasını savunan üçüncü yol yaklaşımları, emeklilik sigortasını bile bağımlılık kültürü yaratacağı (Giddens, 2001: 37) gerekçesiyle katlanılmaz bulmaktadır.

Üçüncü yol yaklaşımına göre, bireylere devlet tarafından sağlanacak minimum ücret, ancak aktif olarak iş arama, kendini eğitime ya da kendisi adına çalışma gibi sorumluluklar karşısında verilmelidir. Sosyal hakların, yurttaşlığın bir sonucu olarak koşulsuz sunulma özelliği neoliberaler ve üçüncü yol politikacıları tarafından ihlal

edilmektedir. Dolayısıyla üçüncü yolun “çalışana refah” yaklaşımı piyasaya yönelik bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir (White, 2000: 509).

Klasik sosyal demokrasinin aksine, neoliberalizm ve Üçüncü Yol politikacılarına göre sosyal hakları ifade eden, bireylerin hayati kaynaklara erişiminin devlet tarafından garanti altına alınması gerekli değildir. Bireylere minimum gelir sağlanması evrensel bir hak olarak görülmemekte, kişilerin kendi çabalarıyla bu minimum ücreti kazanabilmesi için gerekli olan fırsatın sağlanması yeterli görülmektedir. (White, 2000: 510).

Sosyalist ve sosyal demokrat gelenekle özdeşleştirilmiş *karşılıklı adalet* anlayışı (White, 2000: 510) klasik sosyal demokrasi ile neoliberal ve üçüncü yol yaklaşımlarının sosyal haklara yaklaşımından ayrılmaktadır. Karşılıklı adalet anlayışı, eşitlikçi ve etik değerler üzerine kurulu olup, toplumsal üretime katkı koymak kaydıyla toplumsal üretimden doğan faydalara ortak olabilmeyi gerektirmektedir (Fitzpatrick, 2003: 34). Bu adalet anlayışı, eşitliğin ve etik değerlerin sağlanabildiği toplumlarda görülmektedir. Keynezyen refah devletinin özellikle gelişmiş ülkelerde eşitliği artırma yönündeki politikaları bu nedenle karşılıklı adalet anlayışıyla oluşturulmuştur. Fitzpatrick’e (2003: 34) göre, karşılıklı adalet anlayışı, özellikle sosyalizme özgü eşitlikçi adalet anlayışı ve toplumsal aidiyet ve kimliği bir ölçüde içinde barındırmaktadır.

Buna karşılık liberallerin savunduğu *prosedürel adalet* anlayışı, toplumsal üretimden ziyade, bireysel üretimin ve kaynakların özel mülkiyetine sahip olmanın diğer bireylerin haklarını gaspetmediği ve eşitsizlik yaratmadığı üzerine kuruludur. Liberal teorisyenlere göre kaynakların devlet eliyle yeniden dağılımı, bireylerin sınırlı kazançları üzerindeki vergiler üzerinden yapıldığı için bir hırsızlık olarak değerlendirilmekte ve sosyal adaletin de bu hırsızlığı teşvik ettiği iddia edilmektedir (Fitzpatrick, 2003: 34).

Neoliberallerin sosyal haklara saldırıları gayet açık olmakla birlikte, çalışana refah politikalarını savunan üçüncü yol politikalarının daha eşitlikçi ve karşılıklı adalet anlayışı sergilediği iddia edilebilir. Ancak, serbest piyasa ile uyum içinde hareket eden Üçüncü Yol politikacıları, “sorumluluk yoksa hak da yoktur” söylemlerini zayıf bir eşitlik (Fitzpatrick, 2003: 37) ve güçlü bir sorumluluk üzerine şekillendirmektedir. Üçüncü yolun eşitlik anlayışı, bireylerin, kendi kazançlarını (ve özel mülkiyet haklarını)

sağlayabilecek ve serbest piyasa ekonomisinin bir bileşeni olabilecek kadar fırsat eşitliği sağlamaktır.

Küreselleşmenin arzulanır olduğu Üçüncü Yol görüşü, devletin rolünün kamusal hizmetlerin sağlanmasından ziyade ekonomik gelişmeyi sağlayacak şekilde yeniden tanımlanması gerektiği vurgusunu yapmaktadır. Küresel piyasalarda gelişme için ise tek şart, çok uluslu sermayeyi çekecek politikaları, yani düşük ücretli, düşük vergili bir ekonomiyi yaratmaktır. Üçüncü Yolun refah anlayışı, devletin sosyal harcamalarının azaltılmasında karşılığını bulmakta, hükümetlerin uymak zorunda olduğu tek yolun kamu harcamalarında kesinti yapmak olduğu iddia edilmektedir (Ferguson, 2002: 133).

4. Üçüncü Yol Politikaları

4.1.Üçüncü Yol'un Tanımı ve Tarihçesi

Üçüncü Yol, liberalizmle sosyalizm arasında üçüncü bir yol öneren ve adını buradan alan ve devletin kısmi bir müdahalesini öneren bir anlayış olarak tanımlanabilir. Reformist ve revizyonist sosyalizmin bir takipçisi olarak da değerlendirilen üçüncü yol yaklaşımı, 19. yüzyıl ortalarında Bernstein ve Kautsky ile karakteristik özelliklerini kazanmıştır (Yağcı, 2007).

James Petras üçüncü yol anlayışını üç döneme ayırmaktadır:

1. Ondokuzuncu yüzyıl ortalarından, II. Dünya Savaşı sonuna kadar süren ve Berstein ve Kautsky ile çerçevesi çizilen ilk dönemi, tarihsel üçüncü yol;
2. II. Dünya Savaşı ertesinden 1980'lere kadar devam eden dönemi refah devleti süreci;
3. Küresel piyasalara uyum ekseninde şekillenen ve Giddens tarafından çerçevesi çizilen günümüz yaklaşımını ise çağdaş ya da yeni üçüncü yol olarak değerlendirmektedir (Yağcı, 2007).

Marksizmin işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki sınıfsal çatışmalarla sosyalizme evrilen sürecin reddi üzerine kurulan Berstein'in sosyal demokrat yaklaşımı, bu geçişin reformcu ve barışçı ilkelerle sağlanacağı iddiası üzerine kuruludur. Bu nedenle, Berstein, devlet ile toplumun ilişkisine liberal bir öz kazandırarak, liberalizmin tarif ettiği evrensel hakların, sınıfsallıktan çıkarılarak yaygınlaştırılmasına çalışan bir yaklaşımla karşımıza çıkmaktadır (Yağcı, 2007).

Rosanvallon'un (2004: 46) tanımına göre, sosyal demokrasi, devleti, sermayeyi ve işçi sınıfını birbirine bağlayan *toplumsal uzlaşma* düşüncesi üzerine kuruludur: İşçi sınıfı, yeniden dağıtımdan sorumlu sosyal bir devletin ve etkin bir toplumsal müzakere sisteminin varlığına karşılık özel mülkiyet üzerine kurulu üretim ilişkilerine itiraz etmemeyi kabul etmektedir.

Sosyal demokrasi, kapitalist sistemde sosyal devlet ilkelerini savunarak toplumun denge unsurunu oluşturmaktadır. Kagarlitsky'e göre özellikle reel sosyalizmin çözülüşünden sonra giderek sağa kaymış olan günümüz sosyal demokrasisi, burjuvazinin sosyal prensiplerinin vücut bulmuş halidir. Sosyal demokrasi ile liberalizm

arasındaki çelişki, toplumsal adalet ve bireysel etkinlik arasındaki karşıtlıktan ziyade, sistemin kendini geliştirmesi ve yeniden üretmesi konusunda ortaya çıkan içsel çelişkilerdir. “Liberaller sosyal demokratları ‘etkin olmamak’la suçlarken, sosyal demokratlar liberalleri ‘sosyal olmayan politikalar’ uygulamakla suçlamaktadır.” (Kagarlitsky, 1999: 32).

1950’li ve 1960’lı yıllar, Batı Avrupa’da sosyal demokrasi için altın yıllar olarak kabul edilebilir. II. Dünya Savaşı sonrası, kapitalizmin yeniden inşası döneminde Keynes belirlenimli sosyal politikaları uygulayarak, sosyal demokrat partiler, kapitalizmle, işçi sınıfı lehine işbirliği yapmaktan çıkıp, kapitalist devleti bizzat yöneten partiler halini almışlardır. Geleneksel sosyal demokrasi ile bağdaşmayan, enflasyona rağmen tam istihdamı, gelir dağılımını temel alarak ekonomik büyüme sağlamayı hedefleyen sosyal demokrat partiler, bu sayede meşruiyetlerini de belirli ölçüde sağlayabilmiştir. 1970’lerin sonlarında kapitalist sistemin yaşadığı derin bunalım ile biten bu altın çağ³⁶ sonrasında sosyal demokrat partiler, yerlerini neoliberalizmin taşıyıcısı partilere³⁷ bırakmaya başlamıştır.

1980’ler ve 1990’ların ilk dönemlerine gelindiğinde, solun politik tarihi bir yenilgiler tarihi olarak algılanmaya başlanmıştır. Berlin Duvarı’nın yıkılması –sosyal demokrasi dışındaki- dünya sol hareketinin zayıflamasına neden olmuş tüm komünist organizasyonlar hızlı bir dönüşüme maruz kalmıştır (Kagarlitsky, 1999, Andrews, 2004). Çoğu komünist parti, eski liderlerini ve geleneklerini sürdürmeye devam ediyor olsa da kendisini sosyal demokrat³⁸ olarak tanımlamaya başlamıştır. Aynı zamanda Batı’da sosyal demokrasi sürekli bir şekilde sağa kaymaya başlamış olmakla birlikte aynı dönemde sosyal demokrat partilerin seçim başarıları da gözlenmektedir. Soldaki

³⁶ Keynezyen dönemde yaşanan yüksek büyüme oranları özellikle ABD, Avrupa ve Japonya gibi merkez ülkelerde gözlenmekle birlikte, gelişmemiş ülkelerin bu süreçten çok fazla yararlanamadığı iddiaları bulunmaktadır (Duménil ve Lévy, 2005a). Özellikle gelişmiş ülkelerden gelişmemiş ülkelere Marshall Planı çerçevesinde gönderilen atıl kaynaklar (mali yardım, makine ve malzemeler) Altın Çağ nitelemesinin gelişmiş ülkeler için kullanıldığını ortaya koymanın yanında, bu dönemin aşırı üretim krizini aşmaya çalışmasının da bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Ulus devletler arasında yaşanan bu dengesiz gelişim, ülke içinde de sınıflar arası dengesiz gelişimde kendisini göstermektedir. Sosyal harcamalarda ve işçilerin alım gücünde yaşanan görece iyileşmeler, sermaye sınıfının bu süreçten daha kazançlı çıktığı gerçeğinin üzerini örtmekten ileri gidememiştir. Dolayısıyla iyi niyetli bir girişim olup olmadığından bağımsız olarak, sosyal liberalizmle ifade edilen bu dönem, sermaye sahibi sınıf ile işçi sınıfı arasındaki gelir eşitsizliğini kısmen azaltmaktan ileriye gidememiştir.

³⁷ Neoliberalizmin yaygınlaştırılmasında özellikle Reagan ve Thatcher hükümetlerinin göreve gelmesi oldukça etkili olmuştur.

³⁸ Socialism and Democracy, Summer - Fall 1992, vol. 8, nos 16-17, p. 123. Aktaran Kagarlitsky, 1999: 20

çoğu parti ve sendikalar zorluklarla karşılaşmış olsalar da bazıları büyümeye devam etmiştir. Krizler açıkça ortada olmasına rağmen, 1990'larda sol partiler, ilk şok atlatıldıktan sonra genelde seçimlerde başarılı olmuştur. 1997'de İngiltere İşçi Partisi uzun süreden sonra gücünü tekrar kazanmıştır (Kagarlitsky, 1999: 20-21).

Sosyal demokrat partilerin seçim başarıları, neoliberal dalganın yarattığı tahribat mıydı? Pereira'ya göre, neoliberal politikaların büyüme ve gelir dağılımı sağlama konularındaki başarısızlıkları ve neoliberalizmin temsilcilerinin bu tür problemler karşısında çözüm önerilerinin olmaması, sosyal demokrat partilerin seçim başarılarının temel nedenidir (Pereira, 2001).

1980'li yıllardan itibaren sol partiler küreselleşmeyi, karmaşık dinamikleriyle, yapısal kısıtlarıyla ve belirli güçlü ve zayıf yönleriyle sosyo-ekonomik bir süreç olarak değerlendirmekten ziyade geri döndürülemez bir kırılma noktası ve başa çıkılamaz bir güç tarafından bir istila olarak algılamayı yeğlemiştir. Solun kapitalizme karşı koyma isteği de bu düşüncelerle paralel bir seyir izlemiş, ancak tüm bunlara rağmen bu karşı koyuş devam etmiştir. Örgütlülük açısından bu direniş daha ziyade kendiliğinden (spontane), politik açıdan ise toplumsal bir hal almıştır (Kagarlitsky, 1999: 23).

Sosyal demokrasinin içinde bulunduğu açmazı ya da sıkışmayı Otto Anderson şu sözlerle ifade etmektedir:

Konum değiştiren bir sosyal tabanla daralan bir siyasal ufuk arasında sıkışıp kalan sosyal demokrasi, yönünü kaybetmiş görünüyor. Hayli farklılaşmış koşullarda yeni bir değişime yönelmesi olasılığı var mıdır? Bir zamanlar, İkinci Enternasyonal yıllarında, sosyal demokrasi kendini, genelde kapitalizmi devirmeğe adanmıştı. Daha sonraları sosyalizme doğru adım adım, parça parça gerçekleştirilen reformlar yöntemini benimsedi. En sonunda da kapitalizm çerçevesinde, sosyal refah ve tam istihdam hedefinde karar kıldı. Şimdi birinin dozunu düşürmeyi, ötekenden vazgeçmeyi kabul ederse ne tür bir harekete dönüşmüş olacaktır? (Anderson, 1994: 15-16; Aktaran Zuege 2000: 8)

Anderson'un da belirttiği üzere, sosyal demokrasinin sürekli bir yön arayışı tarihsel süreçten bağımsız bir seyir izlememiş, aksine, hem kapitalizmin içsel işleyişi hem de Sovyetler Birliğinin varlığını hissettirdiği dönemlerde keskin dönüşümlere sahne olmuştur. Günümüzde yeni sosyal demokrasi olarak tanımlanan üçüncü yol

yaklaşımının yeniliği reel sosyalizmin çözülüşünden sonraki oldukça keskin dönüşümünün de bir göstergesi olarak kapitalizmi alaşağı etme amacından, kaçınılmaz olarak değerlendirilen küreselleşme sürecindeki yaşam mücadelesine evrilmiştir. Dolayısıyla, 1990'lı yıllarla birlikte başlayan yeni sosyal demokrasi arayışlarının, reel sosyalizmin çözüldüğü 1989 yılını milat olarak değerlendirilmesi anlamlı olacaktır.

4.1.1. Üçüncü Yol Arayışları (Sovyetler Birliği'nin Kuruluşundan Sonra)

Rus Devrimini takip eden yıllarda, özellikle Avrupa solunda Komünizm ve kapitalizm arasında üçüncü bir yol arayışları, barışçıl, yavaş bir devrimin 'yapısal reformlar' yoluyla gerçekleştirilebileceği fikri üzerinden yaygınlaşmaya başlamıştır. Başlangıçta Avusturya Marksizm'i ve İskandinavya sosyal demokrasisini etkileyen bu süreç, ilerleyen dönemlerde İtalyan sosyalistlerini de oldukça etkilemiştir (Favretto, 2003: 2). Sağ kanatta da bu tür arayışlara gidilmiş, örneğin Macmillan'ın "orta yol"u gibi muhafazakar girişimler ortaya çıkmıştır (Driver ve Martell, 2000).

1930'ların sonlarında Batı Avrupa sosyalistlerinin büyük bir kısmı Keynes politikalarına uyum sağlamaya başlamıştır. Revizyonizmin bu yeni çehresi için Keynesçi ekonomi, komünizm ile kapitalizm arasındaki, aranmakta olan üçüncü yol olarak görülmeye başlanmıştır (Padgett and Paterson (1991): 22. aktaran, Favretto, 2003: 20).

Avrupa'da 1950'lerin sonlarında kapitalizmin gerekliliklerini karşılayabilecek en iyi yöntemin 'üçüncü yol' olduğu görüşü hakim olmaya başlamıştır. Daha fazla genişleme için ekonomide planlama ve devlet yönetimi gerekliliği savunulmuştur. Yeniden dağıtım üzerine yoğunlaşan bu düşünce, 1960'ların Harold Wilson ve grubu belirlemiş teknotrat sosyalistlere bir zemin hazırlamıştır (Favretto, 2003: 23).

Avrupa'da Keynesyen politikaların başarısızlığıyla sonuçlanan 1960'lı yıllarla birlikte üçüncü yol arayışları daha fazla ivme kazanmıştır.

4.1.2. Blair'in Üçüncü Yol'u (Sovyetler Birliği'nin çözülüşünden sonra)

Günümüzde Blair ile özdeşleşmiş olan Yeni İşçi Partisi Üçüncü Yol'u, Avrupa'da ve özellikle İtalya'da yüz yıllık bir tarihe sahip üçüncü yol yaklaşımlarından oldukça farklıdır. Reel sosyalizmin çözülüşünün yaşandığı 1990'ların başına kadar komünizm ve kapitalizm arasında bir üçüncü yol arayışları, günümüzde, kapitalist model içinde yeni arayışlara, neoliberalizm ve klasik sosyal demokrasi arasında bir formül oluşturmaya yönelmiştir. Geçmişte sosyalist revizyonistler, kapitalizme bir alternatif oluşturmaya çalışırken, 1990'lardan itibaren neo-revizyonistler bu tür hedeflerden uzaklaşmış ve piyasa ekonomisinin ilkelerini benimsemiştir. Kapitalizm artık bir geçiş aşaması olmaktan çıkmış, düzeltilebilir fakat asla değiştirilemez görüşü hakim olmaya başlamıştır (Favretto, 2003: 2; Çulhaoğlu, 2000: 140).

“İnsani yüzlü neoliberalizm” olarak da tanımlanan (Arestis ve Sawyer 2008: 294) Üçüncü Yol söyleminin popülerliğini sağlayan, 1998'de Fabian Toplumu aracılığıyla Üçüncü Yol bildirisini hazırlayan Blair'in aksine, 1996 yılında yaptığı ulusal konuşmasındaki söylemleriyle Bill Clinton olmuş, ancak Avrupa'da daha çok alıcı bulan bu politikalar daha sonra Blair ile özdeşleşmeye başlamıştır. Bu akımın en büyük savunucularından birisi de Brezilya başkanı Fernando Enrique Cardoso'dur. Üçüncü Yol politikaları Meksika, Brezilya, Arjantin ve Kolombiya gibi Latin Amerika ülkelerinin yanında Çin, Kore gibi Asya ülkelerini de etkisi altına almıştır (Giddens'dan aktaran Yalçınan, 2000a: 6).

Çağdaş Üçüncü Yol, Giddens ve bazı politikacılarca yapılan tanıma göre, “sosyal demokrasinin modernizasyonunun bir sembolü ve büyük bir değişim yaşayan dünyaya uyumudur” (Power, 2000). Giddens üçüncü yolu tanımlamada, sosyal demokrat yönelimi özellikle belirtmiş, ancak yeni sosyal demokrasiyi, klasik sosyal demokrasiden ayırmıştır. Klasik sosyal demokrasi Giddens tarafından, aşırı devlet yansılı, aşırı eşitlikçi olması ve zenginden yoksula doğru gelir dağılımını (sonuçların eşitliği) savunması açısından eleştirilmektedir. Yine Giddens'a göre, yeni sosyal demokrasi ise, neoliberalizme karşı konumlanmakta ve hem devlete hem de serbest piyasaya eşit mesafede bulunmaktadır. Bu nedenle klasik sosyal demokrasinin aksine daha az devletçi ve serbest piyasayı daha fazla kapsayıcı özelliktedir. Bu yeni sosyal

demokrasi hem servet üretiminin motoru olabilecek hem de bireylere oldukça fazla olanaklar sunacaktır (Mullender, 2000).

Üçüncü yol, yeni bir yüzyıl için, neoliberal muhafazakarlık dogmasının ve oldukça merkezileşmiş devlet sosyalizminin önüne geçecek yeni bir politika üretmek amacıyla oluşturulmuş bir proje olarak tanımlanmaktadır (Giddens'dan aktaran Kiely, 2006: 82). Bu yeni yaklaşımın bilgiye dayanan kapitalizm çağına uygun olduğu iddia edilmiştir. Bu fikrin temelleri 1992 yılına dayanmaktadır. Üçüncü Yol tartışmalarının temel bir bölümü küreselleşme gerçeğinden bir kaçışın imkansız olduğu fikri üzerine kurulmuştur. Küreselleşen piyasalar ve teknolojinin politik dünyanın ötesine geçtiği ve ülkelerin de ancak bu sürece uyum sağlamaları gerektiği düşünülmektedir.

Yeni İşçi Partisi'nin üçüncü yol modernizasyon projesinin şekillenmesinde Clinton'un Yeni Demokratlar fikri etken olsa da, Giddens'in sosyolojik ve politik görüşleri, Callinicos'un (2001:1) 'geçmiş politik kutupların diyalektik bir üstünlüğü ve piyasa ekonomilerinin yeni bir formu ve gelişmekte olan sosyal politikaların birleşimi' tanımlamasına dayanarak temel bir etki kaynağı haline gelmiştir (Fudge ve Williams, 2006).

Üçüncü Yol'un, yeni bir dönem için yeni bir politik doktrin olduğu, bunun yanında bilgi akışının imalattan daha önemli olmaya başladığı yeni bir ekonominin gelişimine uygun olduğu söylenmektedir. Bu yaklaşım, iletişim devrimi, küreselleşmiş ekonomi ve sosyalizm sonrası dünya ile ilişkilendirilmiştir. Giddens'a göre ekonominin özü değişmiştir. Sorun, ürünlerin nerede ve nasıl üretildiği değil, aksine alım satıma konu olan 'ürün'ün tanımıdır (Giddens and Hutton 2001: 25. Aktaran Kiely, 2006: 96).

Özellikle uzun erimli kriz süreçlerinden ve seçim başarısızlıklarından sonra, siyasi partilerin, politikalarında ve kimliklerinde bir yeniliğe vurgu yapma eğiliminde oldukları göze alındığında, (Favretto, 2003: 2) İngiltere'deki Üçüncü Yol fikrinin, "Yeni" İşçi Partisi'nin "yeniliğini" ortaya koyabilmek amacıyla, Yeni Sağ (Thatcherism) ve klasik sosyal demokrasinin geleneksel kavramlarına bir meydan okuma olarak ortaya çıkması ve İşçi Partisi'nin modernleşmeci kanadında oldukça ilgi görmesi, bizi bu yaklaşımın bir meşruiyet yaratma çabası olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. 1997'de İsveç, Malmö'de düzenlenen Avrupa Sosyalistleri Kongresinde konuşan Blair: "Bugün görevimiz eski mücadelelerle uğraşmak değil, aksine bir üçüncü yol, iyi ve insancıl bir

toplumla açık, rekabetçi ve başarılı bir ekonominin birlikteliği yolunu göstermektedir” demektedir (Blair’den aktaran Driver ve Martell, 2000). Favretto’ya göre, ‘İngiltere İşçi Partisi’nin de usulen değişmemiş olmakla birlikte partisinin ismine sembolik olarak ‘yeni’ sıfatını ekleyerek birkaç yıldır yapmaya çalıştığı...’: bir yeni başlangıçlar hissi yaratmaktadır.

1929 büyük buhranından sonra İngiltere’de de Keynes belirlenimli politikalarla şekillenen İngiltere İşçi Partisi, 1989’da reel sosyalizmin çözülüşüne kadar sosyal kaygılar taşıyan reformist politikalarıyla gündeme gelmiş, dönem dönem sosyalizme yumuşak bir geçişi ileri süren söylemlerde bulunmuştur. 1950’lerde Crossman, Keynesyen karma ekonomi ile komünizm arasında bir üçüncü yol arayışlarına gidilmesi, partinin sosyalist misyonundan ayrılmadan ve fakat Sovyetler Birliği gibi totaliter bir devlete evrilmeden yeni bir sosyalizme geçiş yöntemi belirlemesi gerektiğini dile getirmektedir (Favretto, 2003: 23).

Bir taraftan kapitalist sistemde sermayenin giderek insanileştiği yönündeki argümanlara karşı çıkararak bir taraftan da güç ilişkileriyle ortaya çıkan bir sosyalizmden kaçınarak eşitliğin kamu mülkiyeti ve planlamanın ayrılmaz bir parçası olduğu, ancak bunun tek başına yeterli olmayıp sermaye yoğunlaşması ve ekonomik imtiyazlara karşı da bir şeyler yapılması gerekliliği görüşü İngiliz İşçi Partisi’nin 90’lı yılların sonlarındaki hakim görüşü olarak karşımıza çıkmaktadır (Favretto, 2003: 23).

Giddens’in ifadesiyle, üçüncü yol, “sosyal demokratların çoktan başlattıkları reform süreçlerini daha da ileriye taşımaya yönelik bir girişimdir”. Giddens, üçüncü yola yüklenen modernizasyon misyonunun, “küreselleşen bir bilgi düzeninin gereksinimlerini karşılamak amacıyla sosyal kurumların reformdan geçirilmesiyle” yerine getirilebileceğini belirtmektedir (Giddens, 2001: 29).

Blair’e göre üçüncü yol ‘modernleşmiş sosyal demokrasi’yi, yani günümüz politikalarında Merkez-Sol’u temsil etmektedir. Blair’in savunduğu, geleneksel Merkez-Sol değerlerini geliştirmek için modern dünyanın değişen şartlarını yansıtacak yeni politikaların kullanılması gereklidir. Blair, Yeni Sağ Thatcher hükümetini, kamu sektörünü reforma ve rekabete zorlamış olmasına rağmen, sosyal bozulma ve sosyal dışlama konusunda başarısız olduğu ve küreselleşmenin gereklerini tam olarak yerine getirmediği konularında suçlamaktadır (Blair, 1999: 5-6, aktaran; Driver ve Martell, 2000).

Giddens'a göre Üçüncü yol, Amerikan Demokratları tarafından önce 'yeni ilericilik' olarak tanımlanmış, daha sonra da "üçüncü yol" ifadesi tercih edilmeye başlanmıştır. 1996'da yayımlanan *Yeni İlerici Bildirge*³⁹,de, köklü bir değişim yaşayan dünyada yer edinebilmek için, var olan politikalarda değişikliğe gidilmesinin zorunluluğu vurgulanmıştır. Yeni ilericiliğin savunduğu değerler, fırsat eşitliği, kişisel sorumluluk ve yurttaşların ve toplumların mobilizasyonudur ve hakları kullanabilmenin, sorumluluk gerektirdiği ifade edilmektedir. Yeni ilericilik bildirgesinde dikkat çeken bir diğer söylem ise, büyük kuruluşlara güvenin kalmadığı ve hakların savunulmasının bireysel yollarının bulunmasının gerekliliğidir. Bu bildirmede ayrıca kamu politikalarının, refahın yeniden dağıtımıyla uğraşmaktan vazgeçip bizzat refahın yaratılmasına yoğunlaşması gerektiği üzerinde durulmaktadır (Giddens, 2001: 2-3).

Ancak üçüncü yol yalnızca yeni ilericilikten değil, aynı zamanda örneğin, Alman modelinden de etkilenmiştir. Tony Blair'in sıklıkla danıştığı Will Hutton, ilk olarak geliştirdiği programın neoliberalizmle farklarını ortaya koyan *İçinde Bulduğumuz Durum* (The State We're In) kitabında, kapitalizmi kabul etmekle birlikte sistem içinde çok farklı modeller uygulanabileceğini göstermeye çalışmaktadır (Hutton: 326. Aktaran, Kagarlitsky). Bu program, sosyal işbirliği, düzenleme ve topluma karşı sorumluluğu ortaya koyan Alman modeli⁴⁰ üzerine kurulmuştur. Hutton, geniş bir reform listesi hazırlamış; yazılı bir anayasa, sivil toplumun demokratikleştirilmesi, piyasa ekonomisinin hem ulus içinde hem de dışarıda düzenlenmesi ve denetlenmesi gerekliliğinin fark edilmesi, sosyal yurttaşlığı kapsayan

³⁹ Demokratik Liderlik Konseyi- İlerici Politika Enstitüsü, *Yeni İlerici Bildirge*, Washington, DC: DLC-PPI, 1996, Aktaran Giddens (2001)

⁴⁰ Alman modeli iki temel mekanizmaya sahiptir. İlk olarak tüm girişimciler için sermaye maliyetini düşürerek korporatif kapitalizm tarafından ortaya çıkan payı ortak işletmek. Paylar, ticari değerlerden ziyade uzun dönemli ilişkilerin bir sembolü olarak alınmalı, böylece geri ödemeler düşük tutulabilmeli ve uzun vadelere yayılabilmelidir. İkinci olarak, hem yerel hem de devlet kamu bankaları kâr payı dağıtımları açısından sınırlandırılmalı; kârlar rezerv olarak tutulmalı ve ödemeler dengesi güçlendirilmeli, böylece uzun dönemli kredilendirme temeli oluşmalıdır. Bu sistemin, ekonominin tutarlı bir şekilde gelişimini, düşük işsizliği ve işçiler ve işverenler arasında karşılıklı anlayışı sağlayacağı iddia edilmektedir (Kagarlitsky, 1999: 38-39).

refah devletinin desteklenmesi, ulus devlet ötesinde istikrarlı bir uluslararası finans düzeninin yapılandırılması önerilerinde bulunmuştur⁴¹ (Kagarlitsky, 1999: 38-39).

Yeni İşçi Partisi için, üçüncü yol “Eski Sol ve Yeni Sağ’ın ötesinde” (Blair, 1998; aktaran; Driver ve Martell, 2000) olmaktadır. İngiltere İşçi Partisi’ne göre “Eski Sol”dan kasıt genellikle karma ekonomide, refah devletini savunan Keynesçi ve eşitlikçi sosyal demokratlardır. İngiltere İşçi Partisi, “Eski Sol”u, oldukça devletçi olmakla; servet yaratmaktan ziyade gelir dağılımıyla ilgilenmekle; hakları korumaya çalışmak fakat sorumluluklar yüklememekle; ve aile gibi sosyal davranışlar ve sosyal ilişkilerde aşırı liberal ve bireyci olmakla suçlamaktadır. Yeni Sağ’a yönelik eleştirileri ise muhafazakar hükümetlerin tüm durumlarda piyasa çözümleri, devletin piyasaya müdahale etmemesi görüşü, toplumun a-sosyal bir şekilde değerlendirilmesi ve bireysel kazançları sosyal değerler üzerinde tutan ekonomik bireyseliği yüceltmesi nedeniyle neoliberal doğmanın köleleri olmaları konusundaki eleştiriler üzerine şekillenmektedir (Driver ve Martell, 2000).

Üçüncü Yol’un, Yeni Sağ’a karşı oluşturmaya çalıştığı politikalar ise şu şekilde sıralanmaktadır; a) servet yaratılması ve sosyal adaletin sağlanması, b) piyasanın kendini düzenleyici özelliğini yadsıyarak özel girişimciliğin kapsanması, c) devlete pozitif roller yüklenmesi fakat kamu hizmetlerini doğrudan yapmak gibi bir dayatmaya gidilmemesi; bu tür hizmetler gönüllülük esasıyla ya da özel sektör tarafından yapılabilir düşüncesi, d) bireyciliğe karşı toplumculuğu savunmak –devletin toplumu desteklemesiyle bireylerin yaşamlarını zenginleştireceği düşüncesi (Driver ve Martell, 2000).

1990’lı yılların sonlarında Avrupa çapında ve örneğin, ABD ve Brezilya gibi dünyanın bazı ülkelerinde Üçüncü Yol hükümetleri gücü elinde bulundurmaya başlamış, ancak üç yıl gibi kısa bir sürede, doğuşundan daha hızlı bir şekilde bu politikalar sönümlenmiş ve İngiltere dışındaki tüm ülkelerde Üçüncü Yolcuların seçim yenilgilerinden bahsedilmeye başlanmıştır (Hale ve Martell, 2004: 3).

⁴¹ Ancak, İngiltere’nin Alman Modeli’ni almaya çalıştığı aynı dönemde Almanya’da insanlar sistemin açık krizinden bahsetmekteydi. 1990’larda işsizlik ani bir şekilde artış göstermiş ve Helmut Kohl hükümeti sosyal refah sistemini parçalamaya başlamıştı (Kagarlitsky, 1999: 38-39).

4.2.Üçüncü Yol'un Önerdiği Politikalar

Piyasayı desteklemek ve aynı zamanda sosyal adaleti sağlama arasında herhangi bir çelişki olmadığı düşüncesi üzerine kurulu Üçüncü Yol politikalarının kapsamlı bir eleştirisini yapabilmek, bu politikalarla asıl amaçlananın ne olduğunu belirleyebilmek amacıyla Giddens'in üçüncü yol politikalarına dair savunduğu ilkeleri özetlemekte fayda var.

- i. Etkili demokratik hükümet ve iyi işleyen bir piyasa sistemi için güçlü bir sivil toplum gereklidir. Piyasa ve devlete yüklenen karşılıklı ilişkinin yanında, toplumsal dayanışma ve sosyal adaleti sağlayacak bir üçüncü aktör, sivil toplum örgütleridir. Ancak sivil toplum örgütleri de hem piyasa hem de devlet tarafından sınırlandırılmalıdır (Giddens, 2001: 27 ve 47).
- ii. Kamu kurumlarının yeniden yapılandırılması ve yenilenmesi için gerekli araçları sunmak, üçüncü yol politikacılarının üzerinde durması gereken amaçlar arasındadır. Bu yapılandırma süreci küreselleşen dünyanın bir parçası olabilme açısından gerekli düzenlemeleri kapsar. Ayrıca kamu kurumlarında yapılacak bu değişiklikler, klasik sosyal demokrasinin izin verdiği kadar fazla revizyona gidilmesini gerektirir (Giddens, 2001: 27).
- iii. Piyasa ekonomisi alternatif sistemlere göre daha fazla zenginlik yaratır, ancak piyasa mekanizmasına aşırı bağımlılıktan kaçınılmalı, bazı standartların getirilmesi ve tüketicilerin hayat değerlerini tehdit edilmesinin önüne geçilmesi için piyasaların kontrolünün de sağlanması gerekmektedir. Piyasalar toplumsal kaygılar gütmemenin yanında kendi kendini yönetemeyen bir yapı sergilemektedir (Giddens, 2001: 33-34).
- iv. Demokrasinin devamını sağlamak, şirketleri kontrol etmek ve kültürel azınlıkları korumak yine üçüncü yolun temel ilkeleri arasındadır.
- v. Üçüncü yol, sosyal hizmetlerden faydalanan tüm toplumsal kesimlerden, elde ettikleri toplumsal hakların yanında bazı sorumlulukları da üstlenmelerinin ister (Giddens, 2001: 48).

- vi. Üçüncü yol, ekonomik kalkınma mekanizmaları (yani serbest piyasa ekonomisi) ile refah devletinin yapısal reformlarının bulunduğu yeni bir zemin yaratmak amacıyla arz-yönlü politikalara önem verir. Küreselleşen bir dünyada en önemli unsurlardan birisi olan bilgi ekonomisini besleyecek insan sermayesine yatırım yapmayı hedefler. Bu amaçla da sosyal yatırımların, eğitim, iletişim ve altyapı üzerine yoğunlaştırılması gerektiği vurgusunu yapar (Giddens, 2001: 48).
- vii. Sonuç eşitsizliğinin sınırlandırıldığı bir fırsat eşitliğinin artırılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi gerektiğini vurgular. Giddens, Refah devletlerinin uygulamakta olduğu zengin kesimlerden yoksul kesimlere doğru gelir transferinin günümüzde artık işe yaramadığını ve bazı durumlarda yoksulluğu yaratan ve devam ettiren etkilere sahip olduğunu iddia etmektedir (Giddens, 2001: 48).
- viii. Küreselleşme yadsınamaz ve karşı konulamaz bir süreçtir. Küresel değişimlere yerel, ulusal ve dünya genelinde politikalarla eklemlenmek gerekmektedir. Bu nedenle üçüncü yol politikalarının bir amacı da var olan küresel kurumların dönüştürülmesini sağlamak ve yeni kurumlar yaratılmasına öncülük etmek olmalıdır (Giddens, 2001: 49).

Bu ekonomist temelli “üçüncü yol”, büyüme teorileri ile sosyal refah devletinin işlevsel olabileceği, üretim araçlarının bu süreçte toplumsallaştırılabileceği varsayılmaktadır. İşçi sendikaları ve partilerinin ekonomik karar alma süreçlerinde giderek daha belirleyici olacağı, yoksulluğun ortadan kalkacağı böyle bir düzende, devrimi ikame edecek reformların mümkün olacağı ve bu sürecin de ancak ekonomik büyüme ile sağlanacağı görüşü “üçüncü yol” modelinin temel çerçevesini ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Sosyal Demokrasi, Neoliberalizm ve Üçüncü Yol Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

	Klasik Sosyal Demokrasi	Üçüncü Yol	Neoliberalizm
Söylen	Haklar	Haklar ve Sorumluluklar	Sorumluluklar
	Eşitlik	Eşitlik ve etkinlik	Etkinlik
	Piyasanın Yetersizliği	Piyasa ve Devletin Yetersizliği	Devletin Yetersizliği
Değerler	Sonuçların Eşitliği	Kapsama / Fırsat Eşitliği*	Fırsat eşitliği
	Sosyal Güvenlik	Pozitif Refah / Negatif Refah*	Güvensizlik
Politika Hedefleri	Sonuçların Eşitliği	Minimum fırsatlar	Fırsat Eşitliği
	Tam istihdam	İstihdam Edilebilirlik	Düşük enflasyon
Politika Araçları	Haklar	Şarta Bağlılık (sorumluluğa bağlı hak)	Sorumluluklar
	Devlet	Sivil toplum / piyasa	Piyasa / Sivil toplum
	Kamu Finansmanı ve dağıtımı	Kamu/Özel Sektör finansmanı ve dağıtımı	Özel sektör/kamu finansmanı ve dağıtımı
	Güvenlik	Esneklik	Güvensizlik
	Hiyerarşi	Ağ	Piyasa
	Yüksek vergi ve harcama	Pragmatik vergi ve yatırım	Düşük vergi ve harcama
	Yüksek hizmet ve fayda	Yüksek hizmet ve düşük fayda	Düşük hizmet ve fayda
	Yüksek nakit yeniden dağıtımı	Yüksek değer yeniden dağıtımı	Düşük (değer/nakit) yeniden dağıtım
	Evensellik	Evensellik ve seçiciliğin pragmatik karışımı	Seçicilik
	Yüksek ücretler	Ulusal minimum ücret/vergi	Düşük ücret

Kaynak: Hale ve Martel (Editor), 2004: 14. Tablo: 1.1: 14

Üçüncü Yol yaklaşımı, neoliberalizmin gelir bölüşümü ve kapitalist ekonomilerin istikrara kavuşacağı yaklaşımlarını kabul eder ancak, neoliberalizmden farklı olarak piyasanın daha insancıl bir içeriğe büründürülmesi gerektiğini önerir. Devlete, piyasanın düzenlenmesi konusunda bir görev yüklemesi, piyasanın kendi haline bırakıldığında kusurlu bilgi üreteceği varsayımından kaynaklanmaktadır (Palley, 2008: 56).

Üçüncü Yol, aynı zamanda piyasaların tam istidamda kendiliğinden ulaşılacağı varsayımını reddeder. Piyasanın, emeğe kendiliğinden hak ettiği değeri vermeyeceği yaklaşımını iddia etmekle birlikte, piyasanın da aleyhine olmayacak şekilde devletin emek piyasasını asgari ücret seviyesinde tutarak düzenlemesi gerektiğine vurgu yapar (Palley, 2008: 57).

4.3.Üçüncü Yolun Devlet, Toplum ve Eşitlik Anlayışı

Üçüncü yolun en önemli eleştirisi ve katkıları şu başlıklar altında toplanabilir:

1. Devlet, Piyasa ve Sivil Toplum
2. İnsan Sermayesine Yatırım
3. Fırsat ve Sonuç Eşitliği
4. Küreselleşme ve Uluslararası Kurumlar

4.3.1. Devlet ve Piyasa

Yeni sosyal demokrasi, klasik sosyal demokrasinin aksine devletin her zaman olmamakla birlikte boğucu ve bürokratik olabileceğini iddia etmektedir. Ancak, neoliberallerin devlet konusundaki bağımlılık, pasiflik, rant kollayıcılık, kırtasiyecilik, kilientalizm, otoritercilik, sinizm, hesapverebilirlikten kaçınma ve inisiyatif yoksulluğu eleştirilerini de haklı bulmaktadırlar (Giddens, 2001: 52).

Giddens, (2000: 84) liberallerin devleti küçültme arzusu, sosyal demokratların da devletin giderek genişlemesine karşı, üçüncü yolun önerisinin devletin yeniden yapılandırılması olduğunu ileri sürmektedir. Üçüncü Yol'a göre, devlet, neoliberaler gibi tamamen kötülenmemeli, ancak kamusal sektörün de çok fazla küçültülmesine izin verilmemelidir. Bu nedenle üçüncü yol, devlete, özel sektöre meydan okumayacak ölçüde bir kontrol yetkisi yüklediğini ancak, toplumun ihtiyaçlarını sırtlanmaktan ziyade, toplumu yönlendirmek gerektiğini ileri sürmektedir. Bir taraftan kamusal hizmetlerin kalitesinin artırılması diğer taraftan da serbest ve kişisel girişimin önünü açacak düzenlemelerin yapılması önerilmektedir (Giddens, 2001: 6). Üçüncü Yol'un devlet anlayışı, aslında Washington Sonrası Uzlaşısı'nın devlete tanıdığı müdahale biçimiyle paralel bir seyir izlemektedir.

Giddens'a (2000: 86-91) göre, devletin yeniden yapılandırılmasının şu reformlarla yerine getirilmesi amaçlanmaktadır.

1. Devletin küreselleşme ile uyum sağlaması amacıyla merkezîyetçiliğin terk edilmesi, adem-i merkezileşmesi gerekmektedir. Yerele yetki devri, yerelin

güçlendirilmesi şeklinde gerçekleşmedikçe, parçalanmaya yol açacaktır. Bu güç devri, reformların daha iyi uygulanmasının zeminini yaratacaktır.

2. Devlet, bir taraftan yozlaşma karşısında güvence sağlamalı, bir taraftan da şeffaf ve açık olabilmek amacıyla yasal reformlara tabi tutulmalıdır.
3. Devlet konusunda hakim olan güvensizlik ve devletin verimsiz olduğu değerlendirmeleri karşısında, devletin de iş organizasyonları gibi değişen dünyaya uyum sağlaması zorunludur. Devletin yeniden yapılandırılması, iş dünyasında olduğu gibi amaç, kontrol, etkili denetim, esnek karar mekanizmaları ve çalışanların yüksek düzeyde katılımı şeklinde olmalıdır.
4. Devlet, vatandaşlarıyla karşılıklı olarak yerel doğrudan demokrasi, elektronik referandum, halk jürisi ve diğer alternatiflerle doğrudan ilişki kurabilmelidir.
5. Devlet risk yönetimini üzerine almalıdır. Bu risk yönetimi yalnızca sosyal güvenliğin sağlanmasında ya da ekonomik riskleri değil, aynı zamanda bilim ve teknoloji kaynaklı riskleri kapsamaktadır. Devlet bir taraftan bilimsel ve teknolojik gelişmeler nedeniyle ortaya çıkacak etik sorunlarla mücadele ederken, bir taraftan da bilimsel ve teknolojik gelişimi düzenleme görevini üstlenmelidir.
6. Demokratikleşmenin yerel ya da ulusal düzeyin dışına çıkarılması ve demokrasinin gelişiminde sivil toplum örgütlerinin canlandırılması gerekmektedir. Ancak sivil toplum örgütleri konusunda devlet denetleyici olmalı, zaman zaman işbirliğine giderken, zaman zaman da bu tür organizasyonlarla arasına mesafe koymalıdır.

Giddens'a göre, Üçüncü Yol, neoliberalizmin tutarsız fikirlerini tamamen bünyesinde bulundurmamak zorunda değildir. Özellikle, Üçüncü Yol düşünürleri neoliberalizmin yalnız öz-çıkarları kapsamasının, bireysel haklar yanında başkalarına karşı sorumluluğu da kapsayan diğer yaşamsal değerlere zarar verme potansiyeline sahip olduğunu iddia ederler (Giddens, 2000: 26- 27).

Buraya kadar ele alınan düşüncelerden hareketle, üçüncü yolun, uygulamada piyasaların doğal ve etkili olduğu fetişleştirilmesini yapma eğiliminde olduğu gözlenebilir. Neoliberalizm gibi Üçüncü Yolcular da piyasanın kendiliğinden

etkinliğine inanır ve devletin etkin küresel piyasaların varlığını sürdürmesinde rol oynaması gerekliliğini savunur (Kiely, 2006: 96).

Üçüncü yol politikasında risk toplumu kuramı, devletin işlevini belirlemektedir. Risk toplumu kavramı bilginin giderek daha fazla ekonomik sürece katılımıyla birlikte, toplumsal yaşamın giderek daha riskli bir hal almaya başladığını ve bu risklerin kontrol altına alınması gerektiğini ifade etmektedir. Giddens'a göre, küreselleşme, bireycileşme, kadınların toplumsal konumundaki değişiklikler ve eksik istihdam tehlike ve riskleri giderek daha fazla belirsiz hale getirmekte ve devlete bu riskleri karşılama konusunda görev yüklenmelidir. Devletin, refahın dağıtılmasından ziyade risklerin dağıtımını üstlenmesi gerekmektedir. Risk toplumu kuramıyla kapitalizmin insancıllaştırılacağı düşünülmektedir.

İşçi Partisi'nin refah devletinin modernleşmesi için ortaya koyduğu iki merkezi ilke vardır: a) Faydalar, en çok ihtiyacı olanı hedeflemeli ve fayda sistemi insanları çalışmaya yönlendirecek ve kendilerine olan saygılarını yıpratmayacak şekilde yapılandırılmalıdır. b) Hizmetlerden çoğunluk değil, yoksullar ve güvenceden yoksun kişiler yararlanmalıdır.⁴² Bu açıdan, devlet, özel kuruluşlar ve sivil toplum örgütleriyle bir 'ortaklık' içinde çalışmalı, düzenleme ve faaliyetlerle bir garantörlük sağlamalı, fakat kamu mallarının doğrudan sağlayıcısı olmamalıdır. Bireylerin sosyal güvenliği ve çalışma koşulları konusunda devletten 'önlem alması' beklenmektedir. Devlet kamu hizmetini, yalnızca fırsat eşitliği sağlayacak şekilde sunmalıdır. Sosyal dışlanmayı önlemek amacıyla devlet sosyal politika hedeflerine sahip olmalı, ama refahın sağlanması konusunda daha fazla bireysel sorumluluğu teşvik etmelidir. Kişilerin refah hakkı, ancak ve ancak kişisel sorumluluk dahilinde sağlanmalıdır (Driver ve Martell, 2000).

Demokrasinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla devletin organizasyonlarına yönelik reform programları uygulanmalıdır. Sivil toplum örgütleriyle yapılacak işbirliği, toplumun yenilenmesine ve gelişmesine yardımcı olacak şekilde düzenlenmelidir. Böylesi bir işbirliği, yeni sosyal demokrasinin karma ekonomisi olarak adlandırılmakta ve bu karma ekonomi sosyal yardım kurumlarının tamamen modernleşmesi ile sağlanabilecektir. Küreselleşmenin de etkisiyle kozmopolit bir hal alan ulus devletin,

⁴² Spirit of Beveridge, *New Statesman & Society*

sosyal olarak dışlanmış kişileri de kapsamı ve ulus üstü yönetim sistemlerinin gelişimine öncülük etmesi gerekmektedir (Giddens, 2000: 83).

Çağdaş üçüncü yol yaklaşımları, Keynezyen Refah devletini, tıpkı neoliberaler gibi, kişileri çalışmaya teşvik eden önlemler almamakla ve onlara yaşam boyu güvence sağlayarak, devletin sırtından geçinmeleri konusunda suçlayarak, devletin sosyal hizmet misyonunun yalnızca çalışanlar ve çalışmaya gücü yetmeyecek çocukları ve engelli bireyleri kapsayan bir şekilde sürdürülmesi gerektiğini ileri sürmektedir.⁴³

Yeni İşçi Partisi'nin refah devletine bakış açısı şu şekildedir;

- a) Gelir dağılımı yerine gelir fırsatlarının yaratılması temel alınmalıdır,
- b) Refah devletinin güvenliği sağlayıcı bir biçimden, ekonomik fırsatlar yaratıcı bir biçime dönüştürülmesi gerekir,
- c) Yeterli (asgari) bir maaşla çalışılması, yoksulluğun önlenmesinin en güvenilir ve sürdürülebilir yoludur,
- d) Haklar ve sorumlulukların dengeli olması gerekir (Hale ve Martell, 2004: 11).

Üçüncü Yol reformlarının amacı “çalışabilenler için iş, çalışamayanlar için güvenlik” olarak belirtilmektedir. Düşük gelirli ve çocuklu aileler için İngiliz üçüncü yol refah reformunun üç unsuru sıralanmakta: 1) “çalışma yaşındaki insanların refahının en yüksek seviyeye getirmeye çalışmak”. 2) “bir nesildeki çocuk yoksulluğunu son vermek”, 3) Çocuklar üzerine yatırım yapmak ve “sosyal dışlanma”nın üzerine gitmek (Hills ve Waldfogel, 2004: 767).

Giddens'a (2001: 37) göre;

“Emekli maaşları, sonuçta, refah devletinin bir icadıdır ve özünde de sadece bir tasarruf şeklidir. Niçin yaşlıların, yasalarla belirlenmiş bir çalışma hakkına sahip olmamaları gereksin? Yaşlıların bakımlarının devlet tarafından üstlenilmesi gerektiği gibi bir beklenti, tartışmaya açık bir şekilde, diğerleri kadar zararlı bir bağımlılık kültürü yaratır.”

⁴³ a.g.m.

Giddens'a göre, yurttaşlara yaşam boyu hak tanıyan ve 'beşikten mezara' kadar fayda sağlayan refah modeli geçerliliğini yitirmiştir. Devlet harcamalarının sürekli arttığı ve devletin sağladığı sosyal güvenlik hizmetlerinin yaşamak için gerekli olan geliri elde etmelerinden dolayı bireylerin çalışmaya yönelik isteklerini engellediği konusundaki neoliberal görüşe katılmaktadır. (Giddens, 2000: 129) Çağdaş ekonomi ve sosyal şartlar modern bir refah devletinin yeni küresel ekonominin ihtiyaçlarını karşıladığı gibi daha 'bireyselleştirilmiş' bir topluma da açıktır. Refah devletinin daha önceki görüngüleri devlete tabi kültürlerin yaratılması ve işsizliğe (özellikle yalnız yaşayan annelerin iş bulamaması) neden olmaktadır (Brown ve Lauder 2001: 178; Aktaran Fudge ve Williams, 2006; 594).

Üçüncü yol, sosyal adalet ve ekonomik etkinlik, bireysel özerklik ve eşitlik, haklar ve sorumluluklar, başarılı bir piyasa ekonomisi ve sosyal uyuma dayanır. Ve bu ayrımlarının dayanağı, bu etmenlerin birbirlerini karşılıklı desteklediği iddiasına dayandırılır. Blair'e göre bu durumun pratik yansımaları, kurum vergilerinin azaltılması ve minimum ücret uygulamasına gidilmesi; İngiltere Merkez Bankası'na bağımsızlık tanınması ve bir çalışana-refah programının geliştirilmesi; okullarda reforma gidilmesi ve gençlerin işlediği suçlara dair sıkı politikalar uygulanması; merkezi hükümete 'daha geniş stratejik kapasite' tanınması ve yetki verilmesi; sağlık ve eğitime daha fazla bütçe ayrılması ve genel hükümet harcamaları seviyesine sıkı sınırlar konulması. (Blair'e göre üçüncü yolu diğerlerinden ayıran bu italik 've'lerdir) (Driver ve Martell, 2000).

4.3.2. İnsan Sermayesine Yatırım

Teknolojik gelişimlerin ivme kazanmasıyla birlikte Avrupa solunun büyük bir kısmı teknolojik devrimi kapsama gereği üzerinde durmaya başlamıştır. İngiltere İşçi Partisi içinde, teknolojik devrimin olumsuz sonucu olarak ortaya çıkan teknolojik işsizliğin zararlı etkilerinin ancak ve ancak devlet kontrolü ile aşılabacağı görüşü hakimdir. Teknolojik gelişimlerin yönetilen bir şey olması gerektiği iddia edilmiştir.

Kapitalizmin elinde bu gelişimler eşit ve adil bir topluma olanak tanımayacak fakat daha ziyade monopolistlerin gücünü artırarak sosyal eşitsizlikleri derinleştirecektir⁴⁴.

Sürekli değişen teknolojiye ayak uydurabilecek esnek piyasalar desteklenmeli ve şirketlerin genişleme imkanları, kurallar ve kısıtlamalar nedeniyle engellenmemelidir. Sosyal programların yürütülebilmesi için devlete yeni roller verilmeli ancak istihdam ve kalkınma programlarının bütçe açıklarıyla yürütülmesine son verilmelidir (Giddens, 2001: 6).

Teknolojik işsizliğin üstesinden gelebilmek için öncelikle çocuklara teknoloji çağına uygun bir eğitim verebilmek amacıyla eğitim sisteminin tamamen radikal bir reforma tabi tutulması, uzun erimli planlamanın yapılması, otomasyonun çalışanlar için yarattığı boş zamanın işçiler lehine kullanılabilmesi için devlet müdahalesinin gerekliliği, fabrikalarda daha demokratik bir yapılanmanın oluşturulması ve son olarak da ekonomide sürekli kontroller ve devlet müdahalesinin gerekliliği üzerinde durulmaya başlanmıştır (Favretto, 2003: 49).

Gelişmiş ülkeler kalifiye işçiler, yüksek verimlilik, bilgi temelli yeni ekonomideki gelişmeler sayesinde birbirleriyle yarışabilir. Bu bağlamda, temel devlet politikası işgücüne ve temel eğitime yatırım yapmak ve böylece esnek ve donanımlı işgücü piyasası ile dünya ekonomisindeki rekabet gücünü artırmaktır (Giddens 1998: 99., aktaran, Kiely, 2006: 83). Devlet, bu eğitim programını ilk çocukluk yıllarından başlayarak yaşamının sonuna kadar devam ettirme konusunda durmalıdır. Devlet, şartsız olarak sosyal yardım dağıtmak yerine, eğitim kaynaklarının ve diğer kişisel yatırım fırsatlarının kullanılabilmesi için teşvik politikalarına önem vermelidir (Giddens, 2000: 139). Bu sayede ülkeler bireysel olarak kazançlı çıkarken, küresel piyasa da bu süreçten fayda sağlayabilecek, düşük işçi ücretleri yatırımı, ticareti ve ekonomik büyümeyi teşvik edecektir. Gelişmekte olan dünyada temel politika, ticaret ve yatırımı garantileyecek devlet reformlarıdır (Kiely, 2006: 83).

Üçüncü yol politikaları bir taraftan serbest piyasayı desteklerken bir taraftan da piyasanın işleyişinden zarar görmemeleri açısından çalışanların korunmasının gerekli olduğunu belirtmektedir. Bu koruma, piyasanın eşitsiz pazarlık gücü karşısında

⁴⁴ Giolitti'nin 'Politica ed economia nella lotta di classe. Un'intervista con Antonio Giolitti' makalesinden aktaran Favretto, 2003. Ayrıca yine Giolitti, Riforme e Rivoluzione başlıklı kitabından aktaran Favretto (2003: 48).

çalışanların kendi şartlarını oluşturabilmesi ve hiyerarşik düzen içinde işçilerin sisteme entegrasyonu ile oluşan bürokratik gücün engellenmesi amaçlarını taşımaktadır (Mullender, 2000).

4.3.3. Fırsat ve Sonuç Eşitliği

Tony Blair'in üçüncü yolu tanımlarken kullandığı dört değer: 'eşit değer', 'herkes için fırsat', 'sorumluluk' ve 'toplum'dur. 'Eşit değer' eski liberal düşüncenin bir devamı olarak insanlara eşit davranılması ve insanlar arasında ayırım yapılmamasını gözetmektedir. 'Herkes için fırsat' konusunda Yeni İşçi Partisi'nin üçüncü yolu; devamlı (ya da pozitif) özgürlükte bireylerin yeteneklerini geliştirmek ve özgürlüğe ulaşmak için kaynaklara ihtiyacı olduğunu, fakat kişilere sonuç eşitliği değil fırsat sunulması gerektiğini ileri sürer (Driver ve Martell, 2000).

Çağdaş üçüncü yol, eşitliği toplumsal dışlanmanın ortadan kaldırılması ve zenginlere olduğu kadar, yoksullara da olanakların tanınması ve toplumsal alana dahil edilmeleri şeklinde ele almaktadır. Giddens'a göre, küresel dünyada zengin ile yoksul arasındaki eşitsizliğin giderek artması kaçınılmazdır. Ancak liberal teorinin aksine, liyakat ilkesinden vazgeçilerek, kişilere bireysel gelişimlerini sağlayabilmeleri için eşit fırsatlar tanınmalıdır. Bu amaçla da kadın erkek arasında, toplum tarafından dışlanmış yoksul ve kendilerini toplumdan dışlamış zenginler arasında eşitlik sağlanmalıdır (Giddens, 2000: 123).

Yeni sosyal demokrasi yaklaşımı, klasik sosyal demokrasinin progresif gelir, miras ve servet vergileri yoluyla servetin yeniden dağılımını paylaşmaktadır, ancak bu paylaşım da sonuç eşitliğinin değil, fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu açıdan devlet, kişilerin bireysel gelişimlerinden sorumlu olmalı ve küreselleşen ve bilgi yönlendirmeli olan piyasalar için kişisel gelişim konusunda bireylere fırsatlar sunmalıdır (Mullender, 2000).

Devlet, fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi amacıyla sosyal olarak dışlanmış bireylerin de bu sürece katılmaları konusunda gerekli tedbirleri almalı ve bireylerin kendi yeteneklerini geliştirebilmeleri için onlara özerklik sunmalıdır. Bu bireyci bakış açısı, Giddens'in "sorumluluk yoksa hak da yok" yaklaşımıyla toplumsal bir çerçeveye büründürülmeye çalışılmış ve bireylerin kendilerini ancak, başkalarının faydalarına karşı

duyarlı olarak geliştirebileceği vurgulanmıştır (Mullender, 2000). Bu yaklaşıma göre, devlet zayıfların korunması da dahil olmak üzere, vatandaşlarına karşı bir dizi sorumluluğa sahip olmalı, ancak klasik sosyal demokratlar gibi haklar şartsız olarak verilmemelidir. Bireyselciliğin gelişmesi, bireysel sorumluluktaki bir artışla birlikte sağlanmalıdır. Örneğin işsizlik yardımı alan birey, bunun karşılığında sosyal yardım uygulamalarında aktif olarak yer almalıdır (Giddens, 2000: 76).

Fırsat eşitliğinin sağlanabilmesinin bir yolu olarak yeni sosyal demokrasinin sosyal adalet konusunda da bazı önerileri bulunmaktadır. Ceza hukuku düzenin sağlayıcılığını üstlenmeli ve cezai müeyyideler düzenin sağlanması konusunda caydırıcı ve özgürlükleri artırıcı olmalıdır. Eşitlik ve özgürlük çatışabilmekte ancak eşitlikçilik ölçütlerinin bireylerin özgürlüğünü artırıcı roller oynaması gerekmektedir. Yeni sosyal demokrasi politikaları, kolektivizmle bağı koparıldıktan sonra hakların ve sorumlulukların yeniden tanımlandığı yeni bir birey-toplum ilişkisi yaratmalıdır (Giddens, 2000: 75-76; Mullender, 2000).

4.3.4. Küreselleşme ve Uluslararası Kurumlar (Uluslararası Kurumların Yapılarındaki Değişiklikler)

Üçüncü Yol küreselleşme konusunda ne düşünmektedir? Tony Blair'in şu sözleri soruyu kısmen yanıtlamaktadır (Aktaran, Kiely, 2006: 83).

İstese de istemesek de hepimiz enternasyonalistiz... Gelişmek istiyorsak küresel piyasaya eklenmeyi reddedemeyiz. Gelişmek istiyorsak küresel piyasalardaki yeni politik fikirleri görmezden gelemeyiz. Ve güvenliğimizi sağlamak istiyorsak, diğer ülkelerdeki insan hakları üzerindeki çatışma ve şiddete arkamızı dönemeyiz... Küreselleşme ekonomilerimizi ve çalışma koşullarımızı dönüştürmüştür... Bu süreçle tek başına başa çıkacağımı düşünen bir hükümet varsa yanılıyor. Eğer piyasa, politikalarınızı beğenmezse sizi cezalandırır.

1990'lı yıllarda küreselleşme dünya genelinde Üçüncü Yol'la birlikte anılmaya başlanmış ve özellikle Bill Clinton ve Tony Blair tarafından kaçınılmaz olarak nitelendirilen ve arzulanan bu süreç, sık sık kriz yaşamakta olan endüstrileşmiş kapitalizmin yerine geçen, bilgi yönlendirmeli ekonomi fikriyle bir süreliğine iyimser

bir dönem yaratmıştır. Kaçınılmaz olan küreselleşmenin insanileştirilebileceği varsayılmıştır (Yalçınan 2000a: 69). Üçüncü Yol politikacılarına göre bu dönem, gelişmekte olan dünyanın yatırım ve ticaretinde artış ve uzun dönemli bir büyüme sağlayacak liberal politikalarla uyum içinde olmalıdır. Bu yatırımlar ucuz işgücü kullanımıyla yapılacak ve ekonomik büyümeyi gerçekleştiren bu yatırımlarla yüksek ücretler ve daha iyi yaşam koşulları sağlanmış olacaktır (Kiely, 2006: 1).

Üçüncü yol politikacılarına göre küreselleşmenin kendisi beraberinde büyük riskler getirmektedir, ancak oluşturulacak politika, bireyleri bu risklerden korumak amacını taşımaktan ziyade ‘sosyal sermaye’ ve ‘inisiyatifi ele alan’ refah devletleri yaratmak hedefini taşımaktadır. Bu dijital bilgi ve iletişim teknolojileri çağında bilgi ekonomisinin bu doğrultuda eğitilmiş bireylere ihtiyacı vardır ve bu ihtiyacı karşılamak amacıyla kamu politikaları, bilgi temelli mal ve hizmet üretiminde işletmeleri desteklemelidir (Leadbeater, 1998; aktaran Driver ve Martell, 2000). Bu şekilde hem ekonomik başarı hem de sosyal adalet sağlanmış olacaktır.

Küreselleşen bir dünyaya uyum sağlayabilmek amacıyla üçüncü yolcu hükümetler ekonomide özelleştirme, ticaretin serbestleştirilmesi, rekabetin artırılması ve liberalleşme gibi uygulamalara giderek, yeni sağ ya da liberalizmin seçmen korkusu nedeniyle yapamadığı politikaların daha da yerleşmesine öncülük etmiştir (Hale ve Martell, 2004: 3).

Üçüncü yol politikacılarına göre, küreselleşen bir ekonomi ve sosyal politikaya verilecek yanıtlar, ne sol ne de sağ belirlenimli, fakat ikisinin bir karışımı olduğu için pragmatiktir. Kamu hizmetinde ekonomik liberalleşmeye gidilmesi ve özel sektörün dahil edilmesi konusunda, Sağ politikaları uygulamakla eleştirilen üçüncü yolcuların buna cevabı, aktif fakat yeniden tanımlanacak bir devletin kamu hizmeti ya da iş fırsatları konusunda dağıtıcı değil fırsat sağlayıcı olacağı şeklindedir (Hale ve Martell, 2004: 5).

Blair’in Üçüncü Yol söylevinde vurgu yapılan küreselleşme, Yeni İşçi Partisi tarafından dışsal bir güç olarak algılanmaktadır; firmalar ya da ulusal hükümetlerin faaliyetleri tarafından üretilen bir şey olmaktan ziyade onlara sunulan bir şeydir. Blair, İşçi Partisi konferans konuşmasında küresel ekonominin faaliyetlerinin artık ulus devletlerin ve belki de bölgesel ve uluslararası kurumların da kontrolünün ötesinde

olduğunu ifade etmekte ve bu hızlı değişimlere ‘değişimin idaresi’ ile uyum sağlanabileceğini belirtmektedir. Ancak Hall’a göre, Blair’in bu ifadesi daha çok ‘başka türlü kontrolü sağlayamayacağımız değişikliklere karşı kendi idaremizi sağlamalıyız’ şeklinde anlamlandırılmalıdır (Hall, 1998: 11; aktaran; Painter, 1999: 231).

Blair’e göre “piyasalar”ın sorgulanamaz gücü nedeniyle hükümetlerin kendini ayarlaması gerektiği düşüncesi, küreselleşmeyi dışsal bir güç olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. Giddens daha da ileri giderek, küreselleşmenin sadece kaçınılmaz olmadığı, aynı zamanda arzu edilir bir şey olduğunu ifade etmektedir. (Giddens 2000; Kiely, 2006: 83) Problem küreselleşmenin daha az getirisi olan etkilerini sınırlandırırken, pozitif sonuçlarını nasıl maksimize edebiliriz sorunudur. Küreselleşme böylece hayatın değiştirilemez bir gerçeği (Fairclough 2000, p. 24. aktaran, Kiely, 2006: 83), aynı zamanda da herkes için eşit bir dağıtımı getirebilecek bir sistem olarak kabul edilmektedir.

1990’lı yıllarda küreselleşme konusunda yaşanan iyimserlik, gelişmekte olan ülke piyasalarında bir canlanma yaratmış ve tüm bu iyimser tablo, “piyasa güçleri”nin genişlemesinin önünü açan Üçüncü Yol politikalarıyla bağlantılandırılmıştır. Küresel piyasalarda devletin daha aktif rol alması, bu dönemin, 1980’lerin neoliberal muhafazakarlığından kopuşu ifade ettiği iddia edilmeye başlanmıştır (Kiely, 2006: 81).

4.4.Üçüncü Yolun Eleştirisi

Üçüncü yola dair eleştirileri birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Bu eleştiriler, üçüncü yolun yeni bir program sunmadığı, küreselleşmenin kaçınılmazlığı üzerinden çalışanlardan ziyade sermaye birikimine hizmet ettiği, sınırlı devlet müdahalesi isteminin çalışanlara haklar sunmaktan ziyade piyasayı düzenleyici önlemlerle sınırlandırıldığı, dolayısıyla neoliberalizme bir alternatif sunmaktan ziyade serbest piyasanın devletin düzenleyici işlevine olan ihtiyacının bir meşruiyetini sağlama çabası olduğu üzerinedir.

Üçüncü yol politikalarının ilkeleri ve Giddens’in teorik yapılandırması bu politikaların liberal karakterli olduğunu göstermektedir. Örneğin, üçüncü yolun bireysel fayda ve bununla ilgili haklar bağlamındaki değerlendirmeleri, liberal bakış açısıyla

aynıdır. Ayrıca kişisel faydalara bu yaklaşım, faydanın kendisinden ziyade sonuçlarına odaklanmaktadır (Mullender, 2000).

a) Üçüncü Yol ve Uluslararası Finans Kuruluşlarının Programlarının Parallellığı

1990'lı yıllarda neoliberalizm gelişen kurumlar, özellikle de Dünya Bankası tarafından modifiye edilmiştir. Özellikle ABD ve İngiltere Üçüncü Yol projeleriyle doğrudan bağlantısı olmasa da Bankanın gelişimi, 'serbest piyasalar'dan ziyade devlet politikaları ve kurumsal değişikliklere odaklandığı için bu projelerle oldukça paralel bir seyir izlemiştir. Daha çok üzerinde durulan ve Üçüncü Yol politikalarıyla oldukça paralel olan konular iyi yönetim, pazar-dostu müdahaleler ve sosyal sermayedir (Kiely, 2006: 88).

Dolayısıyla Dünya Bankası tarafından 1990'larda yapılan politika değişikliğinin hala neoliberalizmle uyumlu olduğu ortadadır. Yeni kurumsallaşma küçük değişiklikleri sergiler fakat neoliberalizmden büyük bir kopuşu ortaya koymaz (Fine et al. 2001. Aktaran; Kiely, 2006: 96).

b) Üçüncü Yol ve Küresel Kapitalizme Övgü

Jeff Faux'a göre, üçüncü yol, küresel ekonomiye alkış tuttuğu için, çokuluslu şirket sektörünün savunuculuğunu yapmaktadır. Küresel sermayenin serbest dolaşım özelliği, yurttaşların haklarını garanti altına alacak bir zemini de ortadan kaldırmıştır, üçüncü yol ise yalnızca devlete, yurttaşlara, ellerinden gelenin en iyisini yapabilmeleri için gerekli fırsatların sunulmasında yardımcı olmasını önermektedir (Giddens, 2001: 9).

Küreselleşmenin kaçınılmaz olduğu kadar arzulanır da olduğunu ileri süren Üçüncü Yol politikacılarına göre bu sürecin yoksulluğu da ortadan kaldıracağı iddia edilmektedir. Ancak Grey'e (Grey, 1998: 10; Aktaran Yalçınan, 2000a: 65) göre küreselleşme "yoksulluğu sona erdirmemekte, kurumsallaştırmaktadır". Küreselleşme, gelişmiş ülkelerde bile yoksulluğu ve eşitsizliği artırıcı etkilere sahiptir.

Üçüncü Yol politikacılarının küreselleşmenin kaçınılmaz olduğu söylemi, Çulhaoğlu'na (2000: 136) göre, her ne kadar küreselleşme ulus devletlerin işlevleri üzerine olumsuz etkilere sahip olsa da, bu sürece bizzat ulus devletlerin kendi tercihleri ile uyum sağladığı gerçeğini görmezden gelmektedir.

Samir Amin, bu alternatifsizlik söyleminin mitleştirildiğini belirterek, bunu “TINA sendromu (There Is No Alternative)- Alternatifsizlik Sendromu” olarak tanımlamaktadır. Çavuşoğlu ve Yalçınan, (2000) bu alternatifsizlik söyleminin egemen ekonomi politiğe, yani kapitalizme karşı bütün siyasal akımları radikal olmakla suçlama eğiliminde olduğunu ve ideolojiden bağımsız olarak ele alınan bu söylemin bir anlamda kendini inkâr etmek olduğunu ifade etmektedir.

Fudge ve Williams (2006), insan davranışlarının kusurlu sosyolojik yorumunun temel prensiplerini kendine mal ederek Yeni İşçi Partisi tarafından sahiplenilen bu Üçüncü Yolun ekonomik küreselleşmenin yapısal ilkelerini düzenlemekten ziyade onları meşrulaştırdığını belirtir. Hutton (1999: 97; Aktaran, Fudge ve Williams, 2006: 592) ve Hall (Giddens, 2001: 10-11) Yeni İşçi Partisinin politik gücü tekrar elde edebilmek amacıyla politik alanda daha büyük uzlaşmalar sağlamayı ve daha da önemlisi kapitalizme meydan okuma ya da değiştirme amacından ziyade daha reformist olmayı amaçladığını iddia etmektedir.

c) Üçüncü Yol ve Eşitsizlikten Kalkınmaya Söylemi

Sol, eşitlik açısından, mülkiyet-temelli fırsatlardan ziyade daha büyük oranda gelir ve servet dağılımını hedeflerken, Roy Hattersley, Yeni İşçi Partisi’ni sonuç eşitliğinden liyakata sıçraması ve bunu üçüncü yolun temel ilkeleri arasında saymasını eleştirmektedir (Driver ve Martell, 2000).

Üçüncü Yolun kapitalist sisteme karşı olmayıp onu insanileştireceği yönündeki söylemi ele alındığında, demokrasi ve eşitliği de liberal bir bakış açısıyla değerlendirmesi kaçınılmazdır. Üçüncü yol, tam da bu nedenle hegemonik bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır (Çavuşoğlu ve Yalçınan, 2000: 152). Kapitalizmin bir alternatifinin olmadığı iddiası nedeniyle, neoliberal politikalar gibi, Üçüncü Yol politikaları da serbest piyasanın ihtiyacı olan eşitsizliğin sürdürülmesi gerekliliğinden hareketle oluşturulmaktadır.

Alan Ryan, üçüncü yolun sınırlı devlet müdahalesi ve piyasaların serbestleştirilmesi savunusunun liberalizmin benimsediği görüşler olduğunu belirtir. Aynı zamanda, üçüncü yolun tepki gösterdiği eğitim kalitesinin düşmesi ve suç oranının yükselmesi konusundaki kaygıların da yeni bir şey olmadığını, 1900’lerin başında yaşanan korkuların tekrarı olduğunu üzerinde durur (Giddens, 2001: 12).

Erki Tuomioja, üçüncü yol taraftarlarının, refah devleti reformunun gerekliliği üzerindeki ısrarının, eşitsizlikleri azaltmadaki başarısızlıklarından kaynaklandığını ileri sürer. Bu başarısızlıkların kaynağını ise, güvence ve sosyal hizmetler konusunda evrensel değerlere sahip olunmamasında görmektedir (Giddens, 2001: 14).

Dahrendorf, üçüncü yolu piyasanın esiri olarak değerlendirir ve kamusal alanın piyasalar tarafından beslenebilecek bir alan olmadığını belirtir. Piyasa, toplumsal bir hizmet (kendi ifadesiyle, güvenli mahalleler veya temiz sokaklar) sunmaz. Ayrıca üçüncü yolu, çıkardığı bütün yayınlarda özgürlükten hiç bahsetmemesi nedeniyle eleştirir. Dahrendorf, bunun tesadüf olmadığını, çünkü üçüncü yolun açık toplum ya da özgürlüklerle ilgili bir yaklaşım olmadığını belirtir (Giddens, 2001: 18-19).

Üçüncü Yol politikalarıyla hedeflenen, modernleşmenin getirilerini reformlarla kapitalizmle uyumlu bir şekilde getirerek, seçimlerde oyların garanti altına alınmasından başka bir şey değildir. Oysa ki, İngiltere İşçi Partisi iktidara geldikten sonra modernleşme üzerine yaptığı seçim vaatlerini yerine getirememiş, giderek rekabetçi hale gelen uluslararası ekonomide varlığını devam ettirebilmek için gerekli altyapıları sağlamak ve ekonomiyi canlandırmaktan öteye geçememiştir (Favretto, 2003: 50).

Kapitalistler, yalnızca yatırım yapma imkanı verecek hükümetleri iş başına getirir ve yeni sol bunun farkında olduğundan ve bireylerin daha fazla rolü olduğunu kabul ettiklerinden gelir ve servet dağılımında eşitlik yerine fırsat eşitliğini savunmaya başlamışlardır. Pereira da bu değerlere ulaşabilmenin, güçlü bir sivil toplum, güçlü bir devlet, aktif ve serbest piyasalar ve iyi bir hükümeti gerektirdiğini belirtmektedir (Pereira, 2001).

d) Üçüncü Yol ve Esnek İstihdam Politikaları

Painter, (1999: 229) Blair'in politikasının Teatcherizmin bir devamı olduğunu ileri sürerek, Blair'in neoliberalizminin küresel piyasalar, işgücü piyasasında esneklik, makro-ekonomik yönetim için faiz oranlarında istikrar, kamu harcamalarında sıkı kontrol ve refah sisteminde zorlama ve denetleme anlamında büyüme üzerinde vurgu yaptığını belirtmektedir.

Thatcher hükümeti döneminde sendikaların zayıflatılması, sosyal güvenlik hizmetlerinin azaltılması ve kamu sektörünün büyük bölümünün özelleştirilmesi,

1997'de tekrar iktidara gelen Yeni İşçi Partisi'nin işini oldukça kolaylaştırmıştır. Ancak, Blair hükümeti İngiltere vatandaşlarına 'Demir Leydi' tarafından bırakıldan daha eşit bir toplum sunmamıştır (Favretto, 2003: 13).

İşgücü piyasası esnekliğini ve yapısal uyumu destekleyen politikalar, küresel rekabet çağında başka bir alternatifin olmadığı temelinde değerlendirilmektedir. Fakat kaçınılmazlık konusundaki bu argüman, gelişim halindeki rekabetçilik stratejisi istenen sonuçları getireceği beklentisi nedeniyle arzu edilirlikle karıştırılmaktadır. Bununla birlikte, gelişmiş dünyanın ileri teknoloji, yüksek donanımlı ürünlerle ve gelişmekte olan dünyanın düşük işgücü maliyetleriyle yarışacağı iyimser senaryosu dünya ekonomisinin engembeli gelişimini ve rekabetin eşit olmayan doğasını göz ardı etmektedir. Düşük işçi maliyetleri, başka bir yerdeki yüksek üretkenlikle yarışamaz. Bu nedenle, işgücü piyasalarını yeniden düzenleyen devlet politikaları, gelişen dünyada rekabeti arttıracak varsayılan uyum politikaları genellikle düşük yatırım, büyüme ve sosyal dışlanmaya neden olurken, gelişmiş dünyada düşük ücretli, donanımsız, korunmasız ve güvenliği olmayan işgücüne neden olmaktadır (Kiely, 2006: 87).

Üçüncü Yolculara göre yeni ekonominin itici güçleri mal üretimi değil, bilgi ve bilinçtir ve ekonominin işleyişi bilgi teknolojisinin gelişimiyle yakından bağlantılıdır. Bu bilgi teknolojisi, küresel bilgi sahibi esnek işçi ağlarının gelişimini sağlar. Bunun sonucunda, bilgi hızlı bir şekilde hareket edebildiği ve küresel bir ölçekte, gerçek zamanda yerini alabildiği için, yer ve zaman daha az önemli hale gelmektedir. Bilgi teknolojinin kullanılmasının belirli ürünlere olan talep hakkında anında bilgi alınmasını sağladığı ve tüketim ve üretimi dengede tuttuğu iddia edilir (Kiely, 2006: 97).

Üçüncü Yol reformlarının temel etkisi istihdam oranlarını artırmaktan ziyade çalışanların yoksulluk oranını artıran bir etki göstermiştir. Çalışma alanında yoksulluğu azaltma faaliyetleri, genelde kadınlar dikkate alınarak çalışanların ortalama %7'sinin ücretlerini artırmak için oldukça yüksek olarak değerlendirilen fakat genel istihdam seviyesi üzerinde fark edilebilir bir etki yaratmayan minimum ücret uygulamasıyla yapılmıştır.

Serbest piyasa ekonomisinde işgücünün, rekabetin bir varlık koşulu olduğu göze alındığında, ekonomide tam istihdamın sağlanabileceği beklentileri de geçersiz olmaktadır. Keynesçi sistemin krizlerinden sonra ortaya çıkan ve egemenliğini

günümüzde de sürdüren Schumpeteryan tarz ekonomik büyüme yaklaşımı da tam istihdam konusunda bir çözüme ulaşamamıştır (Yalçınan 2000a: 77). Üstelik bir de üçüncü yol politikalarının minimum ücret savunusu ve devlete çalışanların sosyal haklarının değil, piyasanın düzenlenmesi konusunda yetki verilmesi gerektiği konusundaki ısrarları, yalnızca devlet tarafından sağlanabilecek tam istihdam koşullarına ulaşamayacağının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca Zuege'e (2000) göre, "dünya pazarlarında artan bir pay elde etme yarışında galip gelmek, bir günden ötekine daha fazla sayıda ülke aynı yaklaşımı benimsediği için, giderek olanaksız hale gelmiştir". Bu nedenle, küresel ölçekte rekabetin sağlanabilmesi amacıyla üretkenliğin sürekli bir artışı gerekmektedir. Bu da hem teknolojik gelişmenin hem de çalışanların veriminin (çalışma yoğunluğunun), rakip ekonomilere kıyasla giderek daha fazla artması anlamına gelir. Bu durumda, Üçüncü Yol'un sonuç eşitliği yerine fırsat eşitliği sunuyor olması, işçilerin daha düşük gelir ve daha yüksek vergi koşullarına ve fakat küresel sermayenin de gelirin dağıtım ve bölüşümüne direnç göstereceğinden, gelir paylarının emekten sermayeye doğru aktarılmasına neden olacaktır.

Zuege, (2000) yeni sosyal demokrasi politikalarının, teknolojik gelişmeler karşısında ülkelerin rekabet edebilirliğinin artırılmasının işçilerin kemer sıkması ile sağlanabileceği görüşünü meşrulaştırma çabası olduğunu ileri sürmektedir. Oysa ki Üçüncü Yol'un yaptığı, yaşam standartlarını aşağıya çekmek bu şekilde de üretkenliğin artacağını iddia etmektir. Zuege'ye göre bunun sonucu "işçi sınıfının daha da dağılık hale gelmesi ve bir kez daha atıl bırakılmasıdır".

Yine üçüncü yolun önerdiği arz ekonomisi seçeneği, üretim fazlası ve talebin yetersizliği ele alındığında başarı şansından yoksundur. Ayrıca yine serbest piyasayı desteklemek için ve gelecekte refaha kavuşabilecekleri söylemiyle çalışanlara önerilen minimum ücret ne istihdamı artırabilecek ne de yoksulluğu azaltacak bir etkiye sahip olabilecektir. Zuege, yeni sosyal demokrasinin mesleki beceri kazandırarak istihdamı artırma programının da oldukça çelimsiz olduğunu ifade etmektedir.

Giddens'in yapılaştırma teorisi birbirini etkileyen insanlar üzerine kuruludur. Giddens'a göre, yeni küresel bilgi ortamı tarafından sağlanan olanaklar içinde insanların rasyonel davranışları kendini gerçekleştirme potansiyelini

sağlamaktadır. Ancak, Beck için modern toplumun sosyal yapılanmasının bilinçli bireyler tarafından yaratılmış olması zorunlu değildir. Çünkü bireyler planlanmış kararlar arasından seçim yapmaya zorlanmaktadır. İşgücünü dağıtan ve onları daha kârlı üretim alanlarına kaymaya zorlayan bir firma bireysel seçimler ve kararlar üzerinde *güç kullanmaktadır* ve bu durumun bireylerin yararına olduğu sonucunu çıkarmak zorunlu değildir (Fudge ve Williams, 2006: 590).

Üçüncü yol politikaları gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde farklı uygulamalara sahiptir. Pereira'ya göre yeni sol gerekli piyasa yönlendirmeli reformlara uyum sürecini (ticari liberalizasyon, özelleştirme, kamu yönetiminde reform) yansıtmakta ve ekonomiyi düzenlemede devletten çok piyasaya inanmaktadır⁴⁵ (Pereira, 2001).

Blair'in Küresel Üçüncü Yol söylevi, sosyal ve politik süreçleri depolitize etmektedir. 1940'lardan 1970'lerin sonlarına ve 1980'lerin başlarına kadar olan süreç açıkça politikti, şöyle ki, 'gelişmiş' kapitalist ülkeler devlet müdahalesi yoluyla işgücü ve parayı kontrol ediyordu. Bu süreç, ulusal çıkarlar, gelir politikaları, ücret kısıtlamaları ve sermaye kontrollerine daha fazla başvuru olan bir süreçti. Depolitizasyon karar almanın politik karakterini ortadan kaldırmayı amaçlayan politik ve ideolojik bir devlet stratejisidir. Pratikte, politik görevler, devlet politikaları üzerinde yaptırıma sahip, tarafsız karar mekanizmalarına bırakılmıştır (Kiely, 2006: 87).

1980 sonrası depolitizasyon konusunda Metin Çulhaoğlu'nun (2000: 138) şu saptamasına katılmamak mümkün müdür?;

... neoliberal ideoloji, örneğin refah devletine özgü ideolojik biçimlenmeyi, bu arada kamucu anlayışı yok etmemiş, bunların uzantısı olan *politikalar aracılığıyla* kitesizleştirmiştir. Kitle, neoliberal ideolojiye kapılanmış değildir; depolitizasyon sürecinde gündelik yaşamına ve dar çıkarlarına gömülmüştür.

Elmar Altvater'in (1985) de üzerinde durduğu neoliberalizmin, Keynezyen dönemin ideolojik boşluğu, Çulhaoğlu'na göre (2000: 138) neoliberalizmin temel varsayımlarını kabullenerek, neoliberal ideolojinin kendi başına üstesinden gelemediği

⁴⁵ Pierra (2001) yeni solun piyasaya olan güveninin, yeni sağda olduğu gibi dogmatik olmadığını da ileri sürmektedir.

alanların ideolojik-siyasal bir sentezi oluşturularak Üçüncü Yol tarafından doldurulmaya çalışılmıştır.

Bu sürece uyum sağlayabilmek amacıyla STK'larda da yeniden yapılanmaya gidilmeye başlanmıştır. Özellikle sendikalara, işçi sınıfının ekonomik çıkarlarını savunma misyonu yüklemiş, bu da siyasi partilerin inisiyatiflerinin kaybolmasına ve devlet tarafından sunulan sosyal refah imkanlarıyla yaşam standartları ve sınıfsal yapıları değişen işçi sınıfının sınıfsal ilişkilere bakış açısının muğlak bir hale gelmesine neden olmuştur.

Neoliberal politikaların hakim olmasıyla birlikte, Keynesyen dönemdeki sivil toplum kuruluşları kanalıyla sosyal hizmet sağlama girişimleri, hükümetlerin bu amaçlara sahip sivil toplum kuruluşlarının parasal kaynaklarını kesmesi, yasallıklarına son vermesi ve bu grupları marjinalleştirmesi nedeniyle bu amaçlarından uzaklaştırılmıştır (Zuege, 2000). Üçüncü Yol savunucularının da sivil toplum kuruluşları açısından bu tür beklentiler içinde olduğu gözlenmektedir. Örneğin, Tony Blair'in güçlü bir sivil toplumdan kastı, sosyal hareketler değil, bireysel sorumluluk yüklenen ebeveynler, suçlu bireyler, gönüllülük üzerine kurulu kurumların rolleri, gayri-resmi sosyal hareketlerdir (Driver ve Martell, 2000).

Baylosis, (2001: 87) Sivil Toplum Örgütlerinin günümüzde hükümetler ve uluslararası finans kuruluşları tarafından işbirliği ortağı olarak görüldüğünü, kapitalizmin barışçıl restorasyonuna katkıda bulunmak gibi bir işleve sahip olduklarını ifade etmektedir. Sivil Toplum Örgütlerinin resmi politikaların bir parçası olarak hareket etmeleri kapitalist sistemin istikrarının korunması, Yapısal Uyum Programlarının devamının sağlanması ve özel sektörün güçlendirilmesi gibi sonuçlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Baylosis, (2001: 90) ayrıca, günümüz Sivil Toplum Örgütlerinin bazılarının "*kılık değiştirmiş gerçek birer ticari şirket*" olduğunu, bazı Sivil Toplum Örgütlerinin ücretli danışmanlık hizmeti verdiğini ifade etmektedir.

Zuege, (2000; 113) yeni sosyal demokrasinin, ücretlerin düşürülmesi ve sosyal hizmetlerin tekrar reformdan geçirilmesi istemleriyle küresel sermayenin kendisinden istediği sermaye birikiminin maliyetini düşürme amacına hizmet ettiğini, bunu yaparken de örgütlü emek ve sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkilerini kullanmaktan çekinmediğini ifade etmektedir. Üçüncü yol, bir taraftan "yaşam standartlarını düşürürken", bir taraftan da

“işsizliği yurt dışına ihraç etmekte” böylece serbest piyasayı “rekabet mücadelesinin gelecek raunduna hazırlamak üzere bir çeki düzene sokmakta”dır.

Üçüncü yol, iyimser bir resim çizer. Yeni ekonomi, gelişmiş kapitalist ülkelere üretim çağıının iniş çıkış döngüsünün üstesinden gelme ve yüksek ücretli, yüksek üretkenliğe sahip bir ekonominin devamını sağlama şansı tanır. Gelişmekte olan ülkelerde, uzun dönemde gelişmiş bir ekonomiyi sağlaması muhtemel olan, düşük ücret maliyetleri ile bundan yararlanabilir. Devlet, 1980’lerin neoliberal muhafazakarlığından daha aktif rol oynar, fakat devletin görevi piyasanın daha etkin işlemlerini sağlamaktır. Bu nedenlerle, 1990’larda, İngiltere, ABD ve gelişmekte olan ülkelerin bazılarında bir Üçüncü Yol-neoliberalizm ittifakı doğmuştur (Kiely, 2006: 97).

Üçüncü yol, kendisini Eski Sol ve Yeni Sağ’ın *ötesinde* tanımlamaktadır. Bu tanımlama, sol ve sağdan farklı, yeni bir program önerisi oluşturmayı gerektirir. Ancak Üçüncü Yol’un gerek sosyal demokrasinin kendisini bazı alanlarda yenileme gerekliliği üzerine yaptığı vurgu, gerekse neoliberalizmin bazı temel unsurlarını savunması açısından çoğu araştırmacı tarafından yeni bir program sunmadığı, piyasalar, devlet ve sivil toplum örgütleri arasında bir orta yol kurmaya çalıştığı konusunda eleştirilmektedir.

Driver ve Martell, Yeni İşçi Partisi’nin sol ve sağ tanımlamalarını problemli bulmaktadır. Üçüncü Yol savunucuları, 1950’li ve 60’lı yıllardaki, kendisi de bir orta yol olan Tony Crosland sosyal demokrasisini 1970’ler ve 80’lerin sonunda ortaya çıkan devlet sosyalizmi ile birleştirmektedir. Yeni Sağ’a dair ise muhafazakar sosyal müdahaleler, ekonomik düzenlemelerdeki artış ve hükümetlerin merkezileşmesini kabul etmek pahasına 1980’lerde ve 90’lardaki muhafazakar hükümetler üzerindeki neoliberal etkinin abartılmasından yakınırlar (Driver ve Martell, 2000).

Faux, üçüncü yolun, fırsatların genişletilmesine dair önerilerinin olmasına rağmen, refah politikaları ve gelir ve kaynakların dağılımı konusunda hiçbir şey söylemediği konusunda eleştirir. Üçüncü yolun klasik sosyal demokrasi ve yeni sağ’ın “ötesinde” bir politika üretme gücüne sahip olmayıp sol ve sağ arasında, solun sağa daha fazla yakınlaştığı siyasi uzlaşma alanı olduğunu ileri sürer (Giddens, 2001: 9-10).

Finlayson’a göre, Yeni İşçi Partisi tarafından oluşturulan üçüncü yol modeli geleneksel sol ve sağa bir alternatif söylem oluşturmaktan ziyade, ağırlıklı olarak piyasa

yönlendirmeli bir bakış açısına kaymıştır (Fudge ve Williams, 2006: 592). Çulhaoğlu'na (2000: 136) göre de Üçüncü Yol, sosyal demokrasinin yeni bir versiyonu olmaktan ziyade “geleneksel sosyal demokrasinin gerisinde, ...neoliberal ideolojinin ve politikalarının yakınında” bir arayıştır.

Çavuşoğlu ve Yalçınan da (2000: 147) “Üçüncü Yolu –sağın ve solun ötesinde- ideolojiden bağımsız yeni bir alternatif ve kaçınılmaz bir yol olmaktan öte, küreselleşme aşamasında kapitalizmin hegemonik siyasi projesinin yeniden adlandırılması olarak kavırıyoruz” görüşünü ifade etmektedir.

Blair'in Yeni işçi partisi, pratikte neoliberalizmin ötesine geçmiş görünmemektedir. Ancak, Nicholas Rose'a göre, yönetsel davranışlar açısından etik bir bakış açısı yaratılmaya çalışılması açısından Üçüncü Yol farklı bir bakış açısı getirmiştir. (Rose, 1999: 475 aktaran Painter, 1999: 230). Ancak Painter'e göre, üçüncü yol, bazı karma yapılarla uygulanmaya çalışılsa da (örn. merkez soldaki Gerhard Schröder'in *Neue Mitte* [Yeni Merkez] uygulaması) Avrupa'da kendisine alıcı bulamamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM: NEOLİBERALİZMİN REFORMİST POLİTİKALARI VE LATİN AMERİKA ÖRNEĞİ

20. yüzyılın son çeyreğinde, neoliberalizmle birlikte anılmaya başlayan yapısal uyum programları, özellikle Sovyetler Birliği'nin çözülüşünden sonra üçüncü ve dördüncü dünya ülkelerini de bu dönüşümün bir parçası kılabilmek ve neoliberal politikalarını uygulamak amacıyla 1980'lere kadar kendilerine ev sahipliği yapan merkezi hükümetler tarafından düzenlenen ve bu süreçten sonra gelişmiş ülkelerin destekleriyle kendi başlarına hareket etmeye başlayan uluslararası kurumların (Veltmeyer ve Petras 2006: 65) var olan meşruiyetinden oldukça yararlanmıştı. Bu meşruiyet, ülkelerin ihtiyaç duydukları sermayenin ulus-ötesi şirketler yoluyla sağlanacağına dair bir umuttan kaynaklanmaktaydı.

Uluslararası Finans Kuruluşlarının asıl hedefleri, özellikle yaşanan büyük borç krizleri sonrasında sorgulanmaya başlanmış ancak bu politikalar kıyafet değiştirerek ve asıl amaçlarını gizleyerek, gelişmekte olan ülkelere yenilenmiş farklı reform politikalarıyla uygulatılmaya devam edilmiştir.

Bu bölümde, 2000'li yıllarda küresel boyutta krizlere neden olan reform politikalarının 1980 sonrasında yapılanma süreçlerinde, hükümetler tarafından nasıl birer kurtarıcı olarak değerlendirildikleri ve bunların trajik sonuçlarını ortaya koyabilmek amacıyla, en yıkıcı sonuçları resmeden Latin Amerika ülkelerinden Arjantin ve Brezilya'da yaşanan süreçler incelenecektir.

20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan krizlerin, bu reform süreçlerini yaşamış ülkelerin "ekonomik ve toplumsal çöküşünün bir simgesi" (Şenses ve Koyuncu, 2004b) olduğunu ortaya koymak ve reform programının Üçüncü Yol politikalarıyla da pek çok noktada örtüştüğünü dikkate alarak, Üçüncü Yol yaklaşımı için bir takım sonuçlar çıkarılması amaçlanmaktadır.

1. Latin Amerika'da Yapısal Reformlara Uzanan Süreç

1930 ile 1970 yılları arasında Latin Amerika'daki milliyetçi, popülist ve demokratik sosyalist rejimler, devrimci olmaktan ziyade reformist karakterler taşımaktaydı ve emperyalist projeleri hedef almaktaydı. 1970'lere doğru bu reformist politikalar, sendikaların yasallığa kavuşması ve sosyal faydanın giderek yayılması gibi bazı kazanımlar getirmiştir. Veltmeyer'e göre (2000a: 46) ABD emperyalizminin ve onun uluslararası kurumlarının dayattığı kalkınma programları, tam da bu dönemde, sosyal reforma bir tepki olarak ortaya çıkmıştır ve Şili, Arjantin, Brezilya ve Uruguay'da demokratik yollarla seçilen hükümetler devrilerek, Amerika'nın politikalarıyla uyumlu yeni diktatör hükümetler kurulmuştur. Bu hükümetlerin ilk icraatları ise sosyal yapıyı parçalamak ve kamu mallarını özelleştirmektir.

Latin Amerika'da 1970'lerde ekonomik ve politik liberalizasyonla birlikte diktatör rejimlerden demokratik rejimlere bir geçiş (Roet ve Wise, 2003: 31), neoliberal politikaların hakim olmasıyla birlikte de egemen sınıflarda bir dönüşüm yaşanmıştır (Katz, 2006: 246).

1930-1980 arasında, kıta genelinde neredeyse Latin Amerika ile özdeşleşmiş İthal İkameci politikalar, uygulanmıştır. Bu dönemde dayanıksız sermaye malları üretiminin yerli firmalarca, dayanıklı tüketim malları üretiminin ise çok uluslu şirketler tarafından yapıldığı gözlenmektedir. Yine bu dönemde, altyapı ve temel malların üretimi, kamu iktisadi teşebbüsleri tarafından sağlanmaktadır. Oldukça yüksek büyüme oranları sağlayan bu dönem, yatırımlar için gerekli finansal desteği sağlayacak yurtiçi finansal sistemin etkinsizliği, vergilerin yatırımları karşılayamaması ve yüksek enflasyon gibi bir dizi nedenle 1982'deki uluslararası borç krizini hazırlayan bir süreci de yaratmıştır. Kriz sonrasında hem politikalar sorgulanmaya başlamış hem de yaşanan yoğun sermaye kaçıışı, iktisadi durgunluk ve hiperenflasyon kıta genelinde siyasi istikrarsızlık yaratmıştır (Saad-Filho, 2008).

Bu krizler, neoliberal politikalara geçişin sinyalleri olarak değerlendirilebilir⁴⁶. Özellikle, Latin Amerika'nın 1930-1980 döneminde İthal İkameci politikalar için gerekli olan yatırımlarda dış borçlanmaya gitmesi ve bu borçların ülkelere oldukça

⁴⁶ Saad Filho (2008: 366), Latin Amerika'da yaşanan krizlerin, İthal İkameci Politikaların açmazlarından kaynaklanmadığını, neoliberal politikaların önünün açılabilmesi için dışarıdan dayatıldığını iddia etmektedir.

yüksek faiz oranlarıyla verilmiş olması, neoliberalizme geçişin ekonomik yaptırımları olarak değerlendirilebilir (Saad-Filho, 2008).

Bir taraftan İthal İkameci politikaların borç krizleriyle sonuçlanması, bir taraftan da bu borçlu olunan ülke ve uluslararası kurumların, yeni politikaları belirlemede ellerinin güçlü olması, neoliberal politikaların hükümetlerce kabul edilmesini, halk nezdinde de meşruiyetini sağlamıştır.

Demokratik hükümetlerin işbaşına gelmesiyle birlikte 1980'lerden itibaren, neoliberal ekonomik reformların Latin Amerika genelinde oldukça popüler olmaya başladığı, 1980'lerin sonlarından itibaren de ekonomik problemlerin geride bırakabilmesi için farklı politikalara, John Williamson'un ifadesiyle 'Washington Konsensüsü'ne ihtiyaç duyulduğu konusunda bir uzlaşmanın hakim olmaya başladığı görülmektedir (Altman ve Castiglioni, 2008).

1990'larda Arjantin'de Carlos Menem rejimi ile başlayan özelleştirme politikalarını, Hernando Fernando Cardoso yönetimindeki Brezilya da takip etmiş, sonraki on yılda dünyanın en önemli özelleştirme süreci bu şekilde başlamıştır (Veltmeyer 2006: 90).

1990'larla birlikte tarım alanları ve yer altı zenginlikleri açısından oldukça zengin olan Latin Amerika'da yapısal uyum programları kıta genelinde yaygın bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulama sürecini etkileyen bir dizi etmen bulunmaktadır: 1990'lı yıllarda Amerikan sermayesinin küresel ekonomide ağırlığını iyice artırmak istemesi ve bunun için yeni iktidarlara işbirliği yapması, bölgede sürmekte olan krize rağmen, kaynakların uluslararası topluluklar tarafından yağmalanmaya devam edilmek istenmesi, çalışanların yaşam standartlarının düşmesi, tarım ekonomisinden, sanayileşmeye geçişle birlikte yeni toplumsal yapılanmaların ortaya çıkması ve ABD emperyalizminin piyasaları ele geçirerek ucuz emeğe dayalı sömürüden, kamu mallarını özelleştirme politikasına geçiş yapmasıdır (Veltmeyer, 2000: 43-44).

Yaşanan borç krizlerinin yanında bir de 1980'lerin ortalarından itibaren İthal İkameci Politikaların çöküşü ve Uluslararası Finans Kuruluşlarının Ortodoks ekonomi politikaları uygulama konusundaki anlaşmaları, çoğu Latin Amerika hükümetinin yapısal uyum sürecine gönüllü girmesine neden olmuştur. Washington Konsensüsü gereğince

bölgede uygulanan politikalar; mali disiplin, yeni kamu harcamaları, vergi reformu, finansal liberalizasyon, rekabetçi ve birleşik reel döviz kuru, ticari liberalizasyon, doğrudan yabancı yatırımların genişletilmesi, kamuya ait alanların özelleştirilmesi, deregülasyon ve özel mülkiyet haklarının garanti altına alınmasını kapsamaktadır. (Williamson 1990, 1993. Aktaran; Altman ve Castiglioni 2007; Şenses, 2004a).

Neoliberal politikalar çerçevesinde; ithalat serbestleştirilerek yerli firmaların piyasa gücü kırılmış ve işçilerin ücret talepleri sınırlandırılmış; döviz kuru aşırı değerlendirilerek ithal mallarının fiyatları düşürülmüş (dolayısıyla ithalat armış); yurtiçi finansal serbestleştirme ile, tasarruf ve yatırımların artması⁴⁷; vergi artırımları ve harcama kısıntıları ile denk bütçeye ulaşılmış fakat faiz ödemelerinin artması reel harcamaların payını azaltmış; ve ödemeler dengesinin sermaye hesabı kısmı serbestleştirilerek, yabancı tasarrufların ve yeni teknolojilerin ülkeye girişinin sağlanması politikaları izlenmiştir (Saad-Filho, 2008: 367-369).

Ekonomiden yönetsel yapıya kadar pek çok uyum politikası öneren bu reformlar, hükümetler, iç politika ve ekonomik süreçlerinin, 1990'ların başından itibaren ulus devletler karşısında giderek güçlenen uluslararası kurumlar tarafından izlenmesine de rıza göstermeye başlamıştır (Bayramoğlu, 2005: 36-40).

İthal ikameci ve sanayileşme politikalarının terk edilmesi ve küresel ekonominin gerekliliklerinin yerine getirilmesi sürecine girilmesiyle birlikte, iç pazarda yaşanan gerilemeyi telafi etmek amacıyla dışarıdaki işleri genişletmek ve komşu ülkelerdeki firmaları ele geçirerek çokuluslulaşmaya çalışmak, Latin Amerika'da özellikle Brezilya, Arjantin ve Meksika'da oldukça yaygın bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır (Katz 2006: 246).

⁴⁷ Latin Amerika'da bu politika tam tersi sonuç vermiş ve hem yatırım oranları hem de tasarruflar düşmüştür.

2. Neoliberalizmin Sonuçları

Son çeyrek yüzyıldır hakim ideoloji olan neoliberalizm, bir taraftan gelişmiş ülkeler tarafından ekonomik ve siyasi yaptırımlar (borçlandırma, ekonomik topluluklara kabul / yabancı yatırım kriterleri, gerektiğinde güç kullanımı vb.) yoluyla dünya geneline ihraç edilirken, bir taraftan da giderek bir meşruiyet krizi yaşamaktadır. Özellikle neoliberalizmin en etkin araçları olarak görülen Uluslararası Finans Kuruluşları'na karşı oluşan tepkiler gerek bu meşruiyeti sarsma, gerekse neoliberalizmin içsel düzenlemelere ihtiyaç duyması açısından oldukça etkili olmuştur.

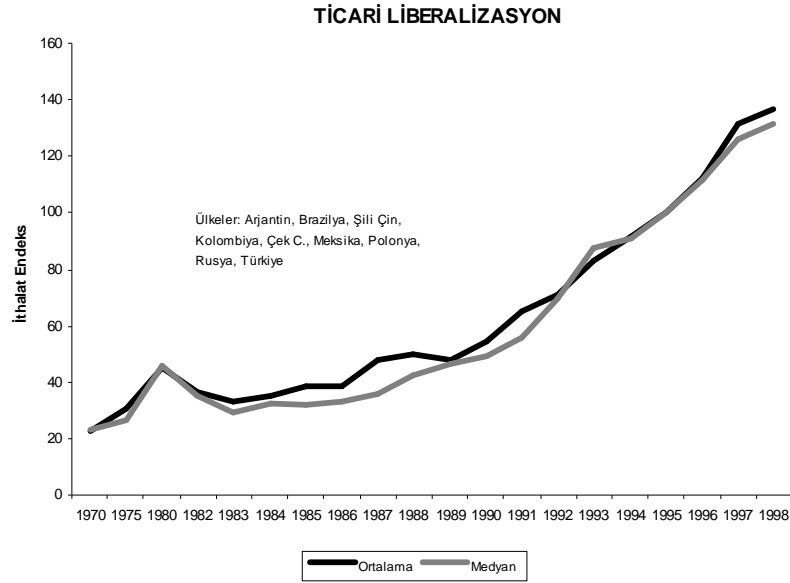
Washington Sonrası Uzlaşma ve Üçüncü Yol politikalarının devleti kapitalist birikim sürecine geri çağırma yaklaşımları, neoliberalizmin yeni arayışları olarak değerlendirilebilir. Öyle ki, neoliberalizmle birlikte piyasa lehine yön değiştirmiş reform politikaları, toplumsal ihtiyaçları karşılamaktan daha fazla uzak duramaz hale gelmiş. Yeni arayışlardan birisi olan Üçüncü Yol yaklaşımlarının, reform politikalarını toplum lehine dönüştürüp dönüştüremediği de bir soru olarak ilerleyen bölümlerde irdelenmeye çalışılacaktır.

Centeno'ya göre (2001) neoliberalizmin görünen sonuçlarından bazıları şunlardır;

- a) Kamu kuruluşlarına ait alanların özelleştirilmesi yoluyla devletin ekonomideki rolünün azaltılması: Bu süreç özellikle Latin Amerika ve Doğu Avrupa'da gözlenmektedir.
- b) Neoliberal politikaların, refah harcamalarında önemli ölçüde kısıntıya neden olmasının yanında, bu politikaların bölünerek uygulanmasıdır. Örneğin sağlık harcamalarında önemli bir artış sağlanırken, reform politikalarıyla sosyal güvenlik harcamalarında kısıntıya gidilmektedir.
- c) Piyasa güçlerinin pek çok alanda serbest dolaşımının sağlanması, eşitsizlikleri artırmada önemli bir rol oynamıştır.
- d) OECD ve özellikle ABD'nin hegomonik kontrolünün giderek artması. Neoliberal politikalara karşı çıkan ülkelerde bile UFK'ların (uluslararası finans kuruluşları) müdahaleleri karşısında politikacıların bireysel etkinlikleri önemsiz kalmaktadır.

- e) Neoliberalizmin en açık göstergelerinden birisi, ülkelerin ekonomilerini uluslararası piyasaya açma konusundaki istekliliğidir. Özellikle, neoliberalizmden en çok etkilenen orta-gelir seviyesindeki ülkeler, ulusal piyasaları koruma dayanaklarından yoksun kalmış ve bu ülkelerin ihracatları azalırken, ithalatlarında büyük miktarlarda artış gözlenmiştir.

Tablo 3. 1970-1998 Yılları Arasında Ticari Liberalizasyon

Kaynak: Centeno (2001) Tablo I'den uyarlanmıştır.

Tablo 3'de, 1970 ile 1998 yılları arasında, 10 ülkede ticari liberalizasyonda oldukça fazla artış yaşandığı gözlenmektedir. Bu artış, daha ziyade Kuzey Amerika, Japonya, Batı Avrupa, Doğu Asya gibi ülkelerin ihracatlarındaki artışla paralel bir seyir izlemekte (Centeno, 2001) ve az gelişmiş ülkelerin ticari liberalizasyon ile nasıl ithalat bağımlısı ülkeler haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Neoliberal politikaların uygulanmasıyla birlikte refah devletinin yaşadığı dönüşüm konusunda aşağıdaki tespitler yapılabilir.

Küreselleşen üretim ilişkileri ve finansal sistemler, ulusal ekonomilerin ulusal yönetim olasılığını giderek kısıtlamakta, hükümetleri refah politikalarını uygulamaktan uzaklaştırmaktadır. Hükümetler tam istihdam ve kapsayıcı sosyal refah sistemlerini sağlamaktan ziyade ekonomik verimlilik ve uluslararası rekabet politikaları geliştirmektedir (Larner 2000; Teeple 2000). Neoliberal politikalara uyum süreci, sosyal demokrasinin de anlamını ve amaçlarını kaybetmesinde etkili olmaktadır, çünkü direnç gösterse de göstermese de, bütün politik partiler, iktidara geldiklerinde neoliberal sürecin taşıyıcısı olmaktadır⁴⁸.

Neoliberal politikaların miladı olan 1980'lerden itibaren refah devletine yöneltilen eleştiriler, refah devletinin yaptığı aşırı sosyal harcamanın bütçe açıklarını artırdığı, işsizliği sürekli hale getirdiği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle neoliberal iktisatçıların üzerinde ısrarla durduğu ve kendi ekonomi politikalarını meşrulaştırdıkları argüman, refah devletinin kapsamının azaltılması üzerinedir (Shaikh 2003: 536).

Ancak, işsizliğin artışı konusundaki bu yaklaşımlara karşı, Krugman, Avrupa ülkelerinde 1970'li yıllardan önce yaşanan yüksek işsizlik oranlarına dikkat çekmekte ve refah devletinin işsizliği artırıcı özelliklerine dair çok fazla verinin bulunmadığını iddia etmektedir (Shaikh 2003: 536).

Sosyal harcamaların finansmanının refah devletinin bütçe açıklarıyla karşılandığı neoliberal eleştirileri, sosyal harcamalardan fayda sağlayan işçilerin, ödedikleri vergilerden daha fazla yardım aldıkları iddiası üzerinden şekillenmektedir. Ancak Shaikh ve Tonak'ın (2003:537) ABD, Avustralya, Kanada, Almanya, İsveç ve İngiltere'de yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda temel bulgu, ücret ve maaşlardan kesilen vergilerin oranlarının sosyal harcamalarla paralel bir seyir izlediği üzerinedir.⁴⁹

Kapitalist sistemde, devletin kamu harcamalarının kaynağı olan vergiler, çalışan kesimlerden toplanmakta ve vergiler, çalışanların emek gücüne biçilen değer düşmesine neden olmaktadır. Bu şekilde "ücretin içindeki sosyal bileşen, vergi içine aktarılmış olmakta" ve prim ve vergiler doğrudan ücretten kesildiği için kamu

⁴⁸ Bu varsayımın pratik yansımaları, çalışmanın Latin Amerika'yı ele alan kısmında tekrar ele alınacaktır.

⁴⁹ Aynı yazarların diğer çalışmalarına bakılabilir: Shaikh ve Tonak 1987; 1994; 2000.

harcamalarının finansı doğrudan emek gücünden karşılanmaktadır (Belek, 2001: 51-52).

1980'lerde dünya genelinde (gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde) uygulanan özelleştirme politikaları popüler bir hareket olmaktan ziyade, ulus devletlerin dışındaki unsurlar tarafından yönlendirilen bir süreçtir. Üçüncü Dünya ülkeleri uluslararası borçlanma nedeniyle bu sürece zorlanmıştır. Bu politikaları uygulayan hükümetlerin biçimlenişleri önemini yitirmiştir. Çünkü bu uygulamalar, demokratik rejimlerde olduğu kadar diktatör rejimlerde de aynı sonuçlarla karşımıza çıkmıştır (Teepale 2000).

Devletin ekonomiye daha az müdahale etmesi ve özelleştirmelerin etkinlik artışı, verimlilik ya da rekabeti artıracak beklentilerinin gerçekleşmesi de mümkün değildir. Aksine, kâr getirmeyecek toplumsal harcamaları yapma konusunda isteksiz olacak özel sektör, devlet harcamalarının da artmasına neden olacaktır. Rekabet, sermaye için istenilmeyen bir unsur olduğu için, kamu yararına monopolleşen devlet sektörü yerine kâr güdüsüyle monopolleşen özel firmaların oluşması kaçınılmazdır (Teepale 2000).

Refah devletinin tasfiyesi süreci ile hedeflenen, devletin sorumluluklarını azaltmak, kamu alanlarını özel sermaye birikimine açmak, ulusal bütçenin önemli bir oranını temsil eden sağlık, eğitim ve refah harcamalarını özel sektöre kaydırmak, sendikaların gücünü azaltarak ve sürekli işsizliği artırarak çalışan sınıfları kontrol altında tutmaktır (Teepale 2000). Örneğin sağlık sektöründe, ilaç ve tıbbi teknoloji üretimi tamamen özel sektörün denetimine bırakılmış ve devlet, özel sektörün önünü açabilmek için ucuz kredi imkanları sunmuştur. Ayrıca, hastanecilik hizmetleri de özel sektörün sermaye ve bilgi tekeline bırakılmış, devletin görevi bu alanlara dair standartların belirlenmesi ve denetlemeyle sınırlandırılmıştır (Belek, 2001: 53).

Kiely'e göre neoliberal teorinin devlet müdahalesi konusundaki tutumu üç temel sebepten dolayı kendi içinde tutarsızdır. İlk olarak devletin yasalar aracılığıyla özel mülkiyetin korunması, alt yapıyı ve işgücü piyasalarını düzenlemesi (bazı neoliberaler tarafından eleştiriliyor olsa da) genel olarak istenen müdahalelerdir. Ancak bu müdahalelerin sınırları belli olmamakla birlikte, bu düzenlemeler birbirlerini kısıtlayıcı etkileri de beraberinde getirmektedir. Neoliberalizm, kamu ile özel sektör alanları arasında bir sınır belirlemede başarısızdır. Neoliberalizmin ikinci çelişkisi, tamamen

serbest bir piyasa ekonomisinin yaratılması konusunda devlete bir görev yüklemesidir (Kiely, 2006: 94).

Üçüncü problem, neoliberallerin bir taraftan devleti etkin olmamakla suçlarken bir taraftan da devlet ve toplum arasında sosyal bir sözleşmenin varlığına inanmalarındır. Ancak bu tür bir toplumsal sözleşme, bireylerin basitçe kendi çıkarlarını düşünen varlıklar olmanın ötesinde bir şeyler olduklarını gösterir. Margaret Thatcher’ın iddiasına göre toplum diye bir şeyin olmaması⁵⁰ ve liberallerin klasik bakış açısına göre bireylerin kendi çıkarlarını düşünen varlıklar olmaları, piyasanın ortaya koyduğu kurallara da uyulmayacağını iddia etmekle aynı anlama gelmektedir (Kiely, 2006: 94-95).

Devlet, yalnızca piyasanın başarısızlıklarını düzenlemekle kalmamakta, aynı zamanda sağladığı sosyal harcamalarla, firmaların maliyetlerini de doğrudan (sübvansiyonlarla) /dolaylı yollarla azaltmaktadır. Devlet aynı zamanda, neoliberallerin “yıkıcı rekabet⁵¹”i engelleme amaçlarına da hizmet etmektedir (Palley, 2008: 55).

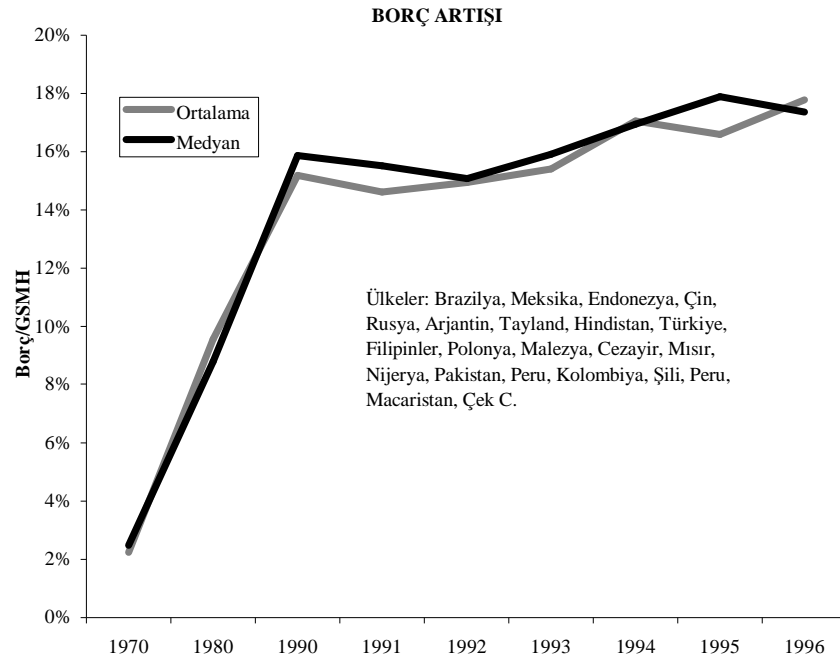
Centeno (2001), ülkelerin neoliberal politikalar uygulayarak, uluslararası finansal refah adına toplumlarının refahından vazgeçmelerinin nedenlerini şu şekilde açıklamaktadır: 1970’lerin başından itibaren aşırı borçlanmanın, ihracattaki düşüşle de ilişkili olarak bağımlılık haline gelmesi, (UFK’ların ülkelere sunduğu hazır paraya daha çok ihtiyaç duyulması) ve astronomik borç ve faiz ödemelerinin altından kalkamayan ülkelerin yeni borç kaynakları için giderek UFK’lara daha fazla bağımlı olması; ithalat bağımlılığının, yerel sektörleri yok ederek giderek geri dönülemez bir hal alması; sanayi

⁵⁰ Thatcher’in “toplum diye bir şey yoktur; yalnızca bireyler ve onların aileleri vardır” söylemine karşılık, Tony Blair “beraber çalışmak, işbirliği, dayanışma ve ortaklık üzerine kurulu toplumsal bir inanış” önerisinde bulunarak, işçi sınıfıyla çatışmalı bir döneme son vererek seçim stratejileri belirleme arayışlarına girmiştir. Seçim konuşmaları, toplum için mümkün olduğunca fazla fedakarlık yapmak üzerine şekillenerek, “verici bir toplum”dan bahsetmektedir. (Woman’s Own, 1987, Aktaran Clarke, 2008; Thornley, 2000: 298) Clarke (2008: 95), Marx’ın sınıf tanımına göre, “kapitalist toplumun üyeleri ayrı ayrı bireylerle bu bireylerin ailelerinden oluşmazlar; bunlar zaten belirli toplumsal sınıfların üyeleri olarak tanımlanmış olan bireylerdir.” Sınıfsal üyeliklerini belirleyen ise, bireylerin toplumsal üretime katkılarıdır. Thatcher’in, toplumu bireylere indirgeyici bu yaklaşımı, sınıflar arası çelişkiyi örtme ve neoliberal politikaları popüleştirme eğilimi olarak değerlendirilmektedir.

⁵¹ Bazı üreticileri piyasanın dışına iten rekabet biçimi. Yıkıcı rekabetin, özellikle aynı malı üreten birden fazla üreticinin varlığında, fiyatların giderek düşmesi nedeniyle hiçbirisinin kâr elde edemeyeceği durumlarda ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Bu rekabet biçimi aynı zamanda, diğer üreticilere göre avantajlı olan tek bir üreticinin, fiyat tekeli uygulama ve diğer üreticileri piyasanın dışına itme gücü nedeniyle de yaşanabilmektedir.

üretimini yerini spekülâtif sermaye hareketlerinin alması nedeniyle ulusların uluslararası sermaye hareketlerine bağımlılığıdır⁵².

Tablo 4: 1970-1996 Yılları Arasında Borç Artışı

Kaynak: Centeno (2001) Tablo III'ten uyarlanmıştır.

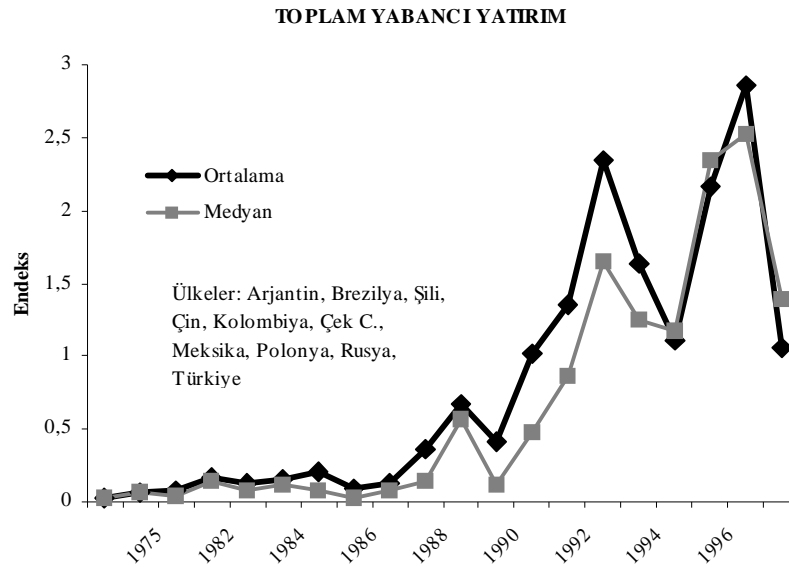
Ancak günümüzde artık kontrolden çıkmış sermaye hareketleri, kapitalizmin doğası gereği, sürekli kendisi için daha avantajlı bölge arayışı içindedir. Dolayısıyla ulus devletlerin sermaye hareketleri açısından uyguladıkları tavizler de göz önüne alındığında, sermayenin sıkıştığı ve daha iyi alternatifler bulunduğu anlarda ülkeyi terk etmesi daha da kolaylaşmıştır. Yalçınan'a (2000a) göre "sermaye, ekonomik büyümenin, yapısal reformların tam da orta yerinde çekip gidebilir ve toplumlara vaat edilmiş olan her şey tersine dönebilir". Özellikle kriz dönemlerinde bu sermaye kaçıışı

⁵² Benzer bir görüş, Yalçınan (2000a: 61) tarafından da yapılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin birbirleriyle deregülasyon konusunda yarışa girmeleri, rahatça hareket edebilmek amacıyla girdiği ülkelerde sorumluluktan kaçma eğiliminde olan küresel sermayenin oluşturduğu mali havuzun musluklarından daha fazla yararlanabilmek amacıyla. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin içinde buldukları borç batakları, sermaye hareketlerini ülkeye çekmek dışında hükümetlere bir alternatif bırakmamıştır.

yoğunlaşmaktadır, öyle ki, kapitalizmin yaşadığı günümüz krizlerinde, az gelişmiş ülkelerden oldukça fazla sermaye kaçıışı gözlenmiştir.

Sermaye ulusal niteliğini yitirdiği andan itibaren, ulusal bir pazarı koruma ve bu pazardaki müşterilerinin alım gücünü artırma kaygısını daha fazla gütmeye başladığı için, içinde bulunduğu ulus adına bir özveride bulunmayı tahammül edilemez bir yük olarak görmeye başlamıştır (Eroğul, 1996: 50). Kârın nereden geldiğinin önemini yitirdiği böylesi bir çağda, uluslardan çok, (kapitalizmin kendi iç dinamikleri nedeniyle daha ziyade büyük) firmaları düşünen ve yeni liberal sistemin koruyucuları olan uluslararası kuruluşlardan ve bunların yapısal düzenleme reformları adı altında yapılan uygulamaları son çeyrek yüzyılda çoğu gelişmiş ve gelişmemiş ülkede başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Tablo 5: 1975-1996 Yılları Arasında Toplam Yabancı Yatırım

Kaynak: Centeno (2001) Tablo IV'ten uyarlanmıştır.

Devlet, bir taraftan yedek işgücünün devamlılığını sağlamak amacıyla, mülkiyet sahibi olmayan kesimlere yardım etmekte, diğer yandan da sermayeye emeklerini sunmaları dışında hayatta kalabilme yollarının önünü kesmektedir. Yani devlet “sermayenin hareket özgürlüğünü korurken, emeğin hareketliliğini denetim altına almaktadır” (Harvey, 2003: 47).

Neoliberalizmin emek piyasası üzerindeki etkileri de şu şekilde özetlenebilir;

Yapısal uyum programları çerçevesinde uygulanan emek piyasasının aşağıya doğru esnekleştirilmesi, sendikaların gücünü zayıflatmıştır. Ancak, programla hedeflenen uzun vadeli istihdam artışı ve yoksulluğun azalışı söylemleri gerçekleşmemiştir. Neoliberal iktisatçılar tarafından bu olumsuz tablo, emek piyasasının kurumsal düzenlemeleri ve ücretlerin esnekleşmesinin katılık gösterdiği, programın bu nedenle başarısız olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak burada göz ardı edilen şey, çalışanların sosyal haklarının alınması, asgari ücretin giderek düşürülmesi, asgari ücretin altında ücretlerle kayıt dışı sektörde çalışanların sayısındaki artış ve sendikaların gücü giderek azaltılmış olduğu için bu uygulamalara direncin de zayıflamış olduğudur (Onaran, 2004: 212).

Neoliberal politikaların yoğun bir şekilde uygulandığı 1980'ler ve 1990'larda, bu yapısal düzenlemelerle meta haline getirilen emek, ücretli işgücünün bütün kazanımlarının kısa bir sürede yok edilmesiyle sonuçlanmıştır. Post-Fordist üretim biçimiyle hem istihdamda yaşanan azalış hem de çalışanların daha düşük ücretlerle geçici ve yarı zamanlı işlerde çalışması yoksulluğun ve eşitsizliğin de artmasına neden olmuştur (Yalçınan, 2000a: 66).

Metaların serbest dolaşımı sermayenin lehine olsa da, işçi ücretlerinin ve işgücünün toplumsal yapısının her yerde aynı olması, ücretlerin sermaye lehine belirlenmesinin önünü tıkayacak bir sonuç doğurur. Dolayısıyla neoliberal düzende devletin görevi sermayenin önündeki sınırların kaldırılması ile işgücünün bütünleşmesini önleme arasındaki hassas dengenin korunmasıdır (Harvey 2003: 49).

Bu nedenle neoliberalizmin, Marx'ın tanımladığı "yedek emek ordusu"na her zaman ihtiyacı vardır. Ancak, neoliberalizmi meşrulaştırma çabalarının bir yansıması da piyasanın kendi işleyişine bırakılması ve büyüme oranlarının artması sonucu tam istihdamın elde edileceği iddiasıdır. Oysa ki, yalnızca neoliberal dönemde değil, kapitalizmin hiçbir evresinde tam istihdam seviyelerine ulaşamamıştır. Tersine, işsizlikte sürekli bir artış gözlenmiş, ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) verilerine göre, 1996'da %6.1 olan küresel işsizlik oranı, 2006'da %6.3'e çıkmıştır (Kozanoğlu vd., 2008: 230).

Neoliberalizmin yoksulluğa dair açılımları konusundaki aşağıdaki eleştiriler yapılabilir.

Yoksulluk, kapitalist gelişmenin yarattığı kutuplaşmadan bağımsız olarak ele alınamaz. (Amin, 2004: 36). Bir yandan üretimden bağımsız olarak büyüyen (mali) sermaye birikimi, bir yandan da üretim eksikliğinin kendisinden ve onun yarattığı işsizlikten nasibini alan, giderek büyüyen bir yoksullar ordusu. Her geçen sene dünyanın en zenginlerinin, sahip olduğu dünya kaynakları oranının geri kalan dünya nüfusuna oranı karşısında giderek artması göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir.

Amin'e göre yoksulluk, var olan iktidarlar için vaatten ileriye gitmeyen bir söylemdir ve yoksulluğun kaynağına gitmek gibi bir niyet barındırmamaktadır. Yaşam koşullarındaki kötüleşme arttıkça ve toplumun daha geniş bir kesimine doğru yayıldıkça demokrasinin inandırıcılığı ve meşruiyeti de giderek ortadan kalkmaktadır (Amin, 2004: 35-36).

Ayrıca yoksulluk, sistemin içsel dinamiklerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıktığı için, yoksullukla mücadele politikaları, sistemi hedef almak yerine sistem içinde kalarak marjinal düzenlemeler yaparak geçici iyileştirmeler yapma eğilimindedir. (Ferguson, 2002: 2; Önder, 2004) Bu geçici iyileştirmelerin de, yoksulluğu tamamen ortadan kaldırma amaçlı olmaması ve görece iyileştirmeleri kapsamaması, sistemin ucuz işgücü sağlama ile metalara alıcı bulma arasındaki dengeyi sağlamaya çabasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Dünya Bankasının yaptığı araştırmalar baz alınarak, dünya yoksulluk sınırının altında yaşayan insanların sayısının azaldığı iddia edilse de, bu değerlendirmeler temel besin maddelerini dışlayarak elde edildiği (ve lüks tüketim malları üzerinden hesaplandığı) için doğru bir sonuç vermediği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Yoksulların satın alma gücü, ekonomideki tüm mal ve hizmetleri kapsayan tüketici endeksine göre değerlendirilmekte, ancak bu değerlendirmenin içinde uçak biletinden lüks tüketim mallarına kadar pek çok tüketim unsuru bulunmaktadır. Oysa ki, Latin Amerika'da temel tüketim maddelerini hesaplayarak yapılan bir araştırmada yoksulluk oranı Dünya Bankasının bulgularından iki katı daha fazla çıkmıştır (Kozanoğlu vd., 2008: 228).

Son yıllarda, devlet destekli yardım faaliyetlerinde ve bu yardımları sağlayacak organizasyonlarda bir artış gözlenmektedir. Bu artışın sebepleri, yapısal işsizliğin uzun

dönemde giderek artacak olması, sosyal ücretin gelişimini engelleyen sınırlar ve refah devletinin özelleştirilmesi planlarıdır. Refah devletinin ortadan kaldırılması ve yardımsızlığın artırılmasıyla, insanlar başkalarının iyiliğine mahkum bırakılmakta, gelir dağılımının sağlanması “gönüllülük” esasına indirilmektedir (Teepie 2000).

Ancak bireylerin ve sivil toplum örgütlerinin insafına bırakılan ve devletlere bir seçenek olarak sunulan bu gönüllülük esası, gelişmemiş ülkelerden, gelişmiş ülkelere kaynak transferini engellemektedir. Bu kaynak transferi yalnızca ülkeler arasında olmamakta ve pek çok kişinin yoksulluğu pahasına kaynakların birkaç elde toplanması özellikle gelişmiş ülkelerde daha da yoğunlaşmaktadır. Örneğin, zenginlerle yoksullar arasındaki uçurumun en fazla olduğu en zengin iki ülke, ABD ve İngiltere’dir (Ferguson vd., 2002: 12).

Neoliberal emperyalizm, ulus devletler açısından güvensizlik ortamı yaratma eğilimi sergilemektedir. Özellikle orta sınıflarda neoliberal sürece karşı koruma mekanizması olarak ulusçuluğa sığınma eğilimi gözlenmektedir ve finansal sermayenin egemenliğinin sürdürülmesi amacıyla orta sınıf ve işçi sınıfı arasında milliyetçilik ve ırkçılık yeniden alevlendirilmiştir (Harvey 2003: 31).

1990’larda altın çağını yaşayan neoliberalizm, 20. yüzyılın sonlarında gelişmekte olan ülkelerde yaşanan mali krizler nedeniyle kısa sürede sönümlenmiş, bu krizler, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından 1929’da yaşanan krizden daha derin çöküşleri beraberinde getirmiştir (İnsel, 2005: 14).

Günümüzün neoliberal belirlenimli yönetim yapısı içinde, devlet (sosyal demokrasinin iki sınıf arasındaki uzlaştırıcı misyonuna ters düşecek şekilde) artık toplumsal meşruiyet kaygıları gütmeyen, sermayenin çıkarlarını koruyan bir yapı sergilemektedir. 1980 öncesinde klasik ve sosyal görünümlü liberal politikalarda toplumsal meşruiyet yaratabilmek, sermayenin önünü açabilmek için göz ardı edilemeyecek bir unsurken, günümüzde sermaye dışındaki toplumsal sınıf ve grupların bu şekilde dışlanması bir sebebi de, sınıf örgütlenmesinin zayıflığıdır. İşçi sınıfının bu örgütsüzlüğü, genel olarak toplumun siyasetten dışlanmasının önünü açmaktadır.

Vatandaşlık haklarındaki gerilemeyle birlikte, işçi sınıfının mücadelesiyle elde ettiği kazanımlar ve kendi sınıf kapasitesi de büyük ölçüde parçalanmaya çalışılmaktadır. Ekonomik açıdan dezavantajlı bulunan bir sınıfın örgütlenme ve mücadele kapasitesinin gerilemesi, o sınıf üzerindeki tahakküm ilişkilerinin yoğunlaşması demektir. İşçi sınıfının mücadele kapasitesi geriletildikçe, sermayenin siyasal iktidarı yoğunlaşmaktadır (Bayramoğlu, 2005: 206).

Sermayenin siyasal iktidarının yoğunlaşması, “toplumları, piyasanın egemenliği altındaki bir iktisadi yaşama” (MacEwan, 2008: 285) mahkum bırakmakta, Polanyi’ nin (1944: 57; Aktaran, MacEwan, 2008: 285) ifadesiyle “[e]konominin toplumsal ilişkilerin içine yerleşmesi yerine, toplumsal ilişkiler[in] iktisadi sistemin içine yerleş[mesine]” neden olmaktadır. Neoliberalizm, özel mülkiyeti koruma adına yurttaşları (oy verme ve bireysel mülk edinme hakkı tanıyarak) ve işçi sınıfını (mücadele dinamiklerini yok ederek) mümkün olduğunca iktisadi ve siyasi alanın dışına çıkarmaya çalışmaktadır.

Neoliberalizm, sosyal devleti tasfiye etme sürecinde devletin meşruiyetini yıpratırken, kendi meşruiyetini yaratmada başarısız olmuştur. İktisadi büyüme ve işsizliğin azalacağı konusundaki iddialarının dünya genelinde başarısızlıkla sonuçlanması, neoliberalizmin (popüler ideolojiyle oluşturulmuş) meşruiyetini oldukça zedelemiştir (Saad-Filho ve Johnston 2008a: 21).

Amin’e göre Amerika Birleşik Devletleri, sınırlı alanlarda var olan başarısını, liberalizmin rakiplere dayattığı ilkelere uymaması ve ‘ekonomi dışı’ araçlara başvurması sayesinde elde etmektedir. Mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu alan olan savunma sanayi de, piyasa kuralları dışında işlemekte ve devlet desteğiyle yürümektedir (Amin, 2004: 94).

Yine Amin’in ifadesiyle dünya üretirken ABD tüketmektedir (Amin, 2004: 94). Bu da ABD’nin neoliberal politikaları kendisi uygulamayıp neden dünyaya uygulattığını ve kendi tüketiminin faturasını özellikle Üçüncü Dünya ülkeleri başta olmak üzere, dünyanın geri kalan kesimlerine ödetebilmesi için bu politikalara ihtiyacı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kagarlitsky'e göre, neoliberalizm, işçi sınıfının refahını geliştirmede başarısız olmanın yanında (bu hiçbir durumda hedefleri arasında yer almamıştır) kendi egemenliği için de elverişli durumlar yaratabilmiş değildir. Günümüzde neoliberalizmin bir zafer kazandığından bahsedilemeyeceği gibi, serbest piyasa ekonomik modeli de parçalanmıştır (Kagarlitsky, 1999: 2).

3. Latin Amerika'da Reform Politikaları

Latin Amerika'nın genelinde uygulanan bu yapısal reformlar, sermaye yoğunlaşması nedeniyle ilk yıllarda ülkelerin GSYİH'larında artışı da beraberinde getirmiş ve hem ülke genelinde hem de politikaları öneren neoliberal iktisatçılar arasında iyimser bir tablonun oluşmasına neden olmuştur. Ancak bu iyimser tablonun altında giderek artan dış borç yükü hem bir kriz ortamı doğurmuş hem de sosyal hizmetlerin tasfiyesi sürecini beraberinde getirmiştir. Uluslararası pazarlara açılma, Çin ve Güneydoğu Asya ile hem maliyet hem de fiyat konusunda rekabet şansı olmaması nedeniyle Latin Amerika ülkelerindeki yatırımların ve kişi başına düşen gelirin azalmasına neden olmuştur (Katz, 2006: 244).

GSYİH'daki büyüme, bir taraftan dövizin aşırı değer kazanmasından kaynaklanırken, yurt içi yatırımlar 1994 yılında GSYİH'nın yüzde 20'sini kapsayarak 1980'lerdeki borç krizinin oldukça gerisinde kalmıştır. Ulusal yatırımların finansı ise yurt-dışından gelen sermaye ile karşılanmış, yurt içi tasarruf hacmi ise giderek daralmıştır. Yatırımlardaki bu dışa bağımlılık, 1995 yılından başlayarak kaynakların ortadan kalkmasıyla üretim kapasitesinin daralmasına neden olmuş, bu daralma 1997 Doğu Asya, 1998 Rusya krizlerinin de etkisiyle 1999 yılında Brezilya'nın devalüasyon kararına ve Arjantin'in ihracat pazarlarını yitirmesiyle son bulmuştur (Yeldan, 2002).

Yatırımlardaki dışa bağımlılığın bir sonucu da yurt içi işgücü piyasalarındaki tıkanıklıkla kendini göstermiştir. Bu daralmada, özelleştirmelerin büyük etkisi vardır. Yapısal uyum politikalarının uygulandığı ilk senelerde GSYİH ve yatırımlarda ortaya çıkan ve övgüyle söz edilen artışlar, istihdama ve gelirlere yansımamış, örneğin, Arjantin'de 1990'da yüzde 6 olan işsizlik oranı, 1994 yılında yüzde 12.4'e, 1995'te ise yüzde 16.4'e çıkmıştır (Yeldan, 2002). İşsizliğin artışı bir taraftan yoksulluğu bir taraftan da kayıt dışı çalışmayı artırmış, asgari ücretlerdeki gerileme ise toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir (Katz, 2006: 244).

1980'lerden 1990'lara kadar geçen dönemde, yapılan özelleştirmelerle yabancı yatırımlar için çok cazip hale gelen Latin Amerika'da yabancı sermaye yüzde 600 artmıştır⁵³. Bu sermaye akımının yüzde 65'i Meksika ve Brezilya'ya, yüzde 26'sı Arjantin, Şili, Kolombiya, Peru ve Venezüella ülkelerine gitmiştir. 1999 yılında ise, en

⁵³ Aynı dönemde dünya genelinde yabancı yatırım artış oranı yüzde 223 idi (Veltmeyer, 2000a: 50)

büyük Latin Amerika firmalarının 33'ü ABD başta olmak üzere, yabancı yatırımcıların eline geçmiştir (Veltmeyer, 2000a: 49-51).

1997'de Latin Amerika genelinde enflasyon oranları tek haneli rakamlara geriletilmiş ve bölgesel büyüme oranları GSMH'nin yüzde 5'ine ulaşmıştır. Ancak, dışsal ve bölgesel ekonomik şoklar (1997 Asya, 1998 Rusya, 1999 Brezilya ve 2001 Arjantin) 1997'nin kazanımlarını ortadan kaldırmıştır (Roett ve Wise, 2003: 7)

1991'den sonra da, neoliberal reformların gerektirdiği özel sermaye akımları hız kazanmış ve 1992 yılında portföy yatırımları en yüksek seviyelerine ulaşarak doğrudan yatırımları geride bırakmıştır. 1998'de Latin Amerika geneli düşünüldüğünde dış borçlar toplamı 698 milyar dolara yükselmiştir. En yüksek borçlanmanın yaşandığı yıl olarak kabul edilen 1987'deki borçlanmaya göre borç ana paraları %64 oranında artmıştır (Veltmeyer, 2000a: 48-49).

1990'lı yıllarda uygulanan yapısal reform programlarının bir parçası olarak Arjantin ve Brezilya'da da yoksullukla mücadele ve sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldırma çerçevesinde eğitimde de bazı reformlara gidilmiştir. Dünya Bankası'nın "Küresel Eğitim Reformu" adıyla yürüttüğü "Yerleşme ve Okul-Temelli İşletmecilik" öğelerini kapsayan bu reformlar, yönetsel sorumluluğun merkezi yönetimden taşra yönetimlere, özerk örgütlere, özel sektöre devri şeklinde uygulamaya konmuştur (Keskin, 2003). Bankaya göre etkinlik, şeffaflık, hesapverebilirlik ve sorumluluğu artırarak, eğitim kalitesini yükselteceği iddia edilen bu reformlar, Latin Amerika'da uygulama alanındaki ülkelerde, öğretmenlerin iş güvencesinden yoksun kalmaları ve maaşlarının azalması, eğitim masraflarını karşılayamayan öğrencilerin eğitimlerini bırakmak zorunda kalmaları ve bunun sonucunda eğitimde eşitsizliğin artması gibi sonuçlar doğurmuştur. Temelde eğitim hizmetlerinin özelleştirilmesini ve eğitim kalitesini piyasa bakış açısıyla değerlendiren, dolayısıyla öğretmenlerin istihdam koşulları, ücretleri, eğitim niteliği ve ailelerin gelir durumlarını göz ardı eden bu reform politikaları Latin Amerika genelinde başarısızlığa uğramıştır (Kubal, 2003, Aktaran; Keskin, 2003 ve Rambla, 2006).

Neoliberalizmle birlikte krizlerde de bir dizi farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu farklılıklardan ilki, hızlı uluslararası sermaye hareketlerinden doğmasıdır. İkinci olarak, bu sermaye hareketlerinden kaynaklı olarak finans piyasaları

ve reel sektörün yanında sosyoekonomik yapıyı da etkileyerek ve krizin başladığı ulusla sınırlı kalmayıp yayılarak finansal sistemi temelden sarsan boyutlara ulaşabilmesidir (Şenses ve Koyuncu, 2004).

Neoliberal yapısal uyum programlarının bir etkisi de işçi sınıfının toplumsal olarak dışlanmasıdır. Bu süreç Latin Amerika’da da yaşanmış ve devlet aygıtı açısından ‘yukarıdan’ ve dış kurumlar açısından ‘dışarıdan’ kalkınma modelleri bu süreçte sivil toplum örgütlerinin kalkınmanın bir parçası olmalarını sağlayarak işçi sınıfının örgütlenmesinin karşısına geçmiştir. Ancak Veltmeyer’e göre ne Arjantin’deki işsiz işçi hareketi ne de köy-temelli hareketler (örn. Brezilya’da Topraksız Kır İşçileri Hareketi - MST) direniş ve muhalefet güçlerini harekete geçirebilecek bir yapı sergileyebilmiştir (Veltmeyer 2006: 84-85).

Bölgede, neoliberal politikaların uygulanmaya başlanmasıyla birlikte sınıf yapısında da bir dizi değişiklikler gözlenmiştir. Sanayide çalışan işçilerin sayısı azalmış, serbest ticaret bölgelerinde ‘köle işçi’ sistemleri kurulmuş, montaj fabrikaları daha çok sözleşmeli işçileri çalıştırarak vasıflı işçi sayısını azaltmıştır. İşçi sınıfı içinde, sanayi işçilerinin oranı azalırken, işsizlik ve eksik istihdam oranı iki katı (Bolivya, Peru, Kolombiya, Brezilya ve Arjantin gibi ülkelerde yüzde 40’tan %80’e) artmıştır (Petras 2005: 66).

Veltmeyer’e (2000a: 47) göre, neoliberal programlar, 2000’li yılların krize evrilen sürecini hazırlayan, kârlı kamu kuruluşlarıyla mali sıkıntıya düşmüş özel milli firmaların kapanması, düşük ücretle işçi çalıştıran işletmelere doğrudan yatırımlar, royaltilerden⁵⁴ toplanan rantlar ve kriz sonrasında da büyük borç ödemelerine ve yatırımlardan elde edilen büyük kârların bankaların kendi ülkelerine kaçışıyla ülkeden transferine neden olmuştur.

⁵⁴ Hukuk Terimleri Sözlüğünde royalti kavramı; bir lisans veya marka sahibinin sahip olduğu hakları bir başkasına devretmesi karşılığı aldığı bedel olarak tanımlanmaktadır (Yayla, Tarihsiz).

3.1.Arjantin Örneği

Latin Amerika'nın en sanayileşmiş ülkelerinden birisi olan ve 1997'li yıllara kadar, neoliberal Menem hükümetinin uyguladığı “ekonomik reformlar” nedeniyle Dünya Bankası Yıllık Raporlarında, Üçüncü Dünya için örnek olarak gösterilen Latin Amerika, (Petras ve Veltmeyer, 2006b: 10) 2001 yılında yaşanan büyük bir krizle neoliberal politikaların çürük meyvelerini toplayarak ağır bir bedel ödemiştir. Ekonomide daralma, işsizliğin artması ve sosyal hizmetlerin azalması, yaşam standartlarının gözle görülür bir oranda düşmesi ve kamu malları özelleştirilirken bireylerin tasarruflarının kamulaştırılması ilk bakışta sayılabilecek sonuçlar arasındadır.

Arjantin, 1970'li yıllarda Latin Amerika'daki en yüksek hayat standardı, en nitelikli işgücü, uluslararası finans kuruluşlarının programlarını uygulamaya niyetli politik liderleri ve Amerikan tarzı tüketimin dayatılabileceği bir orta sınıf ile neoliberal politikalar için en uygun zemine sahip ülke olarak görülmektedir (Petras ve Veltmeyer 2006b: 13). Arjantin'de uygulanan reformlar, güçlü yönetimleri ve parti içi yenilenmeyi de arkasına alarak yürütülmüştür (Roet ve Wise, 2003: 4).

Arjantin'de diktatörlükten demokratik yönetime geçiş 1983'te Radikal Parti'den Raúl Alfonsín'in seçilmesiyle birlikte başlamış ancak, bu dönemde ekonomik reformlara pek rastlanmamıştır. Reformlar, asıl 1989 yılında krizlerden bıkmış bir halka popüler ekonomik vaatlerde bulunarak (Gibson ve Calvo, 2000) seçilen Carlos Saúl Menem hükümetiyle birlikte başlamış, krizler nedeniyle oluşan hiperenflasyonun, uyum programlarıyla aşılabileceği düşünölmüştür (Roett ve Wise, 2003: 106).

1980'li yıllarda Arjantin ekonomisinin en önemli sorunu kamu sektöründe yaşanan büyük açıkların özel sektör tasarrufları tarafından kapatılamaması sorunudur. Bu yıllar, 1990'lı yılların yüzde 1350'ye yaklaşan hiperenflasyonunu, çökmüş bir ulusal para birimi ve sanayi sektöründeki derin krizlerine zemin hazırlamıştır (Yeldan, 2002).

Menem iktidara gelir gelmez, ekonomik büyümeyi sağlamak için gerekli dövizi sağlayabilecek piyasa yönlendirmeli yapısal reformları (Roett ve Wise 2003: 6) uygulamaya başlamış ve bu politikaları uygulama konusunda meclisten tam yetki almıştır. Uygulanan bu politikalar 1993 yılıyla birlikte kamu sektöründe çalışan yarım milyonun üzerinde kişinin işten çıkarılması, devlete ait işletmelerin özelleştirilmesi ve

kamu yönetiminin önlenemez ademi merkezileşmesiyle sonuçlanmıştır (Gibson ve Calvo, 2000).

Seçim söylemleri ile uymayan bu neoliberal politikalar işçi hareketleri ve metropoldeki Peronist Partililerden yoğun tepki görmeye başlayınca, Menem çözümü kendisine muhalif olan sendikaları güçsüzleştirmekte ve Peronist olmayan güçlerle işbirliği kurmakta bulmuştur. Menem'in elini güçlendiren bir diğer etmen de enflasyonun kontrol altına alınmasıdır. Bu sayede metropollerden oldukça destek sağlayabilmiştir. Menem, yapısal reformlarını öncelikli olarak metropollerde uyguladığı ve 1994'ten itibaren taşrada uyguladığı politikaların maliyetleri 1995 seçimlerine kadar ortaya çıkmadığı için, bu döneme kadar taşradan da destek alabilmiştir (Gibson ve Calvo, 2000).

Tablo 6: 1970-2000 Arjantin Ekonomik Göstergeleri

Göstergeler	Arjantin		
	Reform Öncesi 1970-81	1982-90	Reform Sonrası 1991- 2000
GSMHRA	2.3	-0.6	4.7
GSYİHKRA	0.8	-2.6	5.0
ENF	127.9	862.8	21.4
ÖY/GSMH	14.4	13.7	16.5
KY/GSMH	8.6	4.6	1.6
YAT/GSMH	22.9	18.4	18.1
RK	97.9	142.7	57.1
TİDENG	759.2	4.153,6	-283,0
KURİŞL	-633,7	-1.517,2	-8.701,3
DYY	186.7	681.9	6.347,5
YPY	121.6	-397.0	6.952,2
TDB	13.264.3	54.110.2	106.642.6
GSMHRA: GSMH'deki reel artış GSYİHKRA: GSYİH'deki kişi başına reel artış ENF: Aralıktan-Aralığa enflasyon ÖY/GSMH: Özel yatırımların GSMH içindeki payı KY/GSMH: Kamu yatırımlarının GSMH içindeki payı YAT/GSMH: Toplam yurtdışı yatırımların GSMH içindeki payı		RK: (1990=100), Reel kur TİDENG: Ticaret dengesi (milyon dolar) KURİŞL: Cari işlemler (milyon dolar) DYY: Doğrudan Yabancı Yatırım (milyon dolar) YPY: Yabancı Portföy Yatırımı (milyon dolar) TDB: Toplam dış borç (milyon dolar)	

Kaynak: Roett ve Wise (2003), Tablo 1-2: 9

Arjantin’de 1991-2001 yılında uygulanan neoliberal reform politikalarını, enflasyon, işgücü piyasası, gelir dağılımı ve yoksulluk, sağlık ve eğitimdeki sosyal harcamalar açısından değerlendirmek, politikaların uygulanmasına başlanmasıyla birlikte hakim olan iyimser havanın krize evrilen sürecini yansıtmaları açısından anlamlı olacaktır.

3.1.1. Enflasyon

Arjantin’de enflasyon oranları 1989 yılında %5000’lere yükselmiş ve 1990’a gelindiğinde bu oran %1344’lere geriletebilmiştir (Koyuncu, 2004: 32, Tablo 3.2). Nisan 1991’de Arjantin’deki yüksek enflasyonu tek haneli rakamlara çekebilmek için IMF tarafından önerilen Konvertibilite Planı uygulanmaya başlanmıştır. Konvertibilite Planı, para politikalarında yasal düzlemde değişiklikler, finansal sistemin kuralsızlaştırılması, sermayenin serbestleştirilmesi ve reel üretim sektörlerinde büyük çaplı bir özelleştirmeyi kapsamaktaydı (Yeldan, 2002). Bu plan çerçevesinde ekonomide gerekli olan güven ortamını sağlayabilmek ve hiper-enflasyonu kontrol altına alabilmek amacıyla Arjantin pezosu Amerikan dolarına sabitlemiştir. Bu şekilde Merkez bankasının bütçe açıklarını finanse etme olanakları ortadan kaldırılmış ve para basımı kısıtlanmıştır. Ülkenin 1980’li yıllarda yaşadığı yüksek enflasyondan dolayı program tabandan da destek olarak uygulanmaya başlanmıştır (Öniş, 2002; Roett ve Wise 2003: 106).

Yine bu plan çerçevesinde Merkez Bankası’nın nihai borçlandırıcı özelliği ortadan kaldırılmış ve böylece para politikasının idaresi uluslararası döviz piyasalarına bağlanmış, üretici sektörlerde yapılan yatırımlarda yurtdışı sermayenin, yurtiçi sermaye ile arasındaki farklar ortadan kaldırılmış ve yurtdışı sermayenin kâr transferi yapabilmesinin önünü açacak şekilde vergilerin kaldırılması yoluna gidilmiştir. 1991-1994 yılında yapılan kapsamlı özelleştirme süreci de bu planın bir parçasıdır (Yeldan, 2002).

Konvertibilite planının finans sektörüne etkisi ulusal para talebinin yeniden canlanması ve kısa vadeli sermaye girişlerinin yaşanmasıdır. Yeldan (2002), bu yapısal değişikliğin temelde dolarizasyona dayandığını ve bu sermaye hareketlerinin yalnızca tüketimin genişlemesinde etkili olmakla kalmayıp, aynı zamanda ulusal ekonominin

1980'lerden sonra daha yoğun bir şekilde parasallaşmasını da sağladığını ileri sürmektedir. Kamu sektörü için özelleştirmeleri yansıtan bu süreç, kamu sektörünün finans kesimini tamamen terk etmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca bu süreçte bankacılık sektörü de derin bir tekelleşme süreci yaşamıştır.⁵⁵

Bu yoğun sıcak para girişleri, dolarizasyon, yapay büyüme ve aşırı tüketim patlaması, finans piyasaların tekelleşmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan gelir dağılımı adaletsizliği gibi etmenler ülke ekonomisinde derin bir istikrarsızlık ortamının doğmasının zeminini hazırlamıştır.

İlk yıllarda programın ekonomik göstergelerde bir düzelme sağlaması, ülkeye oldukça büyük boyutlarda yabancı yatırımı çekmiştir. Ancak 1995 yılında yaşanan Meksika krizi, uygulanan uyum politikalarının eleştirilmesi için ilk zemini yaratmaya başlamıştır. Kriz nedeniyle faiz oranlarında ortaya çıkan yükselme, yabancı yatırımları durdurmuştur. Bu dönemde uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen acil tedbirler paketi ve alınan 11 milyar dolarlık borç, ekonomide liberalleşme süreci, sosyal güvenlik ve vergi reformları durgunluğu bir süreliğine ileri bir tarihe ertelemeye yardımcı olmuştur (Göktaş, 2001).

Konvertibilite planı kısa dönemde enflasyonun kontrol altına alınmasını sağlamış olsa da 1990'lı yılların sonuyla birlikte ortaya çıkan durgunluk için gerekli olan para arzının sağlanamaması ve bu plana bağlı kalınması ülke ekonomisini dış şoklara karşı savunmasız bırakmış ve bu, 2001 çöküşünün önemli etkenlerinden birisi olmuştur. Krizin bir diğer etmeni olarak, yine 1990'lı yılların sonlarında Amerikan dolarının değerlenmesiyle birlikte değerlenen Pezo, en büyük ihracatçısı Brezilya'da yaşanan krizle Real'in değerinin de düşmesiyle ihracattaki rekabet gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir (Öniş, 2002).

⁵⁵ Örneğin en büyük 5 banka, 1994'te toplam mevduat içinde yüzde 37 ve 1995'te yüzde 42.7'lik paya; en büyük 20 banka 1994'te yüzde 65.3'lük ve 1995'te %72.8'lik bir paya sahiptir. (Yeldan, 2002)

3.1.2. İşgücü Piyasası

Latin Amerika genelinde işgücü piyasası reformları, üretkenlik ve ekonomik performansı olumsuz etkilediği gerekçesiyle çalışanların işe alınması ve işten çıkarılması konusunda tüm yasal engellerin kaldırılması amacıyla düzenlenmiştir. Bu reformlar OECD'nin (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) 1970'lerin sonlarında ve sürekli bir gelirin, çalışma isteğini azalttığı, büyümeyi engellediği ve sosyal güvenlik harcamaları nedeniyle maliyetlerin artması nedeniyle tam istihdamı engellediği varsayımından hareketle oluşturduğu işgücü piyasalarını düzenleme önerileri üzerinden şekillenmiş ve Arjantin'de de 1980'lerden sonra uygulanmaya başlamıştır (Marshall, 2004: 3).

İşgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, neoliberal politikalarla uyumlu olarak, sendikaların gücünü azaltarak toplu pazarlık uygulamalarının bireysel sözleşmelere indirgenmesi; sosyal güvenlik uygulamalarının azaltılması; sosyal güvenlik primlerinin azaltılması ve emeklilik sisteminin özelleştirilmesi şeklinde yapılmıştır (Galiani, 2002).

Neoliberal reformların işgücü piyasasındaki yansıması, işsizlik oranındaki büyük artıştır. 1990'lı yıllardan itibaren GSYİH'da gözlenen artış, özellikle 1994 yılından sonra dengesiz bir seyir izlemiştir. Bu artış, 1993 yılına kadar istihdamda da belirli bir artışı getirmiştir. Ancak, 1993'ten sonra işsizlikte ani bir artış başlamıştır. 1994'ün ikinci yarısında ekonomi yavaşlamaya başlamış ve işsizlik, zaten yüksek olan yüzde 10'luk orandan, yüzde 12.2'ye çıkmıştır. Aynı yıl yaşanan durgunluk, Aralık ayında Meksika pezosunun devalüe edilmesi nedeniyle daha da artmış, GSYİH'da yüzde 5 oranında düşüş yaşanmıştır. Bu azalışın da işgücü piyasasında yarattığı etki oldukça büyük olmuştur. 6 ay gibi kısa bir sürede, işsizlik yüzde 6'lık bir artış daha getirmiştir. Ekonomi bu süreçten sonra toparlanmaya başlasa da, 1999 yılında Brezilya'da yaşanan devalüasyon, işsizliğin tekrar artmasını tetiklemiştir (Galiani, 2002).

Arjantin'de, işgücü piyasası esnekliği, ücretlere de olumsuz yansımıştır. Özellikle işsizlikteki artış sonrasında reel ücretlerin de büyük oranda azaldığı gözlenmiştir (Galiani, 2002).

Reformların başlangıcıyla birlikte GSYİH'daki büyümeye rağmen işgücü piyasasındaki bu olumsuz seyir neoliberal politikaların neden olduğu iki sebeple açıklanabilir. Yine sabit kur rejimi altında ihracat sektörü üzerindeki büyük firmaların

sermaye yoğun üretim yöntemlerine ağırlık vermesinin istihdamı azaltıcı bir etkisi olmuştur. İkinci olarak özelleştirme politikaları sonucunda işten çıkarmalar oldukça artmış ve bu, toplam işsizlerin yüzde 10'unu kapsayacak bir büyüklüğe ulaşmıştır (Altımir, Beccaria ve Rozada, 2002: 77, Aktaran: Şenses ve Koyuncu, 2004).

Dünya tarihindeki en hızlı ve geniş kapsamlı özelleştirmeleri yaşamış Arjantin'de, 1990-1996 yılları arasında özelleştirmeden elde edilen gelir 14.2 milyar dolardır. Özelleştirme politikaları, rekabete açık işletmeleri, rekabetin oluşması istenen monopollerini kapsayacak ve kamu hizmetlerinin özel sektöre yürütülmesine olanak tanıyacak şekilde yürütülmüştür (Göktaş, 2001). Ancak 1990'ların ortalarından itibaren ülkede özelleştirilecek bir alan kalmamış bu da yabancı yatırımcılar için bölgenin cazibesini kaybetmesine ve kamu kesimi dengesinin kaybolmasına neden olmuştur. IMF'nin sağladığı ek kredilerle 1995-1996 yılında yaşanan Tekila Krizi atlatılırken, 1998 Brezilya Krizi ile birlikte bu krediler ekonominin canlılığını sürdürmesini sağlayamamıştır. Menem hükümetinin özelleştirme politikaları genelde kamu sektörleri üzerinden yürüdüğü için hem işsizlik oranlarının artması hem de özelleştirilen temel hizmetlerin fiyatlarındaki ciddi artışlar gelir dengesizliklerinin artmasına neden olmuştur (Öniş, 2002).

Ücret artışının, verimlilik artışının gerisinde kalmış olması çalışanların ülke gelirindeki payını giderek azaltmıştır. İşsizliğin artışıyla çalışanların enformel sektöre yönelmesi de bu sektörde ücretlerin düşüşünde etkili olmuştur (Şenses ve Koyuncu, 2004).

Tablo 7: Arjantin: İşgücü Piyasası Göstergeleri, 1998-2006

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
<i>İşsizlik Oranı (%)</i>	12.9	14.3	15.1	17.4	19.7	17.3	13.6	11.6	10.2
<i>Eksik İstihdam Oranı(%)</i>	15.5	16.7	17.1	18.9	24.0	20.7	17.5	14.2	12.5

Kaynak: Economic Survey of Latin America and the Caribbean, 2006-2007, Table 1- Argentina: Main Economic Indicators: 106-107

1990'lı yıllardan itibaren Latin Amerika'da işgücünün önündeki bir engel de, Arjantin'de Menem, Meksika'da Zedillo (1994-2000) ve Brezilya'da Cardoso'nun (1994-2002), Dünya Bankası'nın direktifleri doğrultusunda işverenlerin işçi alma ve kovma gücünü

artırmak amacıyla yeni yasaları yürürlüğe koymalarıdır. Bu şekilde kamu sektöründe çalışanların anayasal iş hakkı koruması ortadan kaldırılmıştır (Veltmeyer 2006: 87).

3.1.3. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Yapısal uyum programlarının bir diğer olumsuz etkisi de gelir dağılımındaki ciddi bozulma olmuştur. 1990'da En Zengin Yüzde 10 / En Yoksul Yüzde 10 oranı 21.6 iken, 2001 yılında 58.1'e yükselmiştir. 2001 kriziyle birlikte bu oran 2002'ye 85.5 olarak yansımıştır.

Tablo 8: Arjantin: Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Göstergeleri, 1990-2006

	1990	1992	1994	1996	1998	1999	2000	2001	2002	2005	2006
<i>En Zengin %10/En Yoksul %10 Oranı</i>	21.6	22.0	24.6	35.3	35.2	33.8	39.6	58.1	85.5	*	
<i>Yoksulluk Oranı(%)</i>	40.4	23.0	21.3	30.8	29.5	31.0	33.1	37.1	55	26.0	21.0
<i>Aşırı Yoksulluk Oranı</i>	11.3	4.7	4.5	8.7	7.8	8.6	9.3	12.6	26	9.1	9.0

Kaynak: Koyuncu (2004: 40 ve 43, Tablo 3.3 ve 3.4) ve Social Panorama of Latin America 2007⁵⁶, Table 1 Latin America (18 Countries): Persons Living In Poverty And Indigence, Around 2002, 2005 And 2006: 11

İlk iki yılda yoksulluk oranında yaşanan iyileşmeyi Koyuncu Konvertibilite Planının uygulamaya konmasıyla birlikte enflasyonun kontrol altına alınmasının dolaylı bir etkisi olarak değerlendirmektedir. Kriz sonrasında ise yoksulluk oranları hiperenflasyon dönemindekinden de fazla olarak 2002 yılında ülke nüfusunun yüzde 55.3'üne ulaşmıştır (Şenses ve Koyuncu, 2004).

3.1.4. Sosyal Harcamalar

Yapısal uyum programlarının uygulama sürecinde Arjantin'de hükümetin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki oranlarında bir artış gözlenmektedir. Ancak Koyuncu (Şenses ve Koyuncu 2004) bu artışın, yapılan harcamaların %40'ının hak sahipleri tarafından finanse edilen sosyal güvenlik harcamalardan kaynaklandığını, bu harcamaların ekonomik süreçlere bağlı olarak dalgalı bir süreç izlediğini ve kriz dönemlerinde sosyal harcamaların bütçe harcamalarından daha hızlı bir düşme eğilimi

⁵⁶ 2005 ve 2006 verileri CEPAL'den alınmıştır ve kentsel yoksulluk oranlarını göstermektedir.

sergilediğini belirtmektedir. 1991-2001 arasında eğitim ve sağlık harcamalarındaki artış, kriz sonrasında azalmıştır (Şenses ve Koyuncu 2004).

Tablo 9: Arjantin Sosyal, Eğitim ve Sağlık Harcamaları, 1995-2005

	1995	1996	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Sosyal Harcamalar/GSMH (%)	21.2	19.8	21.6	21.2	22.0	17.1			19.4
Eğitim Harcamaları/GSMH (%)	3.3	3.5	4.6	4.7	5.0	4.3	3.8	4.0	-
Sağlık Harcamaları/GSMH (%)	4.8	4.3	3.4	2.2	2.2	2.4	2.4	-	-

Kaynak: Koyuncu (2004: 45,47 ve 49, Tablo 3.5, Şekil 3.10 ve Şekil 3.11) ve Statistical Yearbook for Latin America and Caribbean, 2007

1999’da yaşanan ekonomik bunalım, bir taraftan işsizlik ve yoğun şirket iflaslarının yaşanmasına neden olurken, bir taraftan da borçların ödenmesinde uluslararası kurumlardan kredi alınması yoluna gidilmesi, krize giden süreci hızlandırmıştır. IMF’nin borçları kapatmak için ek fon verme koşulu ülkenin bütçe açığını tamamen kapatmasıdır. Bu nedenle Menem hükümeti, iflaslar ve çokuluslu sermayenin ülkeden kaçmasıyla büyük oranda azalan vergi gelirlerinin giderek daha fazla düşmesinin de etkisiyle tek çıkar yol olarak hükümet harcamalarında büyük çaplı kesintiye başvurmuştur. IMF politikalarına bağlı kalma pahasına meclis kararıyla ortaya konan “Sıfır Açık Kuralı” maaşlarda ve emeklilik ödemelerinde kısıntıya gidilmesini içeriyordu. Ancak bu karar kitlesel protestolarla karşılanmıştır (Öniş, 2002).

Oldukça ağır bir borçlanma ve kamu kuruluşlarının özelleştirilmesinden elde edilen gelirlerle bir refah devleti görünümünde olan Menem hükümeti döneminde tüketimi artan kesim kesinlikle işçiler değil, zengin sınıftır. Liberalleşme sürecinde ortaya çıkan durum, yatırımlardan vazgeçilmesi ve paranın finansal spekülasyonlara kaydırılması, borçların ödenebilmesi amacıyla daha fazla özelleştirmenin yapılması ve böylece ekonominin giderek daralmasıydı. Kamu kuruluşları çokuluslu yabancı şirketler tarafından satın alındığı ve ekonomik daralma nedeniyle yatırımların mali spekülasyona kayması ve bu şirketlerce ülkeden önemli bir miktardaki nakdin ülke dışına akıtılması nedeniyle serbest piyasa rekabeti diye bir şeyin varlığından bahsedilemez hale gelmiştir.

Liberalizmin, yabancı mülkiyetin istikrarlı büyüme için bir dinamik yaratacağı öngörüsü tersi bir sonuç vermiş, Menem hükümetinin refah rejimi ve ülke ekonomisinin kısa süreli büyümesi, bir düşüş ve sonrasında da çöküş sürecine girmiştir (Petras ve Veltmeyer, 2006b: 21-22).

3.2.Brezilya Örneği

Brezilya'da 1930-1980 yılları arasında benimsenen İthal ikameci dönemde dünya genelindeki en yüksek Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) sağlanmış olmasına rağmen, yoksulluk, eşitsizlik ve işsizlik yanında ödemeler dengesi açıkları bu dönemin belirleyici özellikleri olmuştur (Saad-Filho, 2006: 144).

1980'lerde Brezilya bir durgunluk, derin makroekonomik dengesizlikler ve özellikle sürekli bir hiperenflasyon tehlikesi altına girmiştir. 1980-1993 sürecinde Brezilya ekonomisinin ortalama büyüme oranı oldukça düşmüştür (yıllık ortalama %2.1). GSMH oldukça düzensiz ve endüstrinin GSMH'ladaki oranı 1980'de %33.7 iken 1993 yılında %29.1'e gerilemiştir. Bu dönemde Brezilya ikinci petrol şoku ve Meksika'nın borç moratoryumuyla ortaya çıkan krizi atlatabilmiş ve 1980-1982 bütçe açıklarını 1984 yılına bir artı şekline dönüştürebilmiştir (Pinheiro vd., 1999).

Pinheiro ve diğerlerine (1999) göre 1980'li yıllarda dünya genelinde yaşanan gelişmelerin etkisiyle Brezilya'da da devletin ekonomideki rolü önemli ölçüde değişerek, 'girişimci' devletin yerini 'düzenleyici ve finans yöneticisi' devlet almıştır. Bu şekilde öncelik sermayenin birikiminden ziyade devletin kaynakların dağıtımında belirleyici olduğu etkinliğe verilmeye başlamıştır. Bu nedenle bu yeni ekonomik model, dünyanın geri kalan kısmıyla daha fazla bütünleşmeyi gerektirmiştir. Washington Konsensüsü'nün ilkeleri doğrultusunda ticari serbestleştirmenin ara ve ana malların ihracatını artıracığı, bunun da üretkenliği, ihracatı ve büyümeyi getireceği düşünülmüştür (Vernengo, 2003).

1990'lı yıllarda küresel ve bölgesel seviyelerde yaşanan politika değişiklikleri Brezilya'yı da içine almış, 1980'li yılların ithal ikameci politikalarının başarısızlığını takiben uluslararası finans kuruluşlarınca biçimlendirilmiş yapısal reformları uygulamaya başlamıştır (Brooks ve Melyukhina, 2003). Ancak, 1980'lerin başlarından itibaren Latin Amerika genelinde uygulanan yapısal uyum politikaları, Brezilya'da oldukça geç bir süreçte başlatılmıştır. Brezilya ekonomisi, neoliberal programlara 1994

yılında Fernando Henrique Cardoso döneminde kabul edilen Real Planı ile adım atmıştır (Saad-Filho ve Mollo, 2004; Vernengo, 2003).

Brezilya tarihinde diktatör rejimlere karşı duruşu, Liberal Cephe'den gelen koalisyon taleplerine karşı gelmesi gibi nedenlerle halkın gözünde bir popüleriteye sahip Cardoso, seçimler öncesinde Liberal Cephe'ye koalisyon çağrısı yaparak neoliberal politikalara dönüşün ilk sinyallerini vermeye başlamıştır. Seçim kampanyalarında sol söylemlere ağırlık veren Cardoso iktidarı alır almaz, klasik sosyal demokrasinin siyasi değerlerini çağ dışı ve kendi reformizmini “modern” olarak değerlendirmeye ve neoliberal reformları uygulamaya başlamış ve reform sürecinin önündeki engelleri kaldırabilmek amacıyla anayasada değişikliklere gitmiştir (Power, 2002).

“Modernizmin” ve “yeni küresel ekonominin” temsilcisi olarak görünen Cardoso'nun (Saad-Filho ve Mollo, 2004) seçimleri kazanmasında en önemli etmen, 1994'te uyguladığı Real Planı (Piano Real) ile Real'in ABD dolarına sabitlenmesi (Wolford, 2004) ve böylece 1980'li yıllardan beri ülkede var olan hiperenflasyonun düşürülmesinin yarattığı iyimser tablodur (Power, 2002).

Real planı yalnızca enflasyonu kontrol altına alma amacını taşımamakta aynı zamanda neoliberal sürece eklenme için gerekli dönüşümleri de içermektedir. Plan, yüksek faiz oranları, finans, ticaret ve sermaye hesaplarının liberalizasyonu, devlete ait üretim alanları ve finansal girişimlerin özelleştirilmesi, mali ve işgücü piyasası reformları, yerel döviz kurunun aşırı değerlendirilmesi ve çok sayıda devlet kurumunun ortadan kaldırılmasını da kapsamaktadır (Mollo ve Saad-Filho 2004).

Real planı çerçevesinde merkez bankasının borç verebilme gücü de sınırlandırılmış, fiyat istikrarı ve kur artışları yabancı yatırımların artmasını sağlamıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar 1991'de 1 milyar dolar civarında iken, 1999'da 30 milyar dolara çıkmıştır. Bu artışın bir kısmı bölgesel piyasa entegrasyonu ve kamu kaynaklarının özelleştirilmesi sayesinde. 1995 ile 1998 arasında yapılan özelleştirmelerden elde edilen kazanç 60 milyar dolar civarındadır. (Wolford 2004) Mollo ve Saad-Filho'nun (2004) “neoliberalizmin onyılı” olarak değerlendirdiği 1994-2004 arasındaki süreçte özelleştirmeler toplamda 100 milyar dolara yükselmiştir.

Real Planını, 1990'lı yılların başlarından itibaren kısmen başlatılan özelleştirme politikalarından ayıran, onun sistematik özelleştirme ve devlet kurumlarını tasfiyesi sürecidir (Saad-Filho ve Mollo, 2004).

Brezilya'da 1992'de faiz oranlarının önemli ölçüde artması, sermaye hesabının liberalizasyonu ile birlikte gerçekleşmiş ve Meksika, Asya ve Rusya krizlerinden sonra, bu artış daha hızlı bir şekilde devam etmiştir. 90'lı yıllarda dünya genelinde en yüksek faiz oranlarına sahip olan Brezilya, bu dönemde büyük oranlarda yabancı sermaye girişi yaşamış, bu da Real'in giderek daha fazla değer kazanmasına neden olmuştur (Saad-Filho ve Mollo, 2004).

Brezilya'da 1960'ların başından itibaren, ihracatı sağlamak amacıyla görece rekabete dayalı bir döviz kuru rejimi yürürlükteydi. Vernengo, (2003) liberalizasyon sürecinde ise ihracat-karşıtı politikaların yürütüldüğünü ifade etmektedir. 1990'lı yıllarla birlikte Brezilya ekonomisinde ithalatta önemli artışlar gözlenmiş ancak ihracat artışındaki büyüme oranı 1980'lerin oldukça gerisinde kalmıştır.

Cardoso iktidarı elinde bulundurduğu 1994–1998 yılları arasında ihracat ithalat dengesizlikleri nedeniyle ortaya çıkan cari açıkları kapatmak için sermaye girişlerine oldukça fazla ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Real Planı sonrasında yabancı borçlanma oranları giderek artmaya başlamış ve 2001 yılında yüzde 44'e ulaşmıştır (Vernengo 2003; Saad-Filho ve Mollo: 2004).

Ancak borç yükü, ülkeye duyulan güveni sarsmış ve portföy akışının azalmaması için faiz oranlarındaki artış sürekli hale getirilmiştir. Yüksek faiz oranları yatırım, büyüme ve vergi gelirlerinin artışında durgunluk yaratmıştır. Bu durumdan kurtulabilmek amacıyla vergi oranlarında artışa başvurulmuş ve yeni dolaylı vergi kararları alınmıştır. Bu durum gelirin vergi mükelleflerinden devlet tahvillerini elinde bulunduranlara akmasına ve ekonomik gücün finansal sisteme geçmesine neden olmuştur. Faiz oranlarındaki yükseliş, Real Planı'nın kaçınılmaz bir sonucu olarak Ocak 1999'da ödemeler dengesi krizine neden olmuştur (Saad-Filho ve Mollo: 2004).

Brezilya'da GSMH'ladaki reform sonrası büyüme, İthal İkameci dönemin oldukça gerisinde kalmıştır (1948-1980 döneminde yüzde 7.45, iken, 1995-2002 döneminde yüzde 2.41) (Vernengo, 2003).

Neoliberal politikaların, özelleştirmeler ve kamusal deregülasyonun tasarrufları ve yatırım için gerekli fonları artıracığı varsayımı Brezilya’da tam tersi sonuçlar doğurmuş, 1985-2001 arasında yatırım oranlarında sürekli bir azalma gözlenmiş ve büyüme beklentileri gerçekleşmemiştir⁵⁷ (Saad-Filho ve Mollo: 2004).

Brezilya’da neoliberal politikalar kapsamında finansal istikrar, merkez bankası döviz rezervlerinin artırılması ve ekonomiye maliyeti yüksek olacak şekilde enflasyonun kontrol altına alınması hedeflenmiş, ancak bu enflasyon hedefinde başarı sağlanamamıştır. Saad-Filho’ya (2006: 150) göre, bu enflasyon politikasında ısrarla durulmasının sebebi, neoliberal politikaları haklı gösterme çabasından başka bir şey değildir. Bu dönemde neoliberal politikalar devlet tarafından finanse edilmekte ve kalkınma politikalarından ziyade mali fazlaların neoliberal sürecin lehine kullanıldığı bir süreç gözlenmektedir. Buna karşın uygulanan neoliberal politikalar ise ülkenin verimlilik gücünü azaltmış, dışarıdan finansmanla tüketimi teşvik etmiş, istihdam koşullarını kötüleştirilmiş ve ücretleri düşürmüştür.

Brezilya, reform öncesi ve sonrası dönem arasında giderek kötüleşen ekonomik göstergelere sahiptir ve reform sonrasında borç krizlerinin yaşandığı yılların göstergelerine bile ulaşamadığı gözlenmektedir (Roett ve Wise, 2003: 7).

Enflasyonun tek haneli rakamlara düşmesiyle birlikte ücretlerin ve dolayısıyla tüketim olanaklarının artması ve Mallo ve Saad-Filho’nun (2004) ifadesiyle “neoliberalizmin verdiği rüşvet” Cardoso’nun 1998’de seçimleri tekrar kazanmasında etkili olan unsurlardan birisidir (Saad-Filho ve Mollo: 2004).

İlk dönem icraatlarının, reformları tamamlamak için yeterli olmadığını düşünen Cardoso, anayasada, tekrar seçilmesi için gerekli düzenlemeleri de yaparak 1998 yılında tekrar Liberal Cephe (PFL) ile koalisyon oluşturmuştur (Power, 2002).

1990’lı yıllarda dayatılan neoliberal sistem, krizleri hızlandırıcı ve derinleştirici bir etki yaratmıştır (Saad-Filho, 2006: 144).

⁵⁷ 1933-1980 döneminde ortalama yüzde 6.3 büyüme oranına sahip Brezilya’da, 1994-2003 dönemlerinde bu oran ortalama yüzde 2.4’e kadar gerilemiştir. (Mollo ve Filho 2004)

Tablo 10: 1970-2000 Brezilya Ekonomik Göstergeleri

Brezilya			
Göstergeler	Reform Öncesi 1970-1981	1982-1990	Reform Sonrası 1991- 2000
GSMHRA	7.5	2.3	2.7
GSYİHKRA	4.8	0.0	1.3
ENF	44.6	670.7	579.0
ÖY/GSMH	14.9	16.0	15.5
KY/GSMH	7.0	5.9	4.4
YAT/GSMH	22.0	21.9	19.9
RK	109.8	169.3	91.3
TİDENG	-1.395,3	10.920,9	2.718,5
KURİŞL	-6.210,8	-3.202,9	-15.223,0
DYY	1.583,6	1.665,8	12.517,6
YPY	337,3	-220,8	13.752,1
TDB	36.080,0	108.949,2	179.496,8
GSMHRA: GSMH'deki reel artış GSYİHKRA: GSYİH'deki kişi başına reel artış ENF: Aralıktan-Aralığa enflasyon ÖY/GSMH: Özel yatırımların GSMH içindeki payı KY/GSMH: Kamu yatırımlarının GSMH içindeki payı YAT/GSMH: Toplam yurtiçi yatırımların GSMH içindeki payı		RK: (1990=100), Reel kur TİDENG: Ticaret dengesi (milyon dolar) KURİŞL: Cari işlemler (milyon dolar) DYY: Doğrudan Yabancı Yatırım (milyon dolar) YPY: Yabancı Portföy Yatırımı (milyon dolar) TDB: Toplam dış borç (milyon dolar)	

Kaynak: Roett ve Wise, 2003, Tablo 1-2: 9

Brezilya'da uygulanan neoliberal reform politikalarını da enflasyon, işgücü piyasası, gelir dağılımı ve yoksulluk, ve tarım açısından değerlendirmek, politikaların bu alanlardaki olumsuz etkilerini görmemiz açısından anlamlı olacaktır.

3.2.1. Enflasyon

1980'li yılların başından beri enflasyon, Brezilya'nın en önemli sorunlarından birisi olagelmıştır. Enflasyonu düşürmek amacıyla uygulanan 1986'da Cruzado ve 1990'da Collar planlarının başarısızlığı, 1994'te yeni bir plan, Real Planı'nı gündeme getirmiştir. Bu plan doğrultusunda enflasyonun düşürülmesi konusundaki başarılar, Brezilya'nın 1997'deki Asya Krizi ve 1998'deki Rusya krizini atlatmasında etkili olmuştur (José ve Camargo 1999: 9).

Ticari liberalizasyon resmen 1980'lerin sonlarında başlamıştır fakat 1990'larda daha etkili bir şekilde uygulanmıştır. Fakat bu uygulamalar 1994'te yerel talebin artması

ve Real'in değer kazanmasıyla etkilerini göstermeye başlamıştır. Liberalizasyonun ilk etkisi 1989-90 yılında enflasyonun artması şeklinde kendisini gösterirken, 1994-95 yılları arasında hükümet, ticaret açısından fiyatlar üzerinde rekabet baskısının artırılabilmesi amacıyla nominal döviz kurunun değer kazanmasına izin vermiştir (Jos ve Camargo 1999: 10).

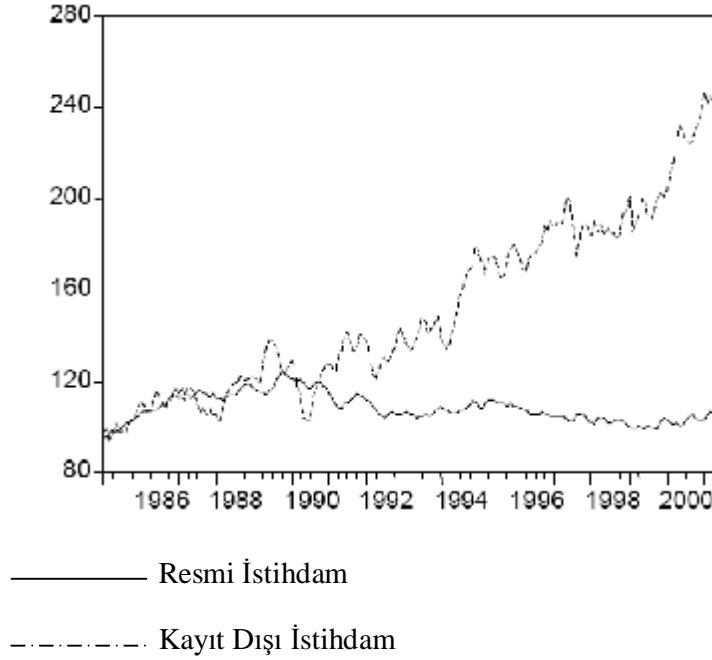
3.2.2. İşgücü Piyasası

Neoliberal reform politikalarının işgücü piyasalarının esnekleştirilmesiyle, yeni iş alanları yaratılacağı ve sendikaların toplu pazarlık haklarının bireysel sözleşmelere indirgenerek ekonomik performans ve dolayısıyla istihdamı artıracaağı varsayımı, Brezilya'da da tam tersi sonuçlarla karşımıza çıkmıştır.

1990'lı yıllarla birlikte başlatılan ticari liberalizasyon, Brezilya'da ithalatı artırmış, ihracatı azaltmış ve ülkenin ticari dengeleri artan bir oranda açık vermeye başlamıştır. Özellikle sermaye yoğun sektörlerin daha da canlanması ve emek yoğun sektörlerin giderek daralması, bu alanlarda özellikle kalifiye işçilerin istihdam edilmesine neden olmuştur. Ayrıca keye giren yabancı sermayenin yarattığı rekabet ortamı, işgücü verimliliğini artırıcı bir etki yaratmıştır. Ancak işgücü verimliliğindeki artış ücretlere ve istihdama yansımadağı gibi, kalifiye / kalifiye olmayan işçi (kayıt dışı sektörlerde çalışmak zorunda bırakılan işçiler) arasındaki ücret makasını da giderek açmıştır. Aynı zamanda Asya ekonomilerinin ucuz işgücü sağlaması, Brezilya'da da ücretlerin azalmasında bir diğer etmen olarak değerlendirilmektedir (Vernengo, 2002).

Ticari liberalizasyonla birlikte, ihracattaki artış Brezilya'da sanayileşmeyi engellemiş ve bu alandaki işgücünün başlangıçta hizmet sektörüne kaymasına neden olmuştur. 1990'larda özel sektörde çalışan sanayi işçisinin oranı yüzde 48.7 iken, 1999'a gelindiğinde bu oran yüzde 32'ye inmiş; hizmet sektöründe ise bu oran yüzde 32.9'dan, yüzde 48.8'e çıkmıştır. Ayrıca bu dönemde, sanayileşmenin gerilemesi ve işten çıkarmaların artması, işgücünün kayıt dışı sektöre kaymasına da neden olmuştur. Sanayi sektöründen hizmet sektörüne doğru yöneliş, bir süreliğine işsizliğin artışını engelleyebilmiştir (Vernengo, 2002).

Tablo 11: Brezilya Resmi ve Kayıt Dışı İstihdam 1986-2000

Kaynak: DIEESE, Aktaran: Vernengo, 2002, Tablo, 9

İtracatın ithalatı oldukça geride bırakması nedeniyle ortaya çıkan cari hesapları kontrol altına almak amacıyla Cardoso yönetiminin başvurduğu yol, yabancı sermaye akışlarını hızlandırabilmek için faiz oranlarını olabildiğince yüksek tutmaktır. Bu dönemde döviz kuru yerel fiyatlar karşısında oldukça değer kazanmış ve 1990'lar süresince yüksek döviz kuru ve faiz oranları işsizliğin artmasına neden olmuştur (Vernengo, 2003).

Brezilya'da uygulanan neoliberal reformlar, üretim sistemini zedelemiş, sosyal yapıda önemli değişikliklere neden olmuştur. Uygulanan politikalar nedeniyle orta sınıflar küçülmüş ve endüstri sektöründe çalışan işçiler oldukça zarar görmüştür. Kamu kurumunda çalışanlar da bu süreçten oldukça etkilenmiş ve işçi örgütlenmelerinde gerileme yaşanmıştır. Sendikalar da bu süreçte oldukça zayıflamış, siyasi partilerde de hem bölünme hem de sağa kayış gözlenmiştir (Saad-Filho, 2006: 157).

Cardoso hükümeti işçilerin anayasal güvencelerini ortadan kaldıran yasalar çıkarmanın yanında, IMF'nin kredi verme koşulu olarak 10 bin çalışanın işine son vermiştir (Veltmeyer, 2006: 87).

İthalatın artması yerli firmaların fiyat belirlenimlerini ve işçilerin ücret taleplerini olumsuz etkilemiş, sermayenin liberalizasyonu devletin mali açıklarını kapatma olanaklarını sınırlamıştır (Mollo ve Saad-Filho, 2004).

Tablo 12: Brezilya: İşgücü Piyasası Göstergeleri, 1998-2006

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
<i>İşsizlik Oranı (%)</i>	7.8	7.6	7.1	6.2	11.7	12.3	11.5	9.8	10.0
<i>Eksik İstihdam Oranı(%)</i>	4.1	5.0	4.6	3.7	4.1

Kaynak: Economic Survey of Latin America and the Caribbean, 2006-2007, Table 1- Brazil: Main Economic Indicators,; 130-131

Brezilya'nın 1980'lerden itibaren uyguladığı tarım politikası da işsizliğin artmasında bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. 1960'lı yıllarda Brezilya nüfusunun yüzde 28'i kentlerde yaşamaktayken, 1990'larda, göçler nedeniyle bu oran yüzde 62'ye yükselmiştir. Ancak nüfusun büyük bir oranı günümüzde de hala toprağa bağımlı olarak yaşamını sürdürmektedir (Lapp, 2004: 120).

Brezilya'da toprak reformu talepleri özellikle 1960'lı yıllardan itibaren oldukça fazla dile getirilmeye başlanmıştır. Geleneksel toprak sahiplerinin, toprağın kamulaştırılması ve dağıtılmasına karşı olduğu ve 1960'lardaki askeri darbeyi destekledikleri genel kabul görmektedir (Lapp 2004: 122).

Diktatörlük döneminde toprak reformu talepleri askıya alınmış ve 1985'ten itibaren tekrar dile getirilmeye başlanmıştır. MST'nin başını çektiği bu talepler, devletin ihtiyacı olanlara toprak dağıtması ve ülkenin üretici gücünün bu yönde kullanılması amacını taşısa da hükümet, neoliberal, piyasa temelli bir alternatif sunmuştur (Wolford, 2004; Lapp, 2004: 120).

Lapp'a göre, 1960'lı yıllardan itibaren başlayan toprak reformu taleplerinin aktif ve devrimci niteliği, Amerika tarafından komünizm tehdidi olarak algılanmış ve toprak reformunu destekleyerek, 1960-1969 yılları arasında ülkeye 2.5 milyar dolarlık yardımda bulunmuştur (Lapp, 2004: 121).

Cardoso'nun 1994 seçim kampanyası vaatleri arasında tarım reformu çerçevesinde 280 bin aileye toprak dağıtma sözü de bulunmaktadır. Ancak Cardoso,

seçim sonrasında bütçenin 100 bin aileye bile yetecek kaynağı ayıramayacağını belirtmiş, sonrasında ortaya çıkan tepkileri “ondukuzuncu yüzyıl talepleri” olarak değerlendirmiştir (Wolford, 2004).

1980’lerin sonlarından itibaren hükümetin uyguladığı ticari liberalleşme, kamu alanlarının özelleştirilmesi ve piyasaları düzenlemesi yanında 1991’de bölgesel gümrük birliği olan MERCOSUL⁵⁸’un (Güney Amerika Ortak Pazarı) oluşturulmasına öncülük ettiği görülmektedir. Ticari liberalleşmenin karşısında yerel fiyatlar ve kredi politikaları oldukça yavaş kalmıştır. Kapalı bir ekonomi üzerinden şekillenmiş tarım politikaları serbest piyasa ve devletin rolünün asgari düzeyde olduğu bir ortamda rekabet şansını kaybetmiştir (Helfand ve Rezende, 2003; Aktaran Brooks ve Melyukhina, 2003).

Cardoso yönetimi, stratejik kamu alanlarını özelleştirdikten sonra çok uluslu şirketlerin tarım alanları üzerindeki etkinliğine de izin vermiş, reform politikaları öncesinde yalnızca Arjantin’den az miktarlarda alınan buğdayın dışında tarımsal yeterliliğe sahip Brezilya’nın dışa bağımlılığını artırmıştır. Süreç, üç çokuluslu şirketin (Cargill, Dupont ve Burg Borns) Brezilya ticaretinin neredeyse %90’ını kontrol ettiği bir yere evrilmiştir. 1980’li yıllara girilmeden önce Brezilya, en fazla teşvik kredisi sağlayan ülke olmasına rağmen (Brooks ve Melyukhina, 2003) devletin tarım kredileri 30 yıl öncesine göre yaklaşık altı kat oranında küçülmüştür (Harnecker, 2006: 66).

Temel tarım ürünlerinin reel fiyatları 1980’lerin ortası ve 1990’ların sonu arasında oldukça belirgin bir şekilde azalmıştır. Brooks ve Melyukhina (2003) bu azalmanın temel sebebinin reel döviz kuru olduğunu, uluslararası fiyat hareketleri nedeniyle çoğu ihraç edilebilir ürünün ithal ürünleri karşısında fiyatlarının oldukça düştüğünü belirtir. Bunun yanında tarım için gerekli araçların fiyatlarındaki azalış da faiz oranlarının yüksek olması nedeniyle yerel üreticiler için bir avantaj dönüşmemiştir.

1980’li yıllardan itibaren bölgeye yeni teknolojilerin girmesi ve 1990’lı yıllarda ticari liberalizasyon, fiyat ve döviz kuru politikaları uygulanması nedeniyle tarımın GSMH’deki payı artmıştır. Ancak pay, küçük ve orta ölçekteki firmaların rekabet şansının azalmasından dolayı tarımsal üretimde kaynakların büyük üreticiler lehine bir yeniden dağılım yaratmıştır (Brooks ve Melyukhina, 2003).

⁵⁸ MERCOSUL’un kabul edilmesiyle birlikte Brezilya, Arjantin, Paraguay ve Uruguay arasında ticari serbestleştirme sağlanmıştır (Wolford 2004).

Brezilya'da yaşanan krizin etkisiyle ülkenin Güney ve Orta bölgelerinin kırsal kesimlerinde yaşanan kapitalist modernleşme sonucu işsiz kalan bir kesimin yanında, Kuzey ve Orta-Batı bölgelerinde yaşanan kuraklık ve sefalet nedeniyle topraklarını bırakmak zorunda kalan köylülerin iş bulma şansı da ortadan kalkmıştır. Hükümetin, köylüleri yönlendirdiği tarımsal bölgeler de (verimsiz araziler olmalarından dolayı) bir işe yaramayacağı için yaşadıkları toprağı tekrar ele geçirebilmek için eylem yolları aramak tek çözüm haline gelmiştir. Toprak işgallerinin başarıya ulaşmasındaki en önemli etken, kuşkusuz politik bir okul haline gelen MST'dir (Topraksız Kır İşçileri Hareketi). MST yöntemi sayesinde 350.000 köylü ailesi belirli bölgelere yerleştirilmiştir (Harnecker, 2006: 17-18).

MST, 1980'lerde toplumsal hareketler konusunda yerelde, sınırlı bir başarı elde edebilmiştir: 1989'da 80, 1990'da 49, 1991'de 77 ve 1992'de 81. MST'nin toprak reformu taleplerini güncel tutabilmek için yaptığı toprak işgalleri ise 1992'de Kuzey'de 13, Kuzeydoğuda 18, Güneydoğu'da 13, Kuzeyde 23 ve Güneyde 14'e ulaşmıştır (CPT 1993, Aktaran, Lapp, 2004: 121).

Lapp, pek çok ülkede, reformlara karşı toprak sahipleri olmasına rağmen başarıya ulaşmış bu reformların Brezilya'da başarısızlığa uğramasını, politikacıların seçim vaatlerini yerine getirmemesine bağlamaktadır (Lapp, 2004: 122).

MST hareketi, Brezilyalı büyük toprak sahiplerinin büyük tepkisiyle karşılaşmış, ve şiddet içerikli büyük bir izolasyon sürecine girilmiştir. Ancak hareket Brezilya'da neoliberalizme karşı verilen mücadelenin referans noktası haline gelmiştir (Harnecker 2006: 21).

3.2.3. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Brezilya'da kişi başına düşen toplam gelirin neredeyse yarısı en zengin yüzde 10'luk kesimin elindedir. (José ve Camargo, 1999: 27) 1990 ile 1993 yılları arasında zenginlerin oranında yüzde 33'lük bir azalma gözlenmiştir. José ve Camargo (1999) bunun sebebini, Collor yönetiminin ekonomiyi serbestleştirme sonrasında ülkenin monopol gücü elinde bulunduran endüstri şirketlerinin güçlerini kaybetmesine bağlamaktadır.

Ekonomideki düşük büyüme oranları, istihdamı da etkileyerek reform sürecinde işsizlik oranlarında ve dolayısıyla yoksullukta ve gelir dağılımı eşitsizliğinde de oldukça fazla artış gözlenmiştir. Gelir dağılımı eşitsizliklerin en fazla gözlemlendiği ülke olan Brezilya’da bu eşitsizlik neoliberal politikaların uygulandığı süreçte giderek daha fazla derinleşmiştir (Saad-Filho ve Mollo, 2004).

Brezilya’da uygulanan neoliberal politikalar yüksek enflasyon problemini ortadan kaldırmış ancak kamu finansmanı ve ödemeler dengesini istikrarsızlaştırmış ve negatif gelir dağılımı ve sosyal çöküşe neden olmuştur (Saad-Filho ve Mollo, 2004).

Tablo 13. Brezilya: Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Göstergeleri, 2002-2006

	1996a	1999a	2002	2005a	2006a
<i>Yoksulluk Oranı(%)</i>	35.8	37.5	37.5	36.3	33.3
<i>Aşırı Yoksulluk Oranı</i>	13.9	12.9	13.2	10.6	9

Kaynak: Social Panorama of Latin America 2007, Tablo 1 Latin America (18 Countries): Persons Living In Poverty And Indigence, Around 2002, 2005 And 2006,: 11 ve Statistical Yearbook for Latin America and Caribbean, 2007

a: kentsel yoksulluk oranlarını göstermektedir.

3.2.4. Cardoso ve Üçüncü Yol Politikaları

Avrupa sosyal demokrasisindeki yenilenme tartışmaları, hızlı bir şekilde Güney Amerika’ya da yayılmış ve Giddens ve Blair’in söylemlerinden etkilenenlerden birisi de, kendisini sosyal demokrat olarak tanımlayan Cardoso olmuştur (Power, 2000).

Reformist Cardoso ve partisi Brezilya Sosyal Demokrat Partisi’nin (PSDP) Üçüncü Yol politikaları, gelişmekte olan Brezilya’da, Blair’in gelişmiş Avrupa için tanımladığı politikalardan bir miktar farklılık göstermiştir. PSDP, kurulduğu 1988 yılından sonra Batı Avrupa modelini izleyerek parlamentarizm ve bölüşüm (redistributive) politikalarını desteklerken, 1994 yılında Cardoso ile birlikte ortodoks ve piyasa yönelimli politikalar uygulamaya başlamıştır. Brezilya İşçi Partisi’nde on yıllık bir süreçte yaşanan derin dönüşümü Power, (2002) 1990’ların sonlarına doğru Üçüncü

Yol politikalarının oldukça fazla güç kazanması ve Cardoso'nun da bu süreçten etkilenmesine bağlamaktadır.

Latin Amerika'da ve özellikle Brezilya'da klasik sosyal demokrasi korporatist ve devletçi iken, yeni sol piyasa, reform ve devletin yeniden yapılandırılmasını savunmaktadır. Pereira'ya göre, Brezilya'da eski sol partiler devlet bürokrasisi, yeni orta sınıf ve sendika liderlerinden oluşan elit bir tabaka tarafından desteklenirken, yeni sol partiler büyük şirketler tarafından desteklenmektedir. Yeni Sol açısından devletin rolü yeniden tanımlanırken, sivil toplum örgütlerine daha fazla görev verilmektedir (Pereira, 2001).

Power'a göre, Brezilya'da Üçüncü Yol politikalarının gerçekten uygulanamamasının önündeki en önemli etmen, Batı Avrupa ülkelerinin aksine, Latin Amerika'daki hükümetlerin daha çok koalisyonlardan oluşması ve bu koalisyonların da hükümetlerin güçlü bir sosyal demokrat kimlikle ortaya çıkmasını engellemiş olmasıdır. Ayrıca gelişmiş Batı ülkelerinde yaşanan krizlere göre Brezilya'da yaşanan krizler oldukça sarsıntılı geçmekte ve batıdaki aksine reformlar kriz sonrası yeniden toparlanma sürecine hizmet etmektedir (Power, 2002).

Ekim 2002'de devlet başkanı olan Luiz Inácio Lula da Silva ve Partisi PT (İşçi Partisi) de 1980'li yıllardan itibaren oldukça önemli bir değişime sahne olmuştur. 1980'lerde kongre tarzı demokrasiye dayalı sosyalist bir toplumu savunan İşçi Partisi, borçların reddedilmesi, toprakların kapsamlı bir yeniden dağıtımını ve kamulaştırmayı savunuyordu (Petras, 2005).

1980'li yılların sonlarından itibaren PT'de bir sağa kayış gözlenmiş ve partinin resmi programında radikal talepler devam etmekle birlikte, uygulamada refah devleti taleplerine yönelmiştir. 1990'ların sonunda ise Marksizm, sosyalizm ya da borçların reddedilmesi konusundaki talepler tamamen programdan çıkarılmıştır. 2003 yılından itibaren tamamen neoliberal programlarla uyumlu bir İşçi Partisi ortaya çıkmıştır. Petras (2005: 287) bu dönüşümü şu şekilde ifade etmektedir;

Tıpkı İngiltere'de Tony Blair'in neo-liberal emperyalizm yanlısı 'Yeni İşçi Sınıfı'nın geleneksel sosyal demokrat İşçi Partisi'nin yerini aldığı gibi, Lula'nın Ortodoks neo-liberal stratejistleri de demokrasi ve sosyal içeriği olmaksızın 'Yeni İşçi Partisi'ni yarattılar.

Cardoso gibi Lula da seçim kampanyalarını, sosyal harcamaları artıracığı sözleriyle yürütmüş, ancak iktidarı aldıktan sonra neoliberal politikalarla tam bir uyum sürecine girmiştir. Sosyal harcamaları artırmanın aksine, Lula, zorunlu borç ödemelerinin bütçedeki payını artırmış ve yabancı ve yerli tahvil sahiplerine sosyal bütçeden pay ayırarak, gelirin en yoksul sınıftan en zengin sınıfa dağıtımını sağlamıştır (Petras, 2005).

SONUÇ

Bu çalışmada, kapitalizmin 1980 sonrası örgütlenme biçimi olan neoliberalizmin ve 1990'ların sonlarında tekrar gündeme gelen Üçüncü Yol politikalarının içsel çelişkileri ve bu dönemde devletin sermaye lehine yeniden tanımlanmasına odaklanılmıştır. Neoliberal politikaların ilk uygulama alanlarından birisi olan ve Üçüncü Yol politikalarını kısmen uygulayan Arjantin ve Brezilya, bu sürecin sonuçlarını sergilemesi açısından incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın genelinden şu çıkarımları elde etmek mümkündür.

Neoliberalizm, bir taraftan devlet müdahalesinin istenmediği vurgusu yaparken bir taraftan da devletin kendisini reformlar aracılığıyla yeniden düzenlemesini sağlamıştır. Bu reform politikalarıyla hayata geçirilen ilk şey, devletin sosyal hizmet sağlama görevinin tasfiyesidir. Kamu alanlarının hızlı bir şekilde özelleştirilmesi, firmaların altyapılarını tek başlarına üstlenemeyeceği verimli sektörlerin (ulaşım, telekomünikasyon, sağlık sektörü) özel sektöre neredeyse yok pahasına devriyle sonuçlanmıştır. Emek piyasası, işçi sınıfının kolektif karar alma gücünün yok edilmesini ve tek tek işçilerin sözleşme mantığıyla hareket etmesini sağlayacak şekilde esnek bir yapıya kavuşturulmuştur. Çalışanların sosyal hakları ellerinden alınmış, bu durum bir taraftan piyasa açısından yeni yatırım alanlarının (bireysel emeklilik sistemi, özel hastaneler vb.) yaratılmasını sağlarken bir taraftan da firmaların maliyetlerini düşürmüştür.

Küreselleşmeyle birlikte ulus devletlerin bağımsızlığını kaybetmiş olmaları, reform politikalarını uygulamaktan vazgeçmeyi gerektirmemiş, aksine, Uluslararası Finans Kuruluşlarına bağımlılığı giderek artırmıştır. Keynezyen dönemde sosyal, siyasal ve medeni hakların bütününe kapsandığı yurttaşlık haklarının, özellikle gelişmiş ülkelerde büyük oranda tanınmış olması, sermayenin küreselleşmesiyle birlikte neoliberalizmin artık kaldıramayacağı bir boyuta ulaşmış ve hakların yalnızca biçimsel haklar olarak da tanımlanabilecek medeni haklara indirilmesi için devlet eliyle düzenleme sürecine girilmiştir. 1980 sonrası dönem *sosyal devleti* tasfiye edecek ve neoliberal politikaların sürekliliğini sağlayacak güçlü devletleri gerekli kılmıştır.

Bir taraftan bütün sosyal hakların ortadan kaldırılıyor olması, bir taraftan da tek tek çalışanların ve yurttaşların kendi üretim ve tüketimlerinden sorumlu bireyler olarak

yalnızlaştırılması (müşterileştirilmesi) sermaye birikiminin önündeki tüm engellerin kaldırılmasına hizmet etmektedir. Örgütlü güçlerin tasfiye ediliyor olması, hem sermayedarların maliyetlerini (emek piyasasının esnekleştirilmesi ile birlikte yedek işgücü ordusunu oluşturması) düşürücü bir etkiye sahiptir hem de rakiplerini daha rahat kanallardan saf dışı edebilmelerini sağlamaktadır.

Üçüncü Yol kendisine, neoliberalizmle, klasik sosyal demokrasi arasında bir yol tanımlamış olmasına rağmen, bu yolu liberal rotadan çok fazla ayıramamıştır. İşgücü piyasasının geriye doğru esnek bir yapıya kavuşturulması, sosyal güvenliğin yalnızca çalışanlar ve çalışamayacak durumda olanlar için tekrar tanımlanması (çalışana refah), devletin serbest piyasasının yararına yeniden yapılandırılması istemleri ve küresel piyasalar için gerekli işgücü eğitiminin sağlanması, yeni sosyal demokrasinin (eleştiregeldiği) neoliberalizmin açıklarını kapatma çabasında olduğu görüntüsü sergilemektedir.

Küreselleşmenin kaçınılmaz olduğu ve tarihin sonunun geldiği fikrinden beslenen her iki politika (neoliberalizm ve Üçüncü Yol), sermaye birikiminin gereksinimleri doğrultusunda bizzat gelişmiş ülkeler tarafından popülerleştirilerek dünya genelinde alıcı bulmuştur. Keynezyen dönemde piyasaların doygunluğa ulaşması ve bu nedenle kâr oranlarının düşmesi, sermaye sahiplerinin kapitalizmin yeni bir yüzüne duyduğu ihtiyacı artırmış, az gelişmiş ülkelerin borçlandırılması ve reform politikalarına mahrum bırakılması neoliberalizmin rahat bir kanaldan gelişebilmesinin önünü açmıştır. Üçüncü Yol politikaları da, ABD’de Clinton ve İngiltere’de Tony Blair tarafından popüler hale getirilerek, kısa zamanda pek çok ülkeyi etkisi altına almıştır.

Latin Amerika’da 1980’den sonra yaşanan süreç, neoliberal politikalara tam bir uyum sağlayan hükümetlerin kamu alanlarını hızlı özelleştirme süreci, sosyal hakları tasfiyesi, işgücü piyasalarını esnekleştirilmesi, ticari liberalizasyon, doğrudan yabancı yatırımların artırılması ve özel mülkiyet haklarının garanti altına alınmasıyla karşımıza çıkmıştır. Her iki ülkede de uluslararası finans kuruluşlarının direktiflerine uyum içinde yürütülen politikalar, ülkeye oldukça yüksek oranda yabancı yatırım çekmiş, hiperenflasyonu düşürmüş ve GSMH’da bir büyümeyi de beraberinde getirmiştir. Ancak, yabancı yatırımların artması, bu ülkelerde endüstrileşmenin tasfiyesi, işsizliğin ve gelir dağılımı eşitsizliklerinin artması süreçlerini de beraberinde getirmiştir.

GSMH'daki artış ise daha ziyade özelleştirilen kamu alanlarından elde edilen gelirle sağlanabilmiş ve 1990'ların ortalarından itibaren özelleştirilecek alanların tükenmesi bu artışın da sonunu getirmiştir. İthalatta yaşanan yoğun artış karşısında ihracatın giderek daralması, ülkelerin dış ticaret açıklarını artırarak, uluslararası finans kuruluşlarına bağımlılıklarını artırmıştır. Özelleştirmeler, işgücü piyasasında esnekleştirme ve ülkelerin borç batağına saplanması, ekonominin durgunluk sürecine girmesindeki etkenler olarak sıralanabilir. Her iki ülkede de yaşanan durgunluk sürecinde, ülkelere yoğun olarak giren yabancı yatırımlar, aynı hızla ülkeyi terk etmeye başlamıştır. Arjantin ve Brezilya'da neoliberalizmin reform politikaları ülkeler arası ve yoksuldan zengine doğru kaynak transferinin boyutlarını oldukça açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Her kriz sürecinde yapısal uyum programlarını yenilemek zorunda kalan neoliberal iktisatçılar, sürecin başarısızlıklarının kendi reformlarının tam olarak uygulanmamasının bir sonucu olduğunu iddia etmektedir. Ancak, özellikle Latin Amerika'da hükümetlerin uluslararası finans kuruluşlarının direktiflerine uymak pahasına kriz dönemlerinde bile politikalarında bir değişiklik yapmadığı göz önüne alındığında bu söylemin gerçekçi olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Neoliberal iktisatçıların iddia ettiğinin aksine, Doğu ve Güneydoğu Asya'da ortaya çıkan yüksek büyüme oranları ve ekonomik iyileşme, yapısal uyum programlarının bir sonucu değil, IMF ve Dünya Bankası programlarını uygulamayı ve neoliberal politikaları reddeden ülkelerin kendi başarıları olmuştur. Latin Amerika ve Alt-Sahra Afrika'sı ise yapısal uyum programlarının insani yüzüyle karşılaşarak gelişmiş ülkelere milyarlarca dolar nakit akışıyla büyük çaplı işsizlik ve yoksullukla karşılaşmıştır.

Latin Amerika'da ya da gelişmekte olan diğer ülkelerde uygulanan neoliberal reformlar telafi edilemez biçimde, ekonomik büyümeyi, istihdamı ve kaynakların bölüşümünü sağlayacak kurumların sistemli bir şekilde tahrip edilmesiyle sonuçlanmıştır. Neoliberal kalkınma modelleriyle yapılacağı ileri sürülen adalet, eşitlik, büyüme, modernleşme ve toplumsal kalkınma amaçları da gerçekleşmemiş ve hükümetler bu sürece tam olarak uydukları için bu gerçek, neoliberal politikacılarca da kabul edilmek zorunda kalmıştır. Çeyrek yüzyıllık kısa bir süreçte neoliberal

politikaların bu denli değişim göstermesi de aslında kapı arkasında bu başarısızlıkların onandığının bir göstergesidir.

Neoliberal politikaların artık geçerliliğini yitirdiğini iddia etmek elbette ki yanlış bir değerlendirme olacaktır, ancak, 2000’li yıllarda, son yirmi beş yılında giderek sıklaşan ve tek ülkeyle sınırlı kalmayarak dünya geneline yayılan krizlerle yoksuldan zengine ve gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere kaynak aktarımını besleyen neoliberalist politikaların toplum nezdinde bir meşruiyetinin kalmadığı ortadadır. Özellikle 1990’larda, Uluslararası Finans Kuruluşlarına karşı küresel düzeyde düzenlenen eylemler, bu meşruiyet krizinin en göze çarpan örneklerini sergilemiştir. Neoliberalizmin kendisini popülerleştirme süreci, her ne kadar sınıfsal çelişkileri örtecek ve gerektiğinde zor kullanacak şekilde yaşanıyor olsa da, politikaları ve bu politikaları uygulayan kurumları, toplumsal bir baskıyı sürekli ensesinde hissetmektedir.

Neoliberalizm, 2000’li yıllarla birlikte artık ‘insani yüz’ünü gösterdiği maskesini bir kenara koyarak militarist bir evreye ulaşmış, kalkınma politikalarını da siyasi müdahale araçlarını bulamadığı alanlarda ekonomik açıdan küresel piyasayı besleyecek şekilde biçimlendirmeye başlamıştır.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİ

İsim	Çiğdem DEMİRCAN
Adres	Çankaya Mah. Barış Manço Bulv. Dilekkent Sit. B/Blok No:1 Masa Dağı / ANTALYA
E-mail	cigdemdemircan@gmail.com
Doğum Tarihi	22.01.1978

İŞ TECRÜBESİ

• Tarihler (başlangıç – bitiş)	Kasım 2007-Mayıs 2008
• İşverenin Adı ve Adresi	Akdeniz Üniversitesi – Çevre Sorunları Araştırma Ve Uygulama Merkezi
• Sahip olunan rol yada pozisyon	Kısmi Zamanlı Çalışan
• Tarihler (başlangıç – bitiş)	24.10.2006-18.07.2007
• İşverenin Adı ve Adresi	Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı - Beşiktaş
• İş tipi veya sektörü	Belediye Destekli Kent Müzesi Kuruluşu (Antalya Kent Müzesi Projesi)
• Sahip olunan rol yada pozisyon	İletişim Ve Yayınlar Sorumlusu
• Tarihler (başlangıç – bitiş)	04.2005-08.2005
• İşverenin Adı ve Adresi	İz - Ko Mermer Maden Mobilya Dekorasyon San. Ve Tic. A.Ş.
• İş tipi veya sektörü	Maden, Mermer Ve Doğal Taş Sektörü
• Sahip olunan rol yada pozisyon	Toplam Kalite Yönetimi, E-Ticaret

EĞİTİM

• Tarihler (Başlangıç – Bitiş)	2006-2008
• Eğitimi Sağlayan Kuruluşun Adı Ve Türü	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü (Yüksek Lisans)
• Tarihler (Başlangıç – Bitiş)	1997-2005
• Eğitimi Sağlayan Kuruluşun Adı Ve Türü	Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü
• Tarihler (Başlangıç – Bitiş)	1992-1996
• Eğitimi Sağlayan Kuruluşun Adı Ve Türü	NBS Antalya Anadolu Dış Ticaret Meslek Lisesi

DİLLER

İngilizce	Çok İyi
Fransızca	Orta

TEZ KONUSU

Neoliberalizmin ve Reformizmin Sınırları: Üçüncü Yol Mümkün mü?

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Amin, Samir (2004) *Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaşması*, Türkiye ve Orta-Doğu Forumu Vakfı, Özgür Üniversite, Ankara
- Ataman, Muhittin; Acar, Mustafa; Alagöz, Mehmet; Çalışır, Mustafa; Işık, Nihat; Özdemir, Murat; Ünay, Sadık (2007) *Küresel Güç ve Refah; Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri ve Alanları*, Edit. Muhittin Ataman, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
- Balcı, Şebnem Gökçeoğlu (2007), *Tutunamayanlar ve Hukuk*, Dost Kitabevi, Ankara
- Bayramoğlu, Sonay (2005), *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Belek, İlker (2001) *Sosyal Devletin Çöküşü ve Sağlığın Ekonomi Polisiği*, Sorun Yayınları, İstanbul
- Boratav, Korkut (2004), *Yeni Dünya Düzeni Nereye? 2. Baskı*, İmge Kitabevi, Ankara
- Callinicos, Alex; Harman, Chris (2006), *Neo-Liberalizm ve Sınıf: İşçi Sınıfı Değişti mi?*, Çeviren: Osman Akınhay, Salyangoz Yayınları, İstanbul
- Favretto, Ilaria (2003), *Long Search for a Third Way : The British Labour Party and the Italian Left since 1945*. Gordonsville, VA, USA: Palgrave Macmillan, <http://site.ebrary.com/lib/akdeniz/Doc?id=10057386&ppg=4> Erişim Tarihi: 5 Ocak 2008
- Ferguson, Iain (2002), *Rethinking Welfare: A Critical Perspective*. London, GBR: Sage Publications Ltd, <http://site.ebrary.com/lib/akdeniz/Doc?id=10076706&ppg=9>, Erişim Tarihi 26 Mart 2008
- Friedman, Milton (2008), *Kapitalizm ve Özgürlük*, Plato Film Yayınları, İstanbul
- Giddens, Antony (2000), *Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, Birey Yayıncılık, İstanbul

- Giddens, Antony (2001), *Üçüncü Yol ve Eleştirileri: "Tartışmaya Önemli Bir Katkı"*
Tony Blair, Çev: Nihat Şad, Phoenix Yayınevi, Ankara
- Gorz, André (1995), *İktisadi Aklın Eleştirisi*, Çev: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları,
İstanbul
- Hale, S., W. Leggett ve L. Martell (2004), *The Third Way and Beyond: Criticisms,
Futures and Alternatives*. Manchester: Manchester University Press
<http://site.ebrary.com/lib/akdeniz/Doc?id=10082129&ppg>; Erişim Tarihi: 25
Aralık 2007
- Harnecker, Marta (2006), *Bir Hareket Yaratmak; MST - Topraksız Kır İşçileri Hareketi*,
Çev. Deniz Tuna, Kalkedon Yayınları, İstanbul
- İnsel, Ahmet (2005), *Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili*, 2. Baskı, Birikim
Yayınları, İstanbul
- Kagarlitsky, Boris (1999), *New Realism, New Barbarism : Socialist Theory in the Era
of Globalization*. London, GBR: Pluto Press
<http://site.ebrary.com/lib/akdeniz/Doc?id=2001136&ppg=19>, Erişim Tarihi: 6
Mayıs 2007
- Kiely, Ray (2005), *The Clash of Globalisations Neo-Liberalism, the Third Way and
Anti-Globalisation*, Brill Leiden – Boston,
<http://site.ebrary.com/lib/akdeniz/Doc?id=10171718&ppg=3>, Erişim Tarihi: 25
Aralık 2007
- Kozanoğlu, Hayri; Özden, Barış Alp; Gür, Nurullah (2008), *Neoliberalizmin Gerçek
100'ü*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Lapp, Nancy Diane (2004), *Landing Votes: Representation and Land Reform in Latin
America*. Gordonsville, VA, USA: Palgrave Macmillan
<http://site.ebrary.com/lib/akdeniz/Doc?id=10118440&ppg>, Erişim Tarihi: 20
Nisan 2008
- Petras, James (2005), *Sağ Sol Kutuplaşması Latin Amerika ve Emperyalizm*, Çev: Emel
Coşkun, Mephist Basım Yayın, İstanbul, Şubat

- Roett, Riordan; Wise, Carol (Editor) (2003), *Post-Stabilization Politics in Latin America: Competition, Transition, Collapse*. Washington, DC, USA: Brookings Institution Press, 2003. <http://site.ebrary.com/lib/akdeniz/Doc?id=10063846>, Erişim Tarihi: 15 Mart 2008
- Rosanvallon, Pierre (2004), *Refah Devletinın Krizi*, Dost Kitabevi, Ankara
- Sallan Gül, Songül (2006), *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kıskaçında Refah Devleti*, Ebabel Yayıncılık, Ankara
- Savaş, Vural Fuat (1999), *İktisatın Tarihi*, (3. Baskı), Siyasal Kitabevi, Ankara
- Sivil Toplum Örgütleri: Neoliberalizmin Araçları mı, Halka Dayalı Alternatifler mi?*
Çev. Işık Ergüden, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, Mart 2001
- Veltmeyer, Henry (2006) *Latin Amerika ve Başka Bir Kalkınma*, Çev: Özkan Akpınar, Kalkedon Yayınları, İstanbul
- Veltmeyer, Henry; O'Malley, Anthony (2007), *Neoliberalizmi Aşmak; Latin Amerika'da Kitle Merkezli Kalkınma - Kuramlar, Deneyimler ve Çıkartılacak Dersler*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul
- Veltmeyer, Henry; Petras, James (2000a), *2000'li yıllara Girerken Kapitalizm*, Derleyen ve Çeviren: A. Başer Kafaoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul
- Veltmeyer, Henry; Petras, James (2000b), *Küreselleşme Kıskaçında Arjantin*, Çev: Hale Alpmen, Özge İnciler, Kalkedon Yayınları, 2. baskı, İstanbul
- Veltmeyer, Henry; Petras, James (2006). *Çokuluslu Şirketler Yargılanıyor: Yabancı Sermayenin Tahribatları*, Çev: Özkan Akpınar, Kalkedon Yayınları, İstanbul, Aralık

MAKALELER

- Altman, David; Castiglioni, Rosanna (2008), *Cabinet Determinants Of Structural Reforms In Latin America, 1985-2000*, <http://www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1111/j.1746-1049.2007.00053.x>, Erişim Tarihi: 12 Nisan 2008
- Altwater, Elmar, (1985) *Yeni Liberal Karşı-Devrimin Mübtezelliği*, Kriz, Neo-Liberalizm ve Reagan Dosyası içinde, Alan Yayıncılık,
- Andersson, Jan Otto (2001), *Emperyalizm*, Conatus Yıl 1, Sayı 2, Temmuz-Ekim 2004.
- Andrews, Geoff (2004), *The Failure of The Third Way and The Return of Ideological Politics in Italy*, <http://www.psa.ac.uk/journals/pdf/5/2004/Andrews3.pdf>, Erişim Tarihi: 28 Şubat 2008
- Arestis, Philip; Sawyer, Malcolm (2008), *Neoliberalizm ve Üçüncü Yol*, (Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde), Çev: Şeyda Başlı – Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul
- Arın, Tülay (2004), *Refah Devleti: Sosyal Güvenliğin Yoksulluğu*, (Neoliberalizmin Tahribatı: Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet içinde) Haz. Neşecan Balkan, Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul
- Baylosis, Rafael G. (2001) *STÖ’ler Kalkınmanın İşbirlikçileri mi, Yeni-Sömürgeciliğin Araçları mı? Asyalı Bir Bakış Açısı* (Sivil Toplum Örgütleri: Neoliberalizmin Araçları mı, Halka Dayalı Alternatifler mi, içinde) Çev. Işık Ergüden, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul
- Brooks, Jonathan; Melyukhina, Olga (2003), *The effects of agricultural policy reform on poverty in Brazil*, http://agadjust.aers.psu.edu/Workshop_files/Brooks_Melyukhina.pdf, Erişim Tarihi: 12 Nisan 2008
- Centeno, Miguel Angel (2001), *Isomorphic Neoliberalism and the Creation of Inevitability*, http://64.233.179.104/scholar?hl=en&lr=&q=cache:8x_siJbG5NoJ:www.princeton.edu/~cenmiga/works/SASE%2520Centeno.doc+Argentina+%22third+way%22, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2008

- Clarke, Simon (2008), *Neoliberal Toplum Kuramı*, (Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde), Çev: Şeyda Başlı – Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul
- Colás, Alejandro (2008), *Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler*, (Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde), Çev: Şeyda Başlı – Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul
- Çavuşoğlu, Erbatur; Yalçıntan, Murat Cemal (2000), *Üçüncü Yol: Bir İdeolojik Yeniden Adlandırma Süreci*, (Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye içinde), Yay. Hz. Murat Cemal Yalçıntan, Büke Yayınları, İstanbul
- Çebi, Sezgin Seymen (2008), *Çağdaş Yurttaşlık Kavramı ve Liberal Paradigmanın Sonu*, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=414>, Erişim Tarihi: 5 Haziran 2008
- Çulhaoğlu, Metin (2000) *Üçüncü Yol, Türkiye Solu ve Marksizm*, (Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye içinde), Yay. Hz. Murat Cemal Yalçıntan, Büke Yayınları, İstanbul
- Driver, Stephen; Martell, Luke (2000), *Left, Right and the third way*, <http://www.sussex.ac.uk/Users/ssfa2/leftrightandthethirdway.pdf>, Erişim Tarihi: 20 Şubat 2008)
- Duménil, Gérard; Lévy, Dominique (2005a), *The Neoliberal (Counter) Revolution*, <http://www.jourdan.ens.fr/levy/biblioa.htm>, Erişim Tarihi 20 Nisan 2008
- Duménil, Gérard; Lévy, Dominique (2005b), *Costs and Benefits of Neoliberalism: A Class Analysis*, <http://www.jourdan.ens.fr/levy/biblioa.htm>, Erişim Tarihi 20 Nisan 2008
- Economic Survey of Latin America and the Caribbean, 2006-2007, <http://www.eclac.cl/publicaciones/xml/2/29312/Argentina.pdf>
<http://www.eclac.cl/publicaciones/xml/2/29312/Brazil.pdf>, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2008
- Eroğul, Cem (1996), *Ulus-Devlet ve Küreselleşme*, (Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme içinde), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara

- Faguet, Jean-Paul (2002), *Does decentralization increase government responsiveness to local needs? Evidence from Bolivia*,
<http://are.berkeley.edu/courses/ARE251/2004/papers/Faguet.pdf> Erişim Tarihi: 29 Kasım 2007
- Fudge, Shane; Williams, Stephen (2006), *Beyond Left and Right: Can the Third Way Deliver a Reinvigorated Social Democracy?*
<http://crs.sagepub.com/cgi/content/abstract/32/4/583> Erişim Tarihi: 28 şubat 2008
- Galiani, Sebastián (2002), *Labor Market reform in Argentina: Where do we stand?*
<http://scid.stanford.edu/pdf/credpr133.pdf>, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2008
- Gibson, Edward L.; Calvo, Ernesto (2000), *Federalism and Low-Maintenance Constituencies: Territorial Dimensions of Economic Reform in Argentina*,
http://faculty.wcas.northwestern.edu/~gibson/Gibson_Calvo.pdf, Erişim Tarihi, 28 Mart 2008
- Gough, Iann, (1979) “*Refah Devleti*”, New Palgrave Dictionary of Economics, Vol 4., Pp.895-97. Çev: Kamil Güngör,
http://www.canaktan.org/politika/anti_leviathan/diger-yazilar/gungor-refah-devleti.pdf, Erişim Tarihi: 03.06.2007
- Göktaş, Abdülkadir (2001), *Arjantin ve Fransa'da Özelleştirme*,
<http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/yayinlar/md/md138/INTARJANTIN%20VE%20FRANSA'DA%20ZELLESTIRME.pdf>, Erişim Tarihi, 28 Mart 2008
- Harvey, David (2003), *Baskı Rejimine Rıza Göstermek*, Conatus Yıl 1, Sayı 2, Temmuz-Ekim 2004.
- Hills, John; Waldfogel, Jane (2004), *A “Third Way” in Welfare Reform? Evidence from the United Kingdom*, <http://www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext/109599739/PDFSTART>, Erişim Tarihi: 28 şubat 2008
- İnaç, Hüsamettin; Demiray, Muhittin, *Siyasal Bir İdeoloji Olarak Neo-Liberalizm*,
<http://sbe.dumlupinar.edu.tr/11/163-184.pdf>, Erişim Tarihi: 20 Haziran 2008
- Johnston, Deborah (2008b), *Yoksulluk ve Bölüşüm: Yeniden mi Neoliberal Gündemde?*, (Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde), Çev: şeyda Başlı – Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul

- José, Marcelo Neri; Camargo, Márcio (1999), *Structural Reforms, Macroeconomic Fluctuations And Income Distribution In Brazil*,
<http://www.cepal.org/publicaciones/xml/1/4561/lcl1275i.pdf>, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2008
- Katz, Claudio (2006), *Latin Amerika'da Güncel Durum (Küreselleşmeye Güney'den Tepkiler)* Dipnot Yayınları, Ankara
- Keskin, Nuray E. *Eğitimde Reform* (2003),
http://mulkiyederigi.org/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=50&Itemid=2, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2008
- Lapavitsas, Costas (2008), *Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı*, (Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde), Çev: Şeyda Başlı – Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul
- Larner, Wendy (2000), *Neo-liberalism: Policy, Ideology, Governmentality*,
http://www.newcastle.edu.au/centre/curs/downloads/2003/spe%20_revised_.pdf, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2008
- MacEwan, Arthur (2008), *Neoliberalizm ve Demokrasi: Piyasa İktidarına Karşı Demokratik İktidar*, (Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde), Çev: Şeyda Başlı – Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul
- MacGregor, Susanne (2008), *Refah Devleti ve Neoliberalizm*, (Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde), Çev: Şeyda Başlı – Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul
- Marcuzzo, Maria Cristina (2006), *Keynes and the Welfare State*,
http://www.ie.ufrj.br/publicacoes/serie_seminarios_de_pesquisa/texto_02_12.pdf, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2008
- Marshall, Adriana (2004) *Labour market policies and regulations in Argentina, Brazil and Mexico: Programmes and impacts*
<http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/download/esp13.pdf>, Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2008
- Marshall, T.H. (1949), *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, (Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar içinde), Çev. Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Haziran 2006

- Mészáros, István (2007), *The Only Viable Economy*,
<http://www.monthlyreview.org/0407meszaros.htm> Erişim Tarihi: 29 Ekim 2007
- Mullender, Richard (2000), *Theorizing the Third Way: Qualified Consequentialism, the Proportionality Principle, and the New Social Democracy*,
<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=1&hid=4&sid=ca3c60c4-8ea1-425d-879b-38e8b8e201a4%40SRCSM1>, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2007
- Munck, Ronaldo (2008), *Neoliberalizm ve siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti*,
(Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde), Çev: Şeyda Başlı – Tuncel Öncel,
Yordam Kitap, İstanbul
- Mütevellioglu, Nergis (2006) *Sosyal Devlet Bireysel Özgürlükleri Sınırladı mı?*, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 39, Sayı 3, Eylül 2006
- Onaran, Özlem (2004) *Emek Piyasasına Dayalı Yapısal Uyum: Katılık Miti*
(Neoliberalizmin Tahribatı: Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet içinde)
Haz. Neşecan Balkan, Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul
- Önder, İzzettin (2004), *Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele*, Toplum ve Hekim, Ocak-Şubat 2004, Cilt 19, Sayı 1
- Öniş, Ziya (2002), *Neoliberal Küreselleşmenin Sınırları: Türkiye Açısından Arjantin Krizi ve IMF’ye Karşılaştırmalı Bir Bakış*
<http://portal.ku.edu.tr/~zonis/fall02/neoliberalisnirPDF.pdf>, Erişim Tarihi 7 Nisan 2007
- Özcan, Ali (2002) *Küreselleşme ve Milli devletlerin Akıbeti-Jurgen Habermas (sunuş)*,
Çev: Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, Mart 2002
- Özpinar, Ömer ; Şimşek, Ergün, *Küreselleşmenin Getirdiği Sorunlar ve Bu Sorunlara Çözüm Önerileri*, Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XXII, Sayı 2, 2003,: 1-11
- Painter, Joe (1999), *A Third Way for Europe? Discourse, Regulation and the European Question in Britain*, Kasım, 1999, <http://www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1111/1467-9663.00112>, Erişim Tarihi: 28 Şubat 2008

- Palley, Thomas I. (2008) *Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması*, (Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde), Çev: Şeyda Başlı – Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul
- Panitch, Leo (2000) *Değişen Dünyada Devlet: Küresel Kapitalizmi Sosyal Demokratlaştırmak?*, (Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye içinde), Yay. Hz. ve Çev: Murat Cemal Yalçınan, Büke Yayınları, İstanbul
- Patnaik, Prabhat (2004), *Yeni Emperyalizm*, Conatus Yıl 1, Sayı 2, Temmuz-Ekim 2004.
- Pereira, Luiz Carlos Bresser (2001), *The New Left Viewed From The South*, <http://www.bresserpereira.org.br/papers/2001/01-NewLeft-Giddens.pdf>, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2008
- Pinheiro, Armando Castelar; Giambiagi, Fabio; Gostkorzewicz, Joana (1999) *Brazil's Macroeconomic Performance in the 1990s*, <http://www.bndes.gov.br/english/studies/macro.pdf>, Erişim Tarihi 12 Nisan 2008
- Power, Timothy J. (2000) *The Third Way in the Third World: Theoretical Considerations and a Case Study of Cardoso's PSDB in Brazil*, <http://64.233.179.104/scholar?hl=tr&lr=&q=cache:5NVNHLXrjwJ:www.crab.rutgers.edu/~goertzel/power.doc+The+Third+Way+in+the+Third+World:+Theoretical+Considerations+and+a+Case+Study+of+Cardoso%E2%80%99s+PSDB+in+Brazil>, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2008
- Power, Timothy J. (2002) *Blairism Brazilian Style? Cardoso and the 'Third Way' in Brazil*, <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=1&hid=14&sid=a6a94bf7-0311-4ca2-ae8-18a0afb9f322%40sessionmgr9>, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2008
- Rambla, Xavier (2006), *Globalization, Educational Targeting, And Stable Inequalities: A Comparative Analysis Of Argentina, Brazil, And Chile*, <http://www.springerlink.com/content/11205775pu346881/fulltext.pdf>, Erişim Tarihi, 28 Mart 2008
- Rodrik, Dani (2002), *After Neoliberalism, What?*, <http://www.newrules.org/docs/afterneolib/rodrik.pdf>, Erişim Tarihi 20 Nisan 2008

- Saad-Filho, Alfredo (2006), *Neoliberalizmin Hegemonyasının Kırılması: Brezilya için Alternatif Ekonomik Politikalar* (Küreselleşmeye Güney'den Tepkiler içinde) Dipnot Yayınları, Ankara
- Saad-Filho, Alfredo (2008b), *Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler*, (Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde), Çev: Şeyda Başlı – Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul
- Saad-Filho, Alfredo; Johnston, Deborah (2008a), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (Giriş), Çev: Şeyda Başlı – Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul
- Saad-Filho, Alfredo; Mollo, Maria de Lourdes Rollemberg (2004), *The Neoliberal Decade: Reviewing the Brazilian Economic Transition*, <http://netx.u-paris10.fr/actuelmarx/m4mollo.htm>, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2008
- Shaikh, Anwar (2003), *Who Pays for the "Welfare" in the Welfare State? A Multicountry Study*, <http://homepage.newschool.edu/~AShaikh/>, Erişim Tarihi: 28 Eylül 2007
- Shaikh, Anwar (2008), *Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi*, (Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde), Çev: Şeyda Başlı – Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul
- Shaikh, Anwar; Tonak, Ertugrul Ahmet (1987), *The Welfare State and The Myth of Social Wage*, <http://homepage.newschool.edu/~AShaikh/>, Erişim Tarihi: 28 Eylül 2007
- Sinha, Subir (2008), *Neoliberalizm ve Sivil Toplum: Proje ve Olaslıklar*, (Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki içinde), Çev: Şeyda Başlı – Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul
- Social Panorama of Latin America 2007, http://www.eclac.cl/publicaciones/xml/9/30309/PSI2007_Sintesis_Lanzamiento.pdf, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2008
- Spirit of Beveridge, *New Statesman & Society*; 05/10/96, Sayı 9, <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=1&hid=13&sid=cb2c9b12-854e-4dd1-85e8-0b36cdb34dd8%40sessionmgr7>, Erişim Tarihi: 29 Ekim 2007

- Statistical Yearbook for Latin America and Caribbean, 2007,
http://websie.eclac.cl/anuario_estadistico/anuario_2007/eng/index.asp. Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2008
- Şenses, Fikret (2004a), *Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?*
<http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series04/0409.pdf>, Erişim Tarihi 10 Nisan 2008
- Şenses, Fikret; Koyuncu, Murat (2004b). Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri,
<http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series04/0413.pdf>, Erişim Tarihi: 10 Nisan 2008
- TC Başbakanlık Özelleştirme Dairesi Başkanlığı, 2008,
http://www.oib.gov.tr/program/uygulamalar/yonteme_gore.htm, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2008
- Teeple, Gary (2000), *The Global Economy and the Decline of Social Reform*,
http://www.thirdworldtraveler.com/Globalization/Introduction_GDSR.html,
http://thirdworldtraveler.com/Globalization/NeoliberalPolicies_GDSR.html,
Erişim Tarihi: 06 Mart 2007
- Thornley, Andy (2000), *Thatcherizm'den Üçüncü Yol'a: İngiltere'de Planlamaya Yaklaşım*, (Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye içinde), Yay. Hz. ve Çev: Murat Cemal Yalçın, Buke Yayınları, İstanbul
- Vernengo, Matias (2002), *External Liberalization, Macroeconomic Instability And The Labour Market In Brazil*,
<http://www.oit.org/public/english/employment/strat/download/ep44.pdf>, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2008
- Vernengo, Matias (2003), *After Neoliberalism: What's Next for Brazil*,
http://www.econ.utah.edu/~vernengo/papers/After_Neoliberalism.pdf, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2008
- White, Stuart (2000), *Social Rights and the Social Contract – Political Theory and the New Welfare Politics*, Cambridge University Press,
http://journals.cambridge.org/download.php?file=%2FJPS%2FJPS30_03%2FS000712340000021Xa.pdf&code=9b9e3e898ab4921e5367dab8427fc72d, Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2008

- Wolford, Wendy (2004), *Agrarian moral economies and neoliberalism in Brazil: competing worldviews and the state in the struggle for land*,
<http://www.unc.edu/depts/geog/people/faculty/wolford/a3745.pdf>, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2008
- Yağcı, Oya (2007), *19. Yüzyıldan Günümüze Üçüncü Yolun Seriveni: Sosyalizm ve Liberalizm Arasında Çatallanan Yollar*, Memleket Siyaset Yönetim, Cilt: 2, Sayı 5, 2007/5
- Yalçıntan, Murat Cemal (2000), *Üçüncü Yol: Küresel Çağın Evrensel İdeolojisi Olabilir mi? (Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye içinde)*, Yay. Hz. Murat Cemal Yalçıntan, Büke Yayınları, İstanbul
- Yalçıntan, Murat Cemal (2000a), *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye*, Önsöz, Yay. Hz. Murat Cemal Yalçıntan, Büke Yayınları, İstanbul
- Yayla, Sefa. *Royalti Ve Lisans*, Gümrük Dünyası Dergisi / Sayı 50,
<http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/50/5.html>, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2008
- Yeldan, Erinç (2002), *Neoliberalizmin Gözdesi Arjantin Çökerken*,
<http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/7570/neoliberalizmin-gozdesi-arjantin-cokerken> Erişim Tarihi: 7 Nisan 2008
- Zuege, Alan (2000), *Üçüncü Yolun 'Chimera'sı*, (Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye içinde), Yay. Hz. Murat Cemal Yalçıntan, Büke Yayınları, İstanbul